NATIONAL CONFERENCE ON

NEW TRENDS IN EDUCATION

RESEARCH COMPEDIUM

ORGANIZED BY

Dr. S. S. M. Pratisthan's

COLLEGE OF EDUCATION,AHMEDPUR

SUB THEME

1. Interdisciplinary studies.
2. Education For Health and Hygiene
3. E Learning And Teaching.
4. Education for foreign servies in teaching profession.
5. Modern Teaching Professional ethics.
6. Pace Education and Social Harmony
7. Modern Evaluation Tools
8. Gender Education.
9. Blending Learning
10. Any subject related to main theme.

EDITOR

- **Dr. Howal S. S.**
- **Dr. Mugale D. M.**

Swami Ramanand Teerth Marathwada University,Nanded

Board Of Studies

Members

1. Dr.Kulkarni Nandkumar Hanmantrao
2. Dr.Takle Shivaji Sitaram
3. Dr.Ingale Keshav Wamanrao
4. Dr.Giregaonkar Balaji
5. Shirodhankar Pratibha
6. Kurape Goroba T.
7. Dhoot Urmila M.
8. Dr.Patil Sunita
9. Dr. More V.P.
10. Dr.Mane M.S.
11. Dr.Kshirsagar Om
12. Dr.Joshi Mahesh
13. Pundge Madhukar
14. Dr.Gaikwad Sahebrao

Sr.No.	Author Name	Title of Article / Research Paper	Page No.
1	प्रा. स्नेहलता दत्तात्रय दळवी	बी.एड. प्रशिक्षणार्थीच्या शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रमाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास	1
2	डॉ. बावीस्कर चं. रा. श्री.जाधव अ. अं.	अध्ययन सवयी शोधिकेचे विकसन व प्रमाणीकरण	3
3	डॉ. वैजयंता एन. पाटील स्वाती नामदेवराव झंपलवाड	शिक्षणाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी ई-लर्निंग तंत्रज्ञानाचा वापर काळाजी गरज	8
4	डॉ.गोरोबा खुरपे रेखा मल्लिकार्जुन लंगडापूरे	ई- अध्ययन क्षमता (E- Learning Ability) एक नवप्रवाह	10
5	अमोल लक्ष्मीकांत देशपांडे	बालभवन विज्ञान केंद्राचे शालेय विद्यार्थ्यांच्या वैज्ञानिक दृष्टीकोन विकसनातील योगदान	12
6	श्री लुंगारे वसंत गंगाधरराव डॉ. सौ. रोडगे सुनंदा गोपिनाथराव	नांदेड जिल्हयातील भटक्या जमातीतील लोकांचा शैक्षणिक विकासाचा अभ्यास.	15
7	श्री. रामकिशन ग्यानबा मुळे. डॉ. व्ही.पी. मोरे	ज्ञानरचनावादी अध्ययन पद्धती: अध्ययन अध्यापनातील महत्वपूर्ण सेत	19
8	कु. चित्रलेखा विठ्ठलराव मोरे	अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती संवर्गातील शाळाबाह्य मुलींच्या समस्या - एक अभ्यास	23
9	शिरोमणी विठ्ठलराव मोरे	शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित सामाजिक गटातील मुलांमधील मूल्यसंघर्ष	26
10	डॉ.मधुकर अंबाजी पुंडगे	शारिरीक स्वास्थ आणि आरोग्यासाठी शिक्षण	28
11	श्री. पंडीत तानाजी कदम प्रा.डॉ. बालाजी आर. लाहोरकर	शासकीय माध्यमिक आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना लैंगिक शिक्षणाची आवश्यकता :- एक अभ्यास	31
12	श्री लक्ष्मण माधवराव आकनगिरे डॉ.सौ. सुनंदा गोपीनाथराव रोडगे	नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयातील क्लृप्त्या व सुत्रे यांचा गुण संपादणूकीवर होणारा परिणाम एक चिकित्सक अभ्यास	34
13	शैलेंद्र विठ्ठलराव मोर	आंतरविद्याशाखीय संशोधनातील सर्वेक्षण संशोधन पध्दतीचे महत्व	39
14	डॉ.नासीर तालीप गिरासे	शिक्षणातुन सामाजिक शांतता व सलोख्याचे मूल्ये रुजविणे भार समाजाची गरज	41
15	आम्रपाली रामराव भद्रे डॉ. सुनिता वाय. पाटील	ग्रामीण भागातील मानवी आरोग्य आणि पर्यावरण स्वच्छते विषयक जनजागृती	43
16	प्रा.डॉ. त्रिपती व्यंकटराव कोनापुरे	आधुनिक मुल्यमापनाची साधने	47
17	डॉ. एस. एम. साखरे श्री. नंदकुमार गणपतराव ढोके	शांततापुर्ण शिक्षण आणि सामाजिक सुसंवाद	51
18	Dr. O. M. Kshirsagar	Skill Development In Teachers Through Pre-Service Training	55
19	Miss. Pratiksha Talangkar Dr. Suresh V. Ghule	Pre-Primary Education Of Curriculum Teaching Learning Process - A Study	57
20	Mr. Dhammadeep C. Sawant	Role Of Constitutional Values For Peace Education: A Study	60
21	Dr. Kishorkumar H.Kulkarni	E-Learning & Teaching	63

बी.एड. प्रशिक्षणार्थीच्या शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रमाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

प्रा. स्नेहलता दत्तात्रय दळवी
डॉ. एस.एस.एम. प्रतिष्ठानचे
अध्यापक महाविद्यालय, अहमदपूर

प्रस्तावना :-

विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे हे शिक्षणाचे ध्येय आहे ते गाठण्यासाठी आजचा शिक्षक परिपूर्ण असणे आवश्यक आहे. म्हणजे शिक्षकासाठी आवश्यक असणारी सर्व कौशल्ये त्याने आत्मसात करणे गरजेचे आहे. ही कौशल्य चांगल्या पध्दतीने आत्मसात करण्यासाठी शिक्षकाला ताण तणावापासून दूर ठेवणे गरजेचे आहे. तसेच वेगवेगळ्या समस्या पासून दूर ठेवले पाहिजे. जितक्या शाळा चांगल्या तितके राष्ट्र चांगले, जितके शिक्षक चांगले तितकी शाळा चांगली संतोष हीच खरी निसर्गदत्त संपत्ती होय. ऐषआराम म्हणजे कृत्रिम दारिद्रयच होय. शिक्षणक्षेत्रातील हे दारिद्रय कमी करण्यासाठी विविध प्रयत्न होत आहेत. त्यातील एक प्रयत्न म्हणजे शिक्षकांनी आपल्या अध्यापन आनंदातील तंत्र व मंत्राबरोबरच योगाशिक्षण घेऊन त्याचे संस्कार विद्यार्थी जगतावर करणे होय.

शिक्षक होण्यासाठी सेवापूर्ण प्रशिक्षण दिले जाते. या प्रशिक्षणामध्ये प्रशिक्षणार्थी म्हणजे उद्याचा शिक्षक अध्यापनाबरोबर इतर सर्व गोष्टी आत्मसात करण्याचा प्रयत्न करत असतो. ज्यावेळी तो शिक्षकीपेशा हा व्यवसाय स्विकारतो त्यावेळी या व्यवसायाची उद्दिष्टे व जबाबदाऱ्या यशस्वीपणे पूर्ण करण्यासाठी ज्या गोष्टीचे ज्ञान आवश्यक असते त्यात योगामुळे जीवनाकडे, विद्यार्थ्यांकडे आणि समाजाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन हा अधिक अर्थपूर्ण सुलभ व सकारात्मक होतो.

विज्ञाननिष्ठा, विद्यार्थीनिष्ठा आणि समाजनिष्ठा ह्या तिन्ही जीवन निष्ठांचा अवलंब योगशिक्षणातून प्राप्त होतो. त्यामुळे शिक्षकांचे, विद्यार्थ्यांचे व समाजाचे जीवन अधिक चैतन्यमय होतो.

समस्या विधान :-

''बी.एड्. प्रशिक्षणार्थीच्या शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रमाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास.''

संशोधनाची गरज व महत्त्व :-

आजचे युग स्पर्धा, आव्हाने व तंत्रज्ञानाने व्यापले आहे. मानवाने भौतिक प्रगती केली पण त्याचबरोबर काही समस्यांचाही जन्म झाला व मानवी जीवनात प्रगतीसोबत काही अडथळे निर्माण झाले आहेत. आज एक पाऊल पृथ्वीवर तर एक पाऊल मंगळावर असणाऱ्या मानवी जीवनात महागाई, बेकारी, व्यसनाधीनता, भ्रष्टाचार, स्वैराचार, संवेदशून्यता वाढली आहे. कुटुंब समाज देश यांची जबाबदारी ज्या व्यक्तीवर असते ती व्यक्ती कदाचित जबाबदारीचे ओझे वाहताना तणावग्रस्त असते. हा ताण शिक्षकावर असेल तर उद्याचा सुजान नागरीक घडविण्याची जबाबदारी तो चांगल्या पध्दतीने पेलू शकणार नाही. या करीता शांतता शिक्षणाची गरज आहे. शांतता शिक्षण देण्यासाठी योगाचा वापर चांगल्या पध्दतीने करता येईल. यामुळे प्रशिक्षणार्थीमध्ये आत्मविश्वास वाढेल या करीता सदर संशोधन करणे गरजेचे वाटले तसेच ते महत्वाचेही वाटले. यासाठी या संशोधन विषयाची निवड करण्यात आली.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

1) बी.एड्. प्रशिक्षणार्थीच्या शांतता शिक्षणाच्या सद्यःस्थितीचा शोध घेणे.
2) बी.एड्. प्रशिक्षणार्थीच्या शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रम राबविणे.
3) बी.एड्. प्रशिक्षणार्थीसाठी राबविण्यात येणाऱ्या योगा कार्यक्रमाची परिणामकारकता अभ्यासणे.

संशोधनाची गृहितके व परिकल्पना :-

गृहितके :-

1) शांतता शिक्षणासाठी प्रशिक्षणार्थी योगा कार्यक्रमाचा सकारात्मक विचार करतातच असे नाही.
2) शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रमाचा उपयोग होऊ शकेल.

परिकल्पना :-

1) संशोधन परिकल्पना :-

शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रम राबविला असता प्रशिक्षणार्थीच्या योगाकडे पाहण्याच्या दृष्टिकोनात सार्थ फरक दिसून येईल.

2) शुन्य परिकल्पना :-

शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रम राबविला असता प्रशिक्षणार्थीच्या योगाकडे पाहण्याच्या दृष्टिकोनात सार्थ फरक दिसून येत नाही.

3) संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा:-

संशोधनाची व्याप्ती :-

1) प्रस्तुत संशोधनामध्ये स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ संलग्नित शिक्षक प्रशिक्षक महाविद्यालयांचा समावेश करण्यात आला आहे.
2) शांतता शिक्षणासाठी राबविण्यात येणाऱ्या योगा कार्यक्रमाच्या परिणामाचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

संशोधनाची मर्यादा :-

1) प्रस्तुत संशोधन शांतताशिक्षणापुरते मर्यादीत आहे.
2) योगाकार्यक्रमापुरते प्रस्तुत संशोधन मर्यादीत आहे.
3) बी.एड्. प्रशिक्षणार्थींपुरतेच प्रस्तुत संशोधन मर्यादीत आहे.

4) संशोधनाची कार्यपध्दती :-

1) संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्रायोगिक संशोधन पध्दतीचा वापर करण्यात आला आहे. समान गट अभिकल्पाचा वापर केला. एक नियंत्रित गट व दुसरा प्रायोगिक गट संशोधकाने तयार केलेल्या संपादणुक चाचणीद्वारे दोन समान गट तयार केले. नियंत्रित गटास पारंपारिक पध्दतीने शिक्षण दिले व प्रायोगिक गटास योगा कार्यक्रमाद्वारे शांतता शिक्षण देण्यात आले. त्यानंतर उत्तर चाचणी देण्यात आली व शुन्य परिकल्पनाचा पडताळा घेण्यात आला.

2) **नमुना निवड :-**

प्रस्तुत संशोधनासाठी सहेतुक नमुना निवड पध्दतीचा वापर करण्यात आला आहे. बी.एड्. महाविद्यालयातील एकूण 50 प्रशिक्षणार्थीची निवड करण्यात आली.

3) संख्याशास्त्रीय साधने :-

मध्यमान, प्रमाण विचलन व 't' मूल्य या संख्याशास्त्रीय साधनाचा वापर करण्यात आला आहे.

4) संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन :-

संपादणुक चाचणीद्वारे संकलित केलेल्या माहितीचे मध्यमान प्रमणाविचलन व 't' मूल्य यांच्या सहाय्याने विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यात आले. विश्लेषण व अर्थनिर्वचनाद्वारे निष्कर्ष व शिफारशी मांडण्यात आल्या.

5) निष्कर्ष :-

1) नियंत्रित गटास दिलेल्या अध्ययन अनुभूतीपेक्षा प्रायोगिक गटास दिलेली अध्ययन अनुभूतीची परिणामकारकता जास्त दिसून आली.
2) शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रम राबविल्यामुळे प्रशिक्षणार्थींचा ताण कमी होण्यास मदत झाली.
3) शांतता शिक्षणासाठी योगा कार्यक्रम राबविल्यामुळे प्रशिक्षणार्थी योगाकडे सकारात्मक दृष्टीकोनातून पाहतील.
4) योगाचा परिणाम प्रशिक्षणार्थीच्या अरोग्यावर चांगला होण्यास मदत होते.

6) शिफारशी :-

1) प्रशिक्षणार्थी शिक्षक म्हणून काम करत असताना त्यांनी विद्यार्थ्यांना शांततेच्या मार्गाने जावे यासाठी प्रशिक्षणार्थींना प्रोत्साहन द्यावे.
2) योगाचे महत्त्व विद्यार्थ्यांना समजून सांगावे.
3) कोणतेही कार्य करत असताना शांततेच्या मार्गाने करावे यासाठी प्रशिक्षणार्थीना मार्गदर्शन करावे.
4) योगामुळे शारीरिक व मासिक आरोग्य सुधारण्यास मदत होते.

7) संदर्भ ग्रंथ सुची :-

1) मुळे रा.शि., उमाठे वि.तु. (1995) शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्त्वे, पुणे महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ प्रकाशन.
2) भिंताडे वि.रा. (1989) शैक्षणिक संशोधन पध्दती, पुणे नूतन प्रकाशन.
3) बापट भा.गो. (1998) शैक्षणिक संशोधन, पुणे नतुन प्रकाशन.
4) शिक्षण तरंग :- 5 सप्टेंबर ते ऑक्टोबर 2011.
5) भारतीय शिक्षण :-नोव्हेंबर ते डिसेबर 2015.

अध्ययन सवयी शोधिकेचे विकसन व प्रमाणीकरण

डॉ. बावीस्कर, चं. रा.-संचालक, शिक्षणशास्त्र संकुल, स्वा. रा. ति. म. विद्यापीठ,नांदेड.
श्री. जाधव, अ. अं.-पीएच. डी. विद्यार्थी (शिक्षणशास्त्र), स्वा. रा. ति. म. विद्यापीठ,नांदेड.

शालेय संपादन हे प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या शालेय जीवनाचे ध्येय असते. प्रत्येक विद्यार्थी प्रावीण्य मिळविण्यासाठी धडपडकरीत असतो. विद्यार्थ्यांच्या प्रावीण्यपूर्ण संपादनाची जबाबदारी शाळेची असते. विद्यार्थ्यांचे प्रावीण्यपूर्ण संपादन हे त्याच्या सर्वांगीण विकासाचे प्रतिबिंब असते. विद्यार्थ्यांचा शालेय जीवनातील सक्रिय सहभाग व चांगल्या अध्ययन सवयींवरत्यांचे संपादन अवलंबून असते.

Subramanayam, K. ;kaP;kers] "A good study habit means budgeting time forthe study, motivation in learning skills in notes taking, reading, learning and review. Here it will refers as effective use of appropriate technique of behavior for completing the task."(Subramanayam, 2011, 36)

अध्ययन सवयी शोधिकेची रचना ;

गिलफोर्डने संशोधक निर्मित चाचणी प्रमाणीकरणासाठी सांगितलेल्या स्पष्टता (Clarity) समर्पकता (Relevance), अचूकता (Precision), विविधता (Variety), वस्तुनिष्ठता (Objectivitiy), वैशिष्ट्यपूर्णता (Uniqueness) इत्यादीबाबी विचारात घेऊन मार्गदर्शकाच्या मार्गदर्शनाखाली शिक्षणशास्त्र व मानसशास्त्रीय क्षेत्रांतील तज्ज्ञांकडून, मासिकांतील अध्ययन सवयीसंबंधित लेखांतून तसेच डाऊनलोडेड साहित्यांच्या आधारे प्रथम५० विधानांची अध्ययन सवयी शोधिका तयार करण्यात आली. प्रत्येक विधानाला नेहमी, बरेचदा, कधीकधी, क्वचित, कधीचनाही असे पाच पर्याय देण्यात आले.

पथदर्शी अभ्यास

लातूरजिल्ह्यातील उदगीर तालुक्यातील माध्यमिक स्तरावर २०० विद्यार्थ्यांना ५० विधानांची अध्ययन सवयी शोधिका सोडवायला देण्यात आली. शोधिका सोडविण्यासाठी२० मिनिटे वेळ देण्यात आला. सोडविलेल्या सर्व शोधिका गोळाकरण्यात आल्या. गोळा केलेल्या सर्वशोधिकांचे योग्य गुणदान करण्यात आले. शोधिकेतून मिळालेल्या गुणांच्याआधारे प्रश्न पृथक्करण (Item Analysis) करण्यातआले.

प्रश्न पृथक्करण

प्रथम अध्ययन सवयी शोधिकेतून मिळालेले एकूणगुण उतरत्याक्रमात मांडले. नंतरवरील २७% व खालील २७% विद्यार्थ्यांचे गुण निवडले. वरील २७% विद्यार्थ्यांचे एकूणगुण म्हणजेच ५४ विद्यार्थ्यांचे एकूणगुण उच्चतम गटात व खालील २७% विद्यार्थ्यांचे एकूणगुणम्हणजेच५४विद्यार्थ्यांचे एकूणगुण निम्मतम गटात घेतले. प्रत्येक विधानासाठी उच्चतम गटातील व निम्मतम गटातील विद्यार्थ्यांच्या विधानवार गुणांच्याआधारे t-मूल्य काढले. t-मूल्याच्याआधारे विधान स्वीकारावे की नाकारावे याबाबतनिर्णय घेण्यात आला. निर्णयाच्याआधारे अध्ययन सवयी शोधिकेतील ५० विधानांपैकी४८ विधानांचा स्वीकार करण्यात आला व २ विधानांना नकार दर्शविण्यात आला. अशाप्रकारे अंतिम अध्ययन सवयी शोधिकेत ४८ विधानांचा समावेश करण्यात आला.

अध्ययन सवयी शोधिकेचे वर्णन (Description of Study Habits Inventory)

अध्ययन सवयी शोधिकेचामुख्य हेतू व्यक्तीच्या अध्ययन सवयी शोधणे हा आहे. ही शोधिका माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांचा विचार करून तयारकरण्यात आली. ह्या शोधिकेत एकूण ४८

विधानेआहेत. ही विधाने ५ घटकात विभागलेली आहेत. सर्व विधाने यादृच्छिकरीत्या एकत्र केलेली आहेत. ४८ विधानांपैकी ३२ विधाने सकारात्मक असून १६ विधाने नकारात्मक आहेत. या शोधिकेतील विधानांची काठिण्यमूल्यांशी संबंधित कोणतीही विशिष्टरचना नाही. शोधिका सोडविण्यासाठी २० मिनिटांचा वेळ आहे. खालीलतक्त्यात घटकानुसार विधानांची संख्या दिलेली आहे.

सारणीक्रमांक १ : घटकांनुसार विधानांची संख्या

अ.क्र.	घटक	विधाने	विधान क्रमांक	एकूण	
१.	अध्ययन स्त्रोत	**सकारात्मक**	***1, 8, 12, 16, 18, 30***	**6**	7
		नकारात्मक	*38*	1	
२.	अध्ययन तंत्रे	**सकारात्मक**	***2, 9, 15, 24, 28, 32, 34, 36, 37***	**9**	11
		नकारात्मक	*14, 40*	2	
३.	अभिरूची	**सकारात्मक**	***6, 21, 26, 31, 42***	**5**	6
		नकारात्मक	*10*	1	
४.	अध्ययन शैली	**सकारात्मक**	***5, 11, 13, 20, 41, 43, 45, 47, 48***	**9**	13
		नकारात्मक	*22, 35, 39, 44*	4	
५.	वेळेचे नियोजन	**सकारात्मक**	***3, 25, 46***	**3**	11
		नकारात्मक	*4, 7, 17, 19, 23, 27, 29, 33*	8	
एकूण					**48**

गुणांकन (Scoring)

शोधिकेत सकारात्मक व नकारात्मक दोन्हीप्रकारची विधाने असल्यामुळे गुणांकनाच्या दोनवेगवेगळ्या तऱ्हा अवलंबविण्यात आल्या आहेत.

सारणीक्रमांक२ : गुणांकनाची तऱ्हा

विधाने	नेहमी	बरेचदा	कधीकधी	क्वचित	कधीचनाही
सकारात्मक	४	३	२	१	०
नकारात्मक	०	१	२	३	४

विश्वसनीयता (Reliability)

अध्ययन सवयी शोधिकेची विश्वसनीयता काढण्यासाठी द्विभाजन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला. द्विभाजनपध्दतीचा अवलंबकरताना 48 विधाने असलेल्या अध्ययन सवयी शोधिकेचे समान दोन भाग (प्रत्येकी 24 विधाने) करण्यात आले. दोन्ही भाग 250 विद्यार्थ्यांच्या एकाच गटाला एकाचवेळी सोडवायला दिले. दोन्हीभागात विद्यार्थ्यांना मिळालेल्या गुणांवरून खालीलप्रमाणे विश्वसनीयता गुणांक काढण्यात आला.

सारणी क्रमांक ३ : गुणांकनाची तऱ्हा

अनुक्रमांक	सूत्रे	विश्वसनीयता गुणांक
१.	गटमनचे सूत्र	०.७०
२.	रूलॉनचे सूत्र	०.७०
३.	स्पिअरमन-ब्राऊनचे सूत्र	०.७०

अशाप्रकारे अध्ययन सवयी शोधिकेचा विश्वसनीयता गुणांक ०.७० इतका आला. याचाच अर्थ, संशोधकाने तयार केलेल्या अध्ययन सवयी शोधिकेची विश्वसनीयता उच्च आहे.

सप्रमाणता (Validity)

संशोधकाने तयार केलेल्या अध्ययन सवयी शोधिकेची सप्रमाणता तपासण्यासाठी आशयगत सप्रमाणतापध्दतीचा अवलंब करण्यात आला. 48 विधाने असलेली अध्ययन सवयी शोधिका शिक्षणशास्त्रीय व मानसशास्त्रीय क्षेत्रांतील तज्ज्ञांकडून तपासून घेतली. तज्ज्ञांनी सांगितलेल्या सूचनांनुसार शोधिकेची रचना करून तिला अंतिमस्वरूप देण्यात आले.

प्रमाणके (Norms)

विश्वसनीय आणि सप्रमाण असलेली अध्ययन सवयी शोधिका ३०३ विद्यार्थ्यांकडून सोडवून घेवून सोडविलेल्या शोधिकांचे योग्य गुणदान करण्यात आले. मिळालेल्या गुणांचें. गुणांक, T-गुणांक, शततमक गुणांक आणि स्टेनाईन गुणांक (Stanine score) इत्यादी गुणांकांवरून अध्ययन सवयीच्या संदर्भात योग्य ते अर्थनिर्वचन करण्यात आले.

सारणी क्रमांक४ : कच्च्या प्राप्तांकांवरून काढलेले Z-Scores, T-Scores व PR

एकूण विद्यार्थी : ३०३, मध्यमान : १३०.३४, प्रमाण विचलन : १७.१०

Raw Scores	Z-Scores	T-Scores	PR	Raw Scores	Z-Scores	T-Scores	PR
169	2.237548	72.37548	98.18482	**163**	1.886688	68.86688	96.20462
168	2.179071	71.79071	97.85479	**162**	1.828212	68.28212	95.87459
167	2.120595	71.20595	97.52475	**161**	1.769735	67.69735	95.54455
166	2.062118	70.62118	97.19472	**160**	1.711259	67.11259	95.21452
165	2.003641	70.03641	96.86469	**159**	1.652782	66.52782	94.88449
164	1.945165	69.45165	96.53465	**158**	1.594306	65.94306	94.55446
Raw Scores	**Z-Scores**	**T-Scores**	**PR**	**Raw Scores**	**Z-Scores**	**T-Scores**	**PR**
157	1.535829	65.35829	94.22442	**116**	-0.86171	41.38291	19.72772
156	1.477353	64.77353	93.89439	**115**	-0.92019	40.79815	17.79703
155	1.418876	64.18876	93.56436	**114**	-0.97866	40.21338	16.4604
154	1.3604	63.604	92.45049	**113**	-1.03714	39.62862	15.71782
153	1.301923	63.01923	90.5528	**112**	-1.09561	39.04385	14.97525
152	1.243447	62.43447	88.65512	**111**	-1.15409	38.45909	14.23267
151	1.18497	61.8497	86.75743	**110**	-1.21257	37.87432	13.4901
150	1.126493	61.26493	84.85974	**109**	-1.27104	37.28956	12.74752
149	1.068017	60.68017	82.96205	**108**	-1.32952	36.70479	12.00495
148	1.00954	60.0954	81.06436	**107**	-1.388	36.12003	11.26238

147	0.951064	59.51064	79.16667	**106**	-1.44647	35.53526	10.5198
146	0.892587	58.92587	77.26898	**105**	-1.50495	34.95049	9.777228
145	0.834111	58.34111	75.37129	**104**	-1.56343	34.36573	9.034653
144	0.775634	57.75634	73.4736	**103**	-1.6219	33.78096	8.292079
143	0.717158	57.17158	71.57591	**102**	-1.68038	33.1962	7.549505
142	0.658681	56.58681	69.67822	**101**	-1.73886	32.61143	6.806931
141	0.600205	56.00205	67.78053	**100**	-1.79733	32.02667	6.064356
140	0.541728	55.41728	65.88284	**99**	-1.85581	31.4419	5.321782
139	0.483252	54.83252	63.98515	**98**	-1.91429	30.85714	4.579208
138	0.424775	54.24775	62.08746	**97**	-1.97276	30.27237	3.836634
137	0.366299	53.66299	60.18977	**96**	-2.03124	29.68761	3.094059
136	0.307822	53.07822	58.29208	**95**	-2.08972	29.10284	2.351485
135	0.249345	52.49345	56.39439	**94**	-2.14819	28.51808	1.930693
134	0.190869	51.90869	54.4802	**93**	-2.20667	27.93331	1.831683
133	0.132392	51.32392	52.5495	**92**	-2.26515	27.34855	1.732673
132	0.073916	50.73916	50.61881	**91**	-2.32362	26.76378	1.633663
131	0.015439	50.15439	48.68812	**90**	-2.3821	26.17901	1.534653
130	-0.04304	49.56963	46.75743	**89**	-2.44058	25.59425	1.435644
129	-0.10151	48.98486	44.82673	**88**	-2.49905	25.00948	1.336634
128	-0.15999	48.4001	42.89604	**87**	-2.55753	24.42472	1.237624
127	-0.21847	47.81533	40.96535	**86**	-2.616	23.83995	1.138614
126	-0.27694	47.23057	39.03465	**85**	-2.67448	23.25519	1.039604
125	-0.33542	46.6458	37.10396	**84**	-2.73296	22.67042	0.940594
124	-0.3939	46.06104	35.17327	**83**	-2.79143	22.08566	0.841584
123	-0.45237	45.47627	33.24257	**82**	-2.84991	21.50089	0.742574
122	-0.51085	44.89151	31.31188	**81**	-2.90839	20.91613	0.643564
121	-0.56933	44.30674	29.38119	**80**	-2.96686	20.33136	0.544554
120	-0.6278	43.72197	27.45049	**79**	-3.02534	19.7466	0.445545
119	-0.68628	43.13721	25.5198	**78**	-3.08382	19.16183	0.346535
118	-0.74476	42.55244	23.58911	**77**	-3.14229	18.57707	0.247525
117	-0.80323	41.96768	21.65842				

सारणी क्रमांक 5 : स्टेनाईन गुणांकांच्या आधारे मिळालेल्या गुणांचे रूपांतरण

Stanine Scores	Percentage in each interval (Rounded)	Cumulative Percentage	Reading raw scores in each stanine interpretation
9	4	100	Above 161
8	7	96	153-161
7	12	89	145-152
6	17	77	136-144
5	20	60	127-135
4	17	40	119-126
3	12	23	110-118
2	7	11	102-109
1	4	4	Up to 101

सारणी क्रमांक 6 : मिळालेल्या गुणांचे अध्ययन सवयीच्या संदर्भात अर्थनिर्वचन

मिळालेले गुण	T गुणांक	शततमक गुणांक (PR)	स्टेनाईन गुणांक	अध्ययन सवयीच्या संदर्भात अर्थनिर्वचन
152 च्यावर	63 च्यावर	90 च्यावर	9 किंवा 8	उत्कृष्ट
145–152	58–63	75–90	7	चांगली
127–144	43–57	25–74	6किंवा 5	समाधानकारक
119–126	38–42	13–24	4	साधारण
118पर्यंत	38 च्या खाली	13 च्या खाली	1 किंवा 2किंवा3	निकृष्ट

संदर्भ

1. अभंग, अ. (२०१४). *अभ्यास कसा करावा ?* पुणे: राजहंस प्रकाशन.
2. Asthana, B. & Agarwal, R. N. (1986). *Measurement & evaluation in psychology & education*. Agra: Vinod Pustak Mandir.
3. Garrett. H. E. & Woodworth, R. S. (1969). *Statistics in psychology and education*. Bombay: Vakils, Feffer and Simons Private Ltd.
4. Subramanyam, K. (Feb 2011). Impact of emotional intelligence and study skills of high school students, *Edutracks, Vol. 10, No. 6*, 36.
5. Warner, R. M. (2008). *Applied statistics*. New Delhi: Sage Publications.

शिक्षणाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी ई-लर्निंग तंत्रज्ञानाचा वापर काळाजी गरज.

डॉ. वैजयंता एन. पाटील
संशोधक मार्गदर्शक, संचालिका, शिक्षणशास्त्र संकुल,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड
स्वाती नामदेवराव झंपलवाड
संशोधक, विद्यार्थीनी, शिक्षणशास्त्र संकुल,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,नांदेड

आजचे युग हे संगणक युग आहे. इ. स. २००० च्यापूर्वी शिक्षण हे वर्गात/कक्षात होत होते. या प्रक्रियेत शिक्षक नेतृत्व करत होते. या इ.स १९८० च्या शतकात दुरूस्त शिक्षण व टेलिविजन अभ्यासक्रमाच्यारूपात शिक्षणहोते. आता संगणक आणि इंनटरनेट या दोन्हीसाठी ई-लर्निंग सोल्युशन अतित्वात आले. शिक्षणकुठेही सुलभपणे मिळवण्यासाठी ई-लर्निंग साधन महत्वपूर्ण आहे. तंत्रज्ञानामध्ये इतकी प्रगती झाली आहे की, ज्यामुळे विदयार्थ्यांना वर्गातबसून शिकल्यासारखे वाटते म्हणजे विदयार्थी कोठेही असला तरी ई-लर्निंग व्हिडीओ, स्लाईड शो, शब्ददस्त ऐवज आणि पीडीएफ या सारख्या सर्वप्रकाराच्या सामग्रीव्द्रारे वर्गातबसून शिक्षण घेत असल्यासारखे वाटते. तसेच ऑनलाईन वर्ग, चर्चासत्र, संदेशमंचाव्द्रारे प्राध्यापकांशी संप्रेषणकरणे ही वापरकत्यासाठी चागली सुविधा आहे.

आजकाल स्मार्टफोन, टेक्स मेसेजिंग आणि इंटरनेटचा उपयोग करून विदयार्थीना चांगले ज्ञानप्राप्त होते. ई-लर्निंगच्या या वेगवान जगात नवीन आणि उत्साहवर्धक अभ्यासक्रम विदयार्थ्यासाठी उपलब्ध असतो. विदयार्थी अगदी अदयावत माहिती मिळते. ई-लर्निंगव्द्रवारे अनेक व्यवसायाचे प्रशिक्षण दिले जाते. (http://www.talentlms.com)

भाषा शिक्षणात ई-लर्निंगचा वापर :-

भाषाशिक्षण हे एक असे क्षेत्र आहे जिथे तंत्रज्ञानाने शिक्षण घेण्याच्या पद्धतीसुधारल्या आहेत. उदाः-इंग्रजी भाषा असो की, मराठी भाषा असो शिक्षक या भाषा शिकवताना वर्गात वेगवेगळया तंत्राचा वापर करतात जसे चित्रपटातील दृश्य, जाहिराती समालोचन, नाटयशास्त्र आणि बरेचकाही हे सर्व पुस्तक शैलीच्या अध्यापनापेक्षा विदयार्थीना अधिक मनोरजंक बनविते. विदयार्थ्यांना वर्गादरम्यान जागरूक ठेवते.

ई-लर्निंग दुरूस्त शिक्षणाची दृष्टी बदलली आहे. आधुनिकीकरण विदयार्थ्यांना भौतिकदृष्टया उपस्थित असलेल्या सारखचे तितकेच परस्परसंवादात्मक बनविण्यासाठी मदत करते.

जॉबसेक्टर आणि ई-लर्निंगः-

अध्यापन हे सर्वोत्तम कामापैकी एक मानले जाते. आणि तंत्रज्ञानाच्या विकासासहही देखील सर्वात मनोरजंक नौकरी पैकी एक बनली आहे. आज ऑनलाईन शिक्षण जगभरात आपली ख्याती प्राप्त करित आहेत. आणि ई-कोर्स अतिरिक्त फायदा विदयार्थ्यांना होतो. काही विदयार्थी शिकण्यास इच्छुक असतात पंरतू नियमित नौकरी असेल तर ते ऑनलाईन शिक्षणास नाव नोंदणी करून शिक्षण घेतात. जिथे विदयार्थ्यांना ई-लर्निंगव्द्रारे नौकरी मिळवण्यासाठी आपले कौशल्ये विकसित करून नौकरी मिळवता येते.

जॉबमार्केटचे विश्लेषणकरणे आज अशा अनेक नौकऱ्या आहेत त्यासाठी ई-लर्निंगज्ञान आवश्यक आहे. शिक्षणाच्या गुणवत्तेत सुधारणाकरण्यासाठी शिक्षक आणि तंत्रज्ञानाच्या प्रयत्नांनी आणि शिकण्याच्या अनेक प्रयत्नानंतर जोर देण्यासाठी प्रयत्न केले. जरी भाषाशिक्षण मध्ये ई-लर्निंगचा वापर वाढत आहे, तरीही त्यातकाही त्रुटी आहेत. ई-लर्निंगमधील प्रगती पांरपांरिक शिक्षणाच्यापलीकडे जाण्याची शक्यता वाढते.

माहितीसंप्रषण आणि तंत्रज्ञानातील तांत्रिक प्रगतीमूळे ई-लर्निंग सिस्टीमचा उदय झाला आहे. ज्याचा उपयोग शिकविण्याच्या आणि शिकण्याच्या दृष्टीकोनातून प्रभावीपणे केला जाऊ शकतो. उदयोन्मुख बाजारपेठासाठी ई-लर्निंगहा विशेष प्रांसगिकतेचा आहे. कारणपरंपरागतसेटिंशी तुलनाकरता तो तुलनेने कमीच किमंतीत विद्यार्थांना प्रवेश मिळू शकतो.

ई शिक्षण साधने

अनेक ई-लर्निंग साधनांचावापर शिक्षण आणि शिकण्याच्या दृष्टीकोनातून खालील साधने महत्वाची आहेत.

१) ई-मेल २) व्हिडीओ ३) चर्चाबोर्ड ४) इन्संटमेसेजिंग
५) व्हाट्सएप ६) सोशलमिडीया साधन ७) फेसबुक ट्विटर

ई-लर्निंगसाधनांच्या वाढीव विविधतेसह इ-लर्निंगव्द्रारे शिकण्याचे कार्यक्रम आव्हानात्मक असू शकतात कारण निवडीसाठी भरपूर विकल्प आहेत. शिवाय ई-लर्निंग शिक्षण कार्यक्रम अनेक मार्गांनी प्रोंग्रामची प्रभावितता निर्धारित करू शकते. म्हणून इंटरनेट ऍक्सेस आणि बॅडविड्थची गती मोठयाप्रमाणावर बदलली जाते.

विदयार्थ्यांसाठी ई-लर्निंगचे सर्वात महत्त्वाचे फायदेः-

आजचे शिक्षण प्रगत आणि आधुनिकतेवर आधारीत आहे. त्यासाठी मोबाईल, टॅबलेट, संगणक, यांची गरज पडते. ही गरज ऑनलाईन शिक्षण पध्दतीने पूर्ण झाली आहे. ऑनलाईन शिक्षणात विदयार्थी त्यांच्या स्वतःच्या आवश्यकता आणि आवडीनुसार ज्ञानप्राप्त करू शकतात. शिक्षणाची ऑनलाईन पध्दत प्रत्येकासाठी सर्वोत्कृष्ठ आहे.

शिक्षणाच्या पंरपरागत स्वरूपाच्या तुलनेत ई-लर्निंग प्रभावी आहे. ई-लर्निंगव्द्रारे ज्ञानप्राप्त केल्याने वेळ वाचतो कमी वेळात अधिक माहिती मिळते, एका ठिकाणा वरून दुसऱ्या ठिकाणी जाऊन शिक्षण घेण्याची गरज नाही आहे त्याठिकाणी राहून ई-लर्निंगव्द्रारे शिकता येते म्हणजेच प्रवास खर्च वाचतो. यालाच अर्थ वेळेची व पैशाची बचत होते.
ई-लर्निंगव्द्रारे शिकणे म्हणजे पेपररहित शिकणे होय त्यामूळे पेपर तयार करण्यासाठी झाडे तोडण्याची गरज नाही. अशाप्रकारे ई-लर्निंग हा इकोफ्रेंडलीमार्ग आहे.

या अशासर्व महत्त्वाच्या फायदयामूळे ई-लर्निंग जगभारतातील विदयार्थ्यांमध्ये लोकप्रिय झाले आहे.

-सुनिल गुप्ता ११ नोव्हेंबर २०१७
(http:elearningindustry.com)

संदर्भः-

1] About E – Learning.
URL-http://www.about-elearning.com.Accessed 7th Dec 2015
2] Benefit of E-Learning. World wide Learn.
URL-http://www.Worldwidelearn.com
३, सुनिलगुप्ता ११ नोव्हेंबर २०१७.
URL-http://www.elearningindustry.com.
४, शैक्षणिक तंत्रविज्ञान-सुमन ओक
५, प्रगत शैक्षणिक तंत्रविज्ञान-डॉ. जगताप ह.ना

ई- अध्ययन क्षमता (E- Learning Ability) एक नवप्रवाह

डॉ.गोरोबा खुरपे,
रेखा मल्लिकार्जुन लंगडापूरे,
संशोधकविद्यार्थीनी, शिक्षणशास्त्र संकुल,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,नांदेड- ४३१६०३,

प्रास्ताविकः-

''सुसंस्काराचे दान म्हणजे शिक्षण'' प्राचिनकाळी विद्यार्थी ज्ञानार्जन करण्यासाठी गुरूग्रही जात असे आणि गुरूकुलात जाऊन शिक्षण घेत असे हि भारताच्या परंपरेची रित होती. आपल्या संस्कृतीत ज्ञानाची विक्री होत नसे तर ज्ञानाचे दान दिले जाई. पणपुढे दुर्देवाने इंग्रज भारतात आले. शिक्षणाचे स्वरूप बदलले शिक्षकांना पगार व विद्यार्थ्यांला फि आकारण्यास प्रांरभ झाला व शाळांची निर्मिती करणाऱ्या संस्था उभ्या राहिल्या अनेक संस्थाचालक, संस्था, विद्यापिठ निर्माण झाले. वेळेबरोबरच तंत्रज्ञान विकसित होत गेले व शिक्षणक्षेत्रात अनेक नवनवीन शैक्षणिकसाधनांचा (Teaching Aids) वापर होवू लागला त्यामध्ये संगणकाने सिंहाचावाटा उचलला. संगणकाचा शिक्षण क्षेत्रात साधन म्हणून उपयोग करून घेण्याचा प्रयोगसुरू झाला. इंटरनेटसारख्या प्रभावी माध्यमाचालाभ विद्यार्थ्यांना घेता यावा यासाठी तंत्रज्ञान थेट वर्गात नेण्याचे काम जगभरातील विद्यापिठात होतआहे. आता बिनतारी संगणकामूळे सुलभ होत आहे. त्यामूळे शिक्षण अधिक परिणामकारक करण्यासाठी सर्वत्र बदल घडून येत आहेत. माहिती तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमूळे शिक्षण ई-लर्निग हा प्रकार येवू पाहात आहे. कार्यान्वीत होत आहे असे म्हटले तरी वावगे ठरणार नाही.

E-Learning Meaning (अर्थ)

E-Learning इलेक्ट्रॉनिक माध्यमाव्द्वारे अध्ययन म्हणजे E-Learning होय.

E= Electronic + Learning = E-Learning

यात दोनप्रकार आहेत.

१. On line **ऑनलाईन**

२- Off line **ऑफलाईन**

१. On line **ऑनलाईन** :-संगणकाव्द्वारे फेसबुकव्द्वारे, विडिओ कॉन्फरन्सव्द्वारे.

२. Off line **ऑफलाईन** :-रेडिओ, टेप रिकॉर्डर, व्हिडीओ, सी.डी. दुरदर्शनव्द्वारे.

शिक्षण क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानामूळे फार मोठे बदल घडवून येत आहेत, इंटरनेटमूळे शिक्षण व शिकवणे या प्रक्रियेत अमुलाग्र बदल होत आहेत. इंटरनेटव्द्वारे शिक्षण घेण्याला ई-लर्निग म्हणतात.

ई-लर्निगस्वरूपः- इंटरनेटच्या विश्वव्याप्ती स्वरूपामूळे ई-लर्निग ही शिक्षा पध्दत ही एक उद्योगाच्या स्वरूपात उभारून पुढे येत आहे. या उद्योगात अनेक जागतिक कंपन्या उतरल्या आहेत. जोपर्यंत मानव पृथ्वीतलावर आहे तोपर्यंत शिक्षण देणे व घेणे हि प्रक्रिया सुरूच राहणार आहे. त्यामूळे अतिशय चांगल्या दर्जाच्या शिक्षण देणाऱ्या संस्थेकडे जास्तीतजास्त अभ्यासक खेचले जाणार आहेत. वर्गातबसून शिक्षण घेण्यापेक्षा शिक्षण अधिक स्वस्त दर्जेदार व सर्वांना उपलब्ध व सोईचे होणार आहे.

संगणकाच्या माध्यमातून स्वयंअध्ययनाने विद्यार्थ्याने शिकणे त्यासाठी सि.डी. इंटरनेट, ऑनलाईन लर्निग, ऑनलाईन टिटोरिअल्स, डि.व्ही.डी, इत्यादी मार्गाचा अवलंब करणे यालाच ई-लर्निग असे म्हणतात.

यामूळे इंटरनेटवरील साईट्स वरून मुफ्तविद्यापिठांच्या नेट-रेडिओ प्रसारणातून घरबसल्या देशीपरदेशी शिक्षण घेणे आता सहज शक्य आहे. यामध्ये व्हर्च्युअलक्लासेसमध्ये बसून तुम्ही ऑनलाईन ट्युटरकडून लेक्चर्स ऐकु शकतो. शिक्षकांशी, विद्यार्थ्यांशीचॅट करू शकतो. या प्रक्रियेतून पैसा तसेच महत्तवाचा वेळ वाचतो. तसेच आपल्यासोईनूसार, सोईच्या ठिकाणी, सोईच्यावेळी जगातील नामांकित विद्यापीठातू नही तुम्ही शिक्षण घेवू शकता.

ई-लर्निग आणि ई-टिचींगला बढावा देण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने इयत्ता 8 वी ते 12 वीच्याविद्यार्थ्यांसाठी संगणकावर आधारित माहितीतंत्रज्ञान हा विषय शासननिर्णय क्रमांक आय टीपी. 1099/22/99 प्रशा- 4 दिनांक 21

मे, 1999 तसेच 11 एप्रिल, 2000 – 2001 निर्णयानुसार माध्यमिक व उच्चमाध्यमिक स्तरावर वैंकल्पिक म्हणून ठेवला आहे.

यासाठी महाराष्ट्र शासनकरीत असलेला प्रयत्न.

१. डिजिटलवाचनालय पुणे येथेसुरू केले.
२. आंतरराष्ट्रीय सहकार्याने Software University सुरू करण्याचे प्रयत्न.
३. शाळांमध्ये इंटरनेट जोडणीला महत्त्व.
४. 116 कोटी रूपये खर्च करून शाळांमध्ये संगणक प्रयोगशाळांची उभारणी.
५. Paperless office साठी प्रयत्न.
६. नवी मुंबईत 1000 एकर जमिनीवर हार्डवेअर उद्योगासाठी औद्योगित वसाहत स्थापन, इत्यादी.

संदर्भ ग्रंथः-

१. शैक्षणिक तंत्रविज्ञान व माहितीतंत्र विज्ञान-डॉ. सिमा येवले.
२. प्रगत शैक्षणिकतंत्र विज्ञान-डॉ. जगताप ह. ता.
३. Introduction of Educational Technology – Kulkarni S. S.
४. शैक्षणिक तंत्रविज्ञान-सुमन ओक.
५. संगणक शिक्षक व शिक्षण-डॉ. मिनाक्षी बरवे.
६. इंटरनेट
७. शिक्षणातील बदलते विचार प्रवाह.-डॉ. रमा आश्विनीकुमार भोसले -डॉ. उज्वला मधुकर डोणे.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

बालभवन विज्ञान केंद्राचे शालेय विद्यार्थ्यांच्या वैज्ञानिक दृष्टीकोन विकसनातील योगदान

संशोधक
अमोल लक्ष्मीकांत देशपांडे
संशोधक विद्यार्थी, शिक्षणशास्त्र संकुल,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,

सारांश (Abstract)

मानव विकासाच्या विविध योजनापैकी शिक्षण विषयक योजने अंतर्गत जी बाल भवन विज्ञान केंद्र चालविली जातात तिथे विद्यार्थ्यांनी भेटी देवुन त्यांची विज्ञान विषयक अभिवृत्तीवर सकारात्मक परिणाम झालेला दिसून येतो. या वैज्ञानिक अभिवृत्तीवर झालेल्या सकारात्मक परिणामामुळे विज्ञान विषय विद्यार्थ्यांना सोपा व आवडीचा वाटू लागतो. त्यामुळे या बालभवनांच्या भेटीचा उपयोग निश्चीतच विद्यार्थी लाभाचा आहे.

प्रस्तावना :-

मानव विकास निर्देशांकात भारत जगात कोठे आहे व महाराष्ट्राचे स्थान भारतात कितवे आहे हे तपासून त्यानुसार हा निर्देशांत वाढविण्यासाठी केंद्र व राज्य सरकार विविध योजना राबवित असते. त्यापैकीच एक म्हणजे ही मानव विकास योजना होय. महाराष्ट्रातील विविध जिल्हयातील एकूण 125 तालुके यासाठी पात्र ठरले आहेत. या सर्व तालुक्यामध्ये शिक्षण, आरोग्य व बालकल्याण तसेच काही उत्पन्नवाढीच्या योजनांचाही समावेश आहे.

यात शिक्षणाशी संबंधीत 06 योजना, आरोग्य व बालकल्याणाशी संबंधीत 3 योजना व उत्पन्नवाढीच्या 4 योजनांचा समवेश केलेला आहे. यातील शिक्षणाशी संबंधीतबालभवन-विज्ञान केंद्र ही एक योजना आहे.

मुख्य उदिदष्ट :-

बालभवन केंद्राचे वैज्ञानिक दृष्टीकोन विकसनातील योगदान अभ्यासणे.

उदिष्टे :-

1) परभणी जिल्हयातील बालभवन विज्ञान केंद्राचा अभ्यास करणे.
2) उच्च प्राथमिक/माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांची वैज्ञानिक/विज्ञान विषयक अभीवृत्ती अभ्यासने.
3) बालभवन विज्ञान केंद्राचा विद्यार्थ्यांचा विज्ञान विषयक अभीवृत्तीवर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास करणे.
4) बालभवन विज्ञान केंद्राचा विद्यार्थ्यांच्या विज्ञान विषयक अभीवृत्तीवर होणाऱ्या परिणामाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

संशोधनाचे महत्व :-

1) विविध बालभवनातील भेट देणाऱ्या विद्यार्थ्यांची विज्ञान विषयाची आवड तपासली जाणार असून त्यामुळे हे संशोधक महत्वाचे आहे.
2) बालभवनाची विद्यार्थ्यांसाठीची उपयोगीता तपासली जाणार असल्यामुळे हे संशोधन महत्वाचे आहे.

शोध अभ्यासाची गरज :-

बाल भवन विज्ञान केंद्राचा उपयोग विज्ञान विषयाची आवड, गोडी वाढविण्यासाठी होतो का ते अभ्यासणे. विज्ञान विषयाची भिती प्रत्यक्ष प्रयोगाद्वारे सदरीकरणामुळे दुर होण्याच्या दृष्टीने व प्रात्यक्षीकाद्वारे विद्यार्थ्यांना मिळणारी शैक्षणिक अनुभुतीचा परिणाम अभ्यासण्यासाठी संशोधन आवश्यक आहे. अमुर्त संकल्पना स्पष्ट होण्यासाठी व शिक्षकांचे शैक्षणिक साधन म्हणून बालभवनाचे महत्व अभ्यासण्यासाठी संशोधन महत्वाचे आहे.

गृहितके :-

1) बालभवन विज्ञान केंद्राचा भेटीचा लाभ सर्व शालेय विद्यार्थी घेतात.
2) बालभवन भेटीमुळे शालेय विद्यार्थ्यांत विज्ञान विषयक आवड कुतुहल निर्माण होते.

शिक्षण विषयक योजना :-

मानव विकास कार्यक्रम अंतर्गत शिक्षण विषयक एकूण 6 योजना चालू असून त्यापुढील प्रमाणे आहेत.

1) इ.10 वी व 12 वी मध्ये अनुत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्यांकरीता विशेष शिकवणी वर्ग सुरु करणे: - या योजने मध्ये ग्रामीण भागात विद्यार्थ्यांना अभ्यासिका, शिकवणीची सोय उपलब्ध होत नसल्यामुळे काही ठरावीक अंतरावर, मध्यवर्ती ठिकाणी शाळांमध्ये हे विशेष शिकवणी वर्ग शाळेपुर्वी व शाळेनंतर आयोजित केले जातात. बोर्डाच्या पुढील परिक्षेपर्यंत हे विशेष शिकवणी वर्ग घेतले जातात. याचे निष्कर्षही सकारात्मक दिसून येत आहेत.
2) मोठया गावातील माध्यमिक शाळा अभ्यासिका सुरु करण्यासाठी सोलार लाईट व फर्निचर/ पुस्तके पुरविणे:- तालुक्यातील ज्या अनुदानित शाळा आहेत तिथे रात्र अभ्यासिका सुरु करण्यासाठी त्या शाळांना सोलार लाईट, कपाट व स्पर्धा परिक्षा पुस्तके तसेच पाठयक्रमाची पुस्तके विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध करुन देण्यात आली आहेत. ई. 5 वी ते 12 वी च्या सर्व विद्यार्थ्यांना घरी ग्रामीण भागात भारनियमामुळे अभ्यास करता येत नव्हता. आता या योजनेमुळे ते सर्व विद्यार्थी रात्री शाळेत येवून अभ्यास करतात. शाळेत शिक्षक अभ्यासिकेत निरिक्षकाचे कार्य पर पाडतात या योजनेचा फायदा ग्रामीण विद्यार्थ्यांना मोठया प्रमाणात होत आहे
3) ग्रामीण भागातील सर्वच मुलींना इ. 12 वी पर्यंत शिक्षण घेणे शक्य व्हावे याकरिता गाव ते शाळा दरम्यान वाहतुकीची सुविधा उपलब्ध करुन देणे :- मुलींना गाव ते शाळा बस प्रवास यापुर्वी इ. 5 वी ते 10 वी च्या विद्यार्थ्यांनीसाठी अहिल्याबाई होळकर योजना चालू होती. अजुनही ती योजना चालू आहे. परंतु मानव विकास योजने अंतर्गत निळया रंगाच्या बस आल्यापासून ई. 8 वी ते 12 वीच्या मुलींना या मानव विकास अंतर्गत पास मोफत दिल्या जातात. त्यामुळे ग्रामीण भागातील मुलींना दर्जेदार शिक्षण मिळत आहे.
4) माध्यमिक/ उच्च माध्यमिक शासकीय /अनुदानित शाळांमध्ये प्रयोग शाळेकरिता साहित्य पुरविणे – विज्ञान विषय प्रात्यक्षिकाद्वारे विद्यार्थ्यांना जास्तीत जास्त समजण्यासाठी अनुदानित व शासकीय माध्यमिक /उच्च माध्यमिक शाळांना प्रयोगशाळेचे सर्व साहित्य मानव विकास विभागातर्फे पुरविण्यात आलेले आहे. या प्रयोग शाळेचा शिक्षक व विद्यार्थी पुरेपुर उपयोग करुन घेत आहेत. प्रत्येक वर्षी साहित्य दुरुस्तीसाठी निधी व नविन साहित्यासाठी निधी उपलब्ध करुन दिला जातो. ही योजना सुध्दा विद्यार्थ्यांमध्ये लोकप्रिय आहे.
5) तालुक्याच्या ठिकाणी बालभवन विज्ञान केंद्र स्थापन करणे :- ई. 5 वी ते 8 वीच्या विद्यार्थ्यांना विज्ञान विषयाचे प्रयोग, अविष्कार , वैज्ञानिक सत्य कळण्यासाठी व वैज्ञानिक दृष्टी विकसीत होण्यासाठी तालुक्याच्या एका अनुदानित / शासकीय माध्यमिक शाळेत सदरील बाल भवन विज्ञान केंद्र स्थापन करण्यात आले असून येथे विविध प्रकारचे 82 प्रयोग वेगवेगळया खोल्यामध्ये मांडले असून विद्यार्थी या बालभवनास भेट देवून खुप आनंदीत होतात. विद्यार्थ्यांची शाळा ते बालभवन येण्या-जाण्यासाठी विद्यार्थ्यांना पुर्वी 10 रु. व आता 25 रु. प्रोत्साहन भत्ता देण्यात येतो. तसेच बालभवनास आवर्ती खर्च यापुर्वी वार्षिक रु. 10,000/- देण्यात येत होता तो आता वार्षिक रु 25,000/- करण्यात आलेला आहे.

बालभवन भेटीचे नियोजन गटशिक्षणाधिकारी कार्यालया तर्फे करण्यात येते. केंद्र प्रमुखा मार्फत प्रत्येक शाळे पर्यंत बालभवन भेटीचा दिनांक कळविण्यात येतो. त्या प्रस्ताविक दिनांकास संबंधीत शाळेचे

विद्यार्थी आपल्या शिक्षकासोबत बालभवनास दिवसभर भेट देतात. प्रयोग समजून घेतात ही योजना विद्यार्थ्यांना खुप लाभकारी दिसून येत आहे.

6) कस्तुरबा गांधी बालीका योजनेची व्याप्ती ई..10 वी पर्यंत वाढविणे :- ही योजना राज्यात 36 तालुक्यात राबविली जाते. केंद्र सरकारची ही योजना पुर्वी 8 वी पर्यंतच्या विद्यार्थीनीसाठी होती. आता ती 10 वी पर्यंत लागु झाली आहे. SC, ST, OBC अल्पसंख्याक मुलींना राहण्यासाठी वसतीगृह व मोफत शाळा या योजनेत समावेश आहे. येथे शिक्षक महिलाच घेण्यात येतात. व मानधनावर कार्यरत असतात. गरीब ग्रामीण मुलींचे माध्यमिक शिक्षण या योजनेमुळे पुर्ण होत आहे.

संशोधन पध्दती :- प्रायोगिक व सर्वेक्षण पध्दती.

जनसंख्या :- परभणी जिल्हयातील व बालभवनांना भेटी देणारे विद्यार्थी हे या संशोधनाची जनसंख्या होत.

न्यादर्श :- परभणी जिल्हयातील व बालभवनांना भेट देणारे 5 वी ते 8 वी वर्गातील 10 टक्के विद्यार्थी हे या संशोधनाचे न्यादर्श होय. लॉटरी पध्दतीने नमुना निवड केली.

निष्कर्ष :- सर्व बालभवन केंद्र विज्ञान विषयाची आवड निर्माण करण्यासाठी महत्वाचे कार्य पार पाडत आहेत. उच्च प्राथमिक व माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या वैज्ञानिक/विज्ञान विषयक अभीवृत्ती वाढण्यास मदत होत असते. तसेच सर्व विद्यार्थी विज्ञान विषय उत्सुकतेने शिकण्यास मदत होत आहे. शहरी भागाच्या तुलनेत ग्रामीण विद्यार्थ्यांना या बाल भवनाचा खुप छान फायदा घेतलांना दिसून येत आहे

संदर्भसाहित्य :-

1) मुळे रा.श.वि.तू. (1987) शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, नागपुर साहित्य प्रसार केंद्र.
2) www.dnyanganga.ac.in.
3) www.dnyangangotri.ac.in.
4) www.maharashtra.gov.in.
5) Wikipedia.org
6) UNDP Report
7) HDI 2015.
8) मानव विकास रिपोर्ट 2016.

नांदेड जिल्हयातील भटक्या जमातीतील लोकांचा शैक्षणिक विकासाचा अभ्यास.

श्री लुंगारे वसंत गंगाधरराव
डॉ. सौ. रोडगे सुनंदा गोपिनाथराव

प्रस्तावना :-

माणूस आणि पशु यातील महद् अतंर जर कोणाला विचारले तर काय सांगता येईल तर मानवाला बुध्दी असते आणि त्या बुध्दीचा वापर तो स्वतःच्या विकासासाठी करतो. म्हणुनच माणसाचा विकास होतो. पशुत मात्र बुध्दीचा अभाव असल्यामुळे तो वर्षानुवर्ष तसाच राहतो बुध्दी आणि विकास यांचा सुरेख संगम जर घडवुन आणावयाचा असेल तर तो योग्य शिक्षणाव्दारे घडवुन आणता येतो. मग योग्य शिक्षण म्हणजे काय तर मानवी जीवनाचा योग्य तो विकास घडवुन आणण्यासाठी जे शिक्षण उपयुक्त पडते ते योग्य शिक्षण.

मानव आपल्या बुध्दीच्या जोरावर अध्ययन करीत असतो. नेहमी शिकतच राहणे ही मानवाची जन्मजात प्रवृत्ती आहे. मानव आपले शिक्षण हे पाहुन समजुन व अनुभवातुन घेत असतो. मानव आपल्या जगाचे सभोतालच्या पर्यावरणाचे शिक्षण समाजातुन प्राप्त करतो. शिक्षण प्रक्रिया ही जन्मजात चालणारी प्रक्रिया आहे. शिक्षणाचा उद्देश व्यक्तीचा व समाजाचा विकास करणे आहे. शिक्षणामुळे मानवाचे शरीर, बुध्दी,मन व निती विषयक वर्तनात अपेक्षित बदल घडुन येतो. व्यक्तीच्या अंगी ज्या उपजत गुण,सुप्त प्रवृत्ती व कार्यशक्ती असतात त्या सर्व शिक्षणानेच जागृत करता येतात.

मानवी संबंधाच्या जाळयातुन समाजाची निर्मिती होते आणि मानव समाजशील प्राणी आहे. समाजात समायोजन योग्य रितीने प्रस्थापीत होणे व त्यानंतर व्यक्ती विकास होणे या परस्पर पुरक गोष्टी आहेत. शिक्षण हे केवळ व्यक्तीच्या विकासापुरतेच मर्यादित राहत नसुन त्यात व्यक्ती विकास, सामाजिक आशयही समाविष्ठ असतात. व्यक्ती विकास आणि समजाविकास या परस्परावलंबी बाबी आहेत. समाजाच्या उन्नतीच्या दृष्टीकोनातुन शिक्षणाचे कार्य म्हणजे मानवी परंपरांचा स्विकार करण्यात सबळ बनवणे होय. नव्या समाज रचनेला अनुकुल अशा सवयी व अभिवृत्तीचे संस्कार मानवाच्या मनावर करणे. तसेच योग्य व नवे वर्तन प्रकार मनुष्याच्या जीवनात रुजविने हे महत्वाचे कार्य शिक्षणाव्दारे केले जाते.

भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे. अनेक जाती-धर्माचे लोक आपल्या देशात एकत्र नांदतात. परंतु आजही सर्व घटकांचा समान विकास सर्वत्र झालेला दिसत नाही. आपल्या परिसरात राहणा-या विविध समाजातील लोकांचा शैक्षणिक स्तर, आर्थिक स्तर, भौतिक स्तर विभिन्न आहे. बराच समाज शिक्षणापासुन दूर राहिल्या करणांने तो ऋढी व परंपरेच्या गर्देत अडकलेला आहे. तोच-तोच पारंपरिक व्यवसाय सांभाळत तो सामाजिक स्तरामध्ये बराच मागास अवस्थेत राहिलेला आहे. अशाच प्रकारच्या आपल्या समाजातील भटक्या जमाती ब प्रवर्गातील अनेक जमातींचा शैक्षणिक स्तर अधिक उंचावलेला आढळत नाही. या प्रवर्गात मोडणा-या गोसावी,बैलदार, भराडी,भुत्ते,चित्रकथी, गारुडी, लोहार, गोल्ला, गोंधळी, गोपाल, हेळवे, जोशी, काशी,कापडी,कोल्हाटी, मैराळ, मसनजोगी,नंदीवाले,पांगूळ, रावळ,सिक्कलगर,वैदु,वासुदेव,भोई,बहुरुपी,ठेलारी,ओतारी,या जमातींचा आजही पारंपरिक व्यवसाय व राहणीमान कायम आहे. त्यांचा शैक्षणिक स्तर कमालीचा मागे आहे यांच्यावर आधारित साहित्य निर्मिती मोठया प्रमाणावर प्रसिध्द आहे मात्र त्यांच्या शैक्षणिक विकासासंबंधी म्हणावे तेवढे कार्य झालेले नाही.

ग्रामीण भागात शालेय स्तरावर या जमातीतील विद्यार्थ्यांचा शैक्षणिक विकास झालेला आढळत नाही या मागे काय कारणे असावीत? त्यांचा भौगोलिक, आर्थिक, व सामाजिक परिस्थितीचा प्रभाव शिक्षणावर कसा होतो व या सर्व समस्यांची उकल करण्यासाठी काही उपाययोजना करता येतील का या सार्थ उद्देशाने या संशोधन समस्येची निवड करण्यात आलेली आहे.

या संशोधन कार्यातून या जमातींच्या शैक्षणिक विकासाचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

संशोधन प्रश्न :-

१) भटक्या जमातीतील लोकांचा शैक्षणिक स्तर काय आहे.?

२) भटक्या जमातीतील लोकांच्या शिक्षण विषयक काय समस्या आहे.?

३) भटक्या जमातीतील लोकांचा शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन काय आहे.?

४) भटक्या जमातीतील सामाजिक घटकांच्या शैक्षणिक विकास कोणत्या दिशेने चालु आहे.?

शीर्षक- संशोधनाचे समस्या विधान

"नांदेड जिल्हयातील भटक्या जमातीतील लोकांचा शैक्षणिक विकासाचा अभ्यास."

समस्या विधानातील पारिभाषिक महत्वाच्या शब्दांच्या कार्यात्मक व्याख्या.

१.नांदेड जिल्हा :-महाराष्ट्र राज्यातील मराठवाडा विभागा अंतर्गत असणा-या आठ जिल्हयापैकी एक जिल्हा

२.भटक्या जमाती:- समाजातील विविध जाती व जमातींचे वर्गीकरण करण्यासाठी विभागलेल्या घटकांपैकीचा एक घटक.

३.लोक :-भटक्या जमातीत राहणार जनसमुदाय .

४.शैक्षणिक विकास :-शिक्षणामध्ये झालेली प्रगती.

संशोधनाची गृहतिके :-

१.भटक्या जमाती मधील लोकांचा शैक्षणिक स्तर समाधानकारक नसावा.

२.शिक्षणाकडे जास्त कल नसल्याने व आर्थिक परिस्थिती कमकुवत असल्याने उररनिर्वाहासाठी बालमजुरी व शिक्षणाच्या गळतीचे प्रमाण वाढते.

३.पारंपरिक व्यवसाय करावा अशी समाजामध्ये वाईट प्रथा रुढ झालेली आहे.

४.भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांच्या मागासपणामुळे संपूर्ण समाजाचा विकास होऊ शकत नाही आणि ती बाब आदर्श समाज निर्मितीस अडथळा ठरु शकते.

५.भटक्या जमाती साठी शासनाने ज्या काही योजना राबवल्या आहेत त्या असाक्षरतेमुळे मागास समाजापर्यंत पुर्णपणे पोहचत नाहीत व त्या योजना कागदावरच राहतात.

६.भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांच्या शिक्षणावर त्यांच्या परिस्थितीचा प्रभाव पडतो.

संशोधनाची उद्दिष्टये :-

१) भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांची शैक्षणिक सद्यस्थिती जाणून घेणे.

२) भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांची आर्थिक व सामाजिक स्तर जाणून घेणे.

३) भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांच्या पारंपरिक व्यवसायाचा शैक्षणिक संपादणुकीवर होणा-या परिणांमाचा अभ्यास करणे.

४) भटक्या जमाती ब संवर्गातील पालकांच्या पाल्यांचा शिक्षणाबाबतचा दृष्टीकोन तपासणे.

५) भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांना उपलब्ध असलेल्या शैक्षणिक योजनांचा कितपत लाभ मिळतो हे जाणुन घेणे.

६) भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांची शैक्षणिक विकासासाठी शिफारशी सूचविणे.

परिकल्पना :-

१) भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांची शैक्षणिक सद्यस्थिती समाधानकारक नाही.

२) भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांचा आर्थिक व सामाजिक स्तर निम्न आहे.

३) भटक्या जमातीतील पारंपरिक व्यवसायाचा शिक्षणावर ऋणात्मक परिणाम होतो.

४) भटक्या जमाती ब संवर्गातील पालक पाल्यांचा शिक्षणाबाबत रस घेत नाहीत.

५) भटक्या जमाती ब संर्वगासाठी शासनातर्फे उपलब्ध असलेल्या शैक्षणिक योजनांची जाणीव जागृती नाही.

संशोधनाची गरज :-

शिक्षणामुळे समाजाचा स्तर बदलतो. विद्यार्थ्याचे राहणीमान व त्यांचा व्यवसाय बदलतो. त्याचा विकास योग्य दिशेने होतो. शिक्षणाचे आपल्या विकासात अनन्य साधारण महत्तव आहे. अनेक तत्त्ववेत्यांनी शिक्षणाचे महत्तव स्पष्ट केलेले आहे. शिक्षणातुनच समाजाचा विकास साधता येतो ते शिक्षण मग औपचारिक असो की अनौपचारिक परंतु सद्य स्थितीत समाजातील सर्वच घटक शिक्षणाच्या प्रवाहात समान पध्दतीने पुढे गेल्याचे आढळुन येत नाही.

आपल्या परिसरात राहणा-या भटक्या जमातीतील लोकांचा शैक्षणिक विकास नगण्यच झालेला आढळुन येतो. ब-याच शिक्षण संस्थामध्ये या जमातीतील विद्यार्थ्याचे शिक्षणातील स्थान फार कमी असल्याचे आढळते. माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावर तर यांची गळती फारच मोठया प्रमाणात जाणवते. व्यावसायिक स्तरावर प्रशाशकीय सेवेतील यांचे प्रमाण जर पाहिले तर फार कमी आढळुन येते. यामागे अनेक कारणे असू शकतात भटक्या जमातीतील लोक सदैव व्यवसाया निमित्त भटकत असतात. स्थिर जीवन त्यांच्या वाटयाला फारच कमी मिळते. आपल्या देशाचा विकास साधायचा झाल्यास सर्वच घटकांचा समतोल सांभाळणे गरजेचे आहे. त्यांच्या कारणांचा अभ्यास करून यात सुधारणा होणे गरजेचे आहे. आजचे हे विद्यार्थी अद्याचे भविष्य आहेत. त्यांना सर्वांसोबत घेऊन पुढे जाण्यासाठी शिक्षण फार महत्वाचे आहे.

भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांचा शैक्षणिक स्तर उंचावणे आवश्यक आहे. त्यासाठी या संशोधन समस्येवर अधिक प्रकाश टाकण्यासाठी ही समस्या निवडलेली आहे.

संशोधनाचे महत्त्व :-

प्रस्तुत संशोधन हे अत्यंत महत्तवाचे आहे. कारण या भटक्या समाजातील लोकांचा शैक्षणिक स्तर उंचाण्याचे कार्य यातुन होऊ शकते. भटक्या जमातीतील लोकांच्या विविध समस्यांवर व त्यांच्या शैक्षणिक विकासावर यातुन प्रकाश टाकला जाऊ शकतो. हे संशोधन शिक्षणक्षेत्र,समाज,राष्ट्र, सर्वांनाच फलदायी आहे.

१)भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांसाठी महत्तव :-

पारंपरिक समस्येतुन मार्ग काढुन शैक्षणिक स्तर उंचावता येईल.
समाजाचा विकास आधुनिकीकरणासोबत करता येईल.
स्वतःचे शिक्षण क्षेत्रातील स्थान समजेल.
शिक्षणामुळे मिळणा-या संधीचा उपभोग घेता येईल.

२)महाराष्ट्र शासनांसाठी महत्तव :-

भटक्या जमातीतील लोकांच्या शिक्षणात येणा-या समस्या समजतील.
शैक्ष्यणिक विकास साधन्यासाठी उपाय योजना करता येतील.

चल :-

स्वाश्रयी चले :- भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोक.
आश्रयी चले :- आर्थिक - सामाजिक स्थिती, शैक्षणिक स्थिती

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :-

संशोधनाच्या व्याप्तीमध्ये आवश्यक संबंधित क्षेत्र, संबंधित आशय व घटकाचा समावेश करण्यात आला आहे.

व्याप्ती :-

१) क्षेत्र व्याप्ती - प्रस्तूत संशोधन हे नांदेड जिल्यातील भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांपुरते संबधीत आहे.

२) आशय व्याप्ती - भटक्या जमातीतील सामाजिक घटकांच्या शैक्षणिक विकासाशी संबधित आहे.

३) घटक व्याप्ती- प्रस्तुत संशोधनात नांदेड जिल्हयातील भटक्या जमाती ब संवर्गातील सामाजिक घटकांमध्ये पालक व विद्यार्थ्यांचा समावेश करण्यात आला आहे.

मर्यादा :-

१) क्षेत्र मर्यादा- प्रस्तुत संशोधन हे नांदेड जिल्हयातील भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांच्या शैक्षणिक विकासापुरते मर्यादित आहे.

२) कालमर्यादा :- प्रस्तुत संशोधन हे २०१७ ते २०२० पुरत मर्यादित आहे.

संबधित साहित्याचा आढावा :-

प्रस्तुत संशोधनाचा मुख्य आधार सर्वेक्षण पध्दती आहे. त्यासाठी भटक्या जमातीवर आधारित समग्र ग्रंथावलोकन करणे आवश्यक आहे. तसेच विद्यापिठा अंतर्गत भटक्या जमाती ब प्रवंगातील सामाजिक घटकांच्या शैक्षणिक विकासावर झालेल्या संशोधनाचा आढावा येथे उपयुक्त ठरेल सामाजिक घटकांच्या शिक्षणांवर आधारित संदर्भ साहित्याचा आढावा घेणे आवश्यक आहे.

संशोधन पध्दतीसाठी रा.श.मुळे व वि.तु.उमाठे दु.आ.(१९८७) यांच्या शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे तसेच संशोधन गुणात्मक आणि मिश्र पध्दती डॉ. संजिवनी महाले यांच्या ग्रंथाचा आधार घेण्यात आला.

संशोधन पध्दती :- प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवंलब करावयाचा असुन सर्वेक्षणांसाठी मुलाखात तसेच प्रश्नावली उपयोग करण्यात येईल.

संशोधनाची साधने :-

१)भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांचे शिक्षणातील स्थान यावर आधारित बहुपर्यायी प्रश्नावली.

२)संरचित मुलाखात पत्रक

सांख्यिकीचा वापर :-प्रस्तुत संशोधनासाठी आवश्यकतेनुसार सांख्यिकीय तंत्राचा वापर करण्यात येईल.

निष्कर्श :-

१) भटक्या जमाती ब संवर्गातील लोकांची शैक्षणिक सद्यस्थिती समाधानकारक नाही.

२) भटक्या जमाती ब संबर्गातील लोकांची आर्थिक व सामाजिक स्थिती समाधानकारक नाही.

३) भटक्या जमाती ब संबर्गातील लोकांच्या पारंपरिक व्यवसायाचा त्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीवर जास्त प्रमाणात परिणाम होतो.

४) भटक्या जमाती ब संबर्गातील पालकांचा पाल्यांच्या शिक्षणाबाबत उदासिन दृष्टिकोन आहे.

५) भटक्या जमाती ब संबर्गातील लोकांना उपलब्ध असलेल्या शैक्षणिक योजनांचा त्या घटकातील काही जमातीच उपयोग करुन घेतात व ईतर घटकांना त्या योजनांचा लाभ मिळत नाही.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

1. Best J.W & Khan J.V (2006) Research in Education (9th ed) New Delhi.
2. Best J.W & Khan J.V (2008) Research in Education (10th ed) New Delhi.
3. Buch M.B (1987) Third survey of Research in Education New Delhi. NCERT
4. मुळे रा.श. आणि उमाठे वि.तु. (१९८७) शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे (दु.आ.) नागपुर महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ.
5. प्रा. पंडीत बी.बी. आणि डॉ. महाले एस.आर (२००५) संशोधन गणात्मक आणि मिश्र पध्दती युनिक पब्लिकेशन, औरंगाबाद

ज्ञानरचनावादी अध्ययन पद्धती: अध्ययन अध्यापनातील महत्वपूर्ण सेतू

श्री. रामकिशन ग्यानबा मुळे.
संशोधक विद्यार्थी,
शिक्षणशास्त्र संकुल,स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा
विद्यापीठ, नांदेड

डॉ. व्ही.पी. मोरे
प्राचार्य, कै. शंकरराव सातव शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
कळमनुरी जि. हिंगोली

सारांश :

ज्ञानरदनावाद ही शिक्षणक्षेत्रातील फार महत्वाची कल्पना आहे. विद्यार्थी केंद्रीत अध्ययन ही ज्ञानरचनावादाची महत्वपूर्ण उपलब्धी होय. या लेखात, ज्ञानरचनावादी अध्ययन पद्धती ही अध्ययन अध्यापनातील महत्पूर्ण सेतू कसा आहे याबद्दल चर्चा करण्यात आलेली आहे. मानसशास्त्रज्ञाने ज्ञानरचनावाद ही एक अध्ययन पद्धती असून माणूस कसा शिकतो याबद्दल स्पष्ट विवेचन केलेले आहे. माणूस अनुभवाच्या आधारे ज्ञानाची रचना करत असतो. प्रस्तूत संशोधनात पारंपारिक वर्गरचना व ज्ञानरचनावादी वर्गरचना यामधील महत्वपुर्ण फरक स्पष्ट केलेला आहे.तसेच विद्यार्थ्यांच्या विकासासाठी कृतियूक्त सरावावर भर देणे गरजेचे आहे. याबद्दल विवेचन केलेले आहे.

Keywords :- **ज्ञानरचनावाद, अध्ययन पद्धती, सेतू, अध्ययन व अध्यापन**

प्रस्तावना :

शिकण्याची प्रक्रिया जन्मभर चालू असते. माणूस वेगवेगळया पद्धतीने शिकत राहतो.ही शिकण्याची प्रक्रिया म्हणजे ज्ञानरचनावाद असून तो शिक्षण विषयक नवा दृष्टिकोन देतो. ज्ञानरचनावाद हे मेंदू आधारित शिक्षण आहे. मेंदू शिकण्यामध्ये भूमिका कशी बजावतो. मेंदू माहितीवर प्रक्रिया कशी करतो हे म्हणजे ज्ञानरचनावाद होय, लेस्ले हार्ट या विचारवंताने मन, मेंदू व शिकणे यांचा जवळचा संबंध असल्याचे स्पष्ट केले. रचनावादी पद्धतीमध्ये मूल समजून घेण्याचा विचार व आधार अधिक प्रमाणात असल्याने ही पद्धती शिकण्यास अधिक परिणामकारक आहे. जपानमध्ये बालवाडीपासून विद्यार्थ्यांना why (का?) नावाचे पुस्तक शिकविले जाते. शिक्षक त्यांना why (का?) च्या माध्यमातून मार्गदर्शन करतात why (का?) मुळे विद्यार्थी ज्ञानप्राप्तीच्या मार्गाने जात राहतो. शंकाचे निरसन होते व ज्ञानार्जनाची निश्चित दिशा सापडते.

ज्ञानरचनावाद व अध्ययन :

शिक्षण प्रक्रियेत अध्ययन व अध्यापन या दोन्ही क्रियांना समान महत्व आतापर्यंत आपण सर्वजन देत होतो. परंतू नवीन शिक्षण प्रक्रियेत अध्यापनापेक्षा अध्ययनालाच जास्त महत्व आहे. ज्ञानरचनावाद ही एक विचारसरणी आपल्याला समजून घ्यायला हवी व ती जितकी खोलात विचार करून व कृतीयूक्त समजून घेतली तितकी अधिक उलगडत जाते. शिक्षण तीन प्रकारे मिळते. १) औपचारिक शिक्षण २) अनौपचारिक शिक्षण ३) सहज शिक्षण.

१) ज्ञानरचनावाद व सहजशिक्षण :

हया तीन प्रकारापैकी सहजशिक्षण /अध्ययन कसे घडते् ते पाहु मुल लहान असतांना त्याला ज्या ज्या गोष्टी बघायला व ऐकायला मिळतात. यातून त्याचे सहज शिक्षण होते. उदा : आई जे शब्द उच्चारते त्याकडे मूल पाहते व उच्चारण्याचा प्रयत्न करते. बोलण्याचा प्रयत्न करते.

२) ज्ञानरचनावाद व अनौपचारिक शिक्षण :-

अनौपचारिक शिक्षणामध्ये मुलांना बाहेरून घ्यावे लागते. इतरांच्या ज्ञानातून, चर्चेतुन, कृतीतून, निरीक्षणातून आपोआप घडणारे हे स्वयंअध्ययन म्हणजे त्याला सक्षम बनवत जाणारे ज्ञानच तर असते. त्यामुळे तो स्वतःच स्वयंप्रयत्नातून स्वतःच्या साहित्यातून,स्वतःच्या कृतीतून शिकतो. अध्ययन करतो. व हा ज्ञानरचनावाद आहे. उदा. दुरस्थ शिक्षण, मुक्त शिक्षण.

३) औपचारिक शिक्षणात मात्र या दोन्हीपेक्षा वेगळे अध्ययन मुलाला करावे लागते. शिक्षकाने केलेल्या अध्यापनाला प्रतिसाद देणे असेच आपल्याला पहायला मिळते.

ज्ञानरचनावादी अध्ययनाची मुख्य वैशिष्टये : टॅम २००० यांनी रचनावादी अध्ययनाची खालील चार वैशिष्टये सांगीतली आहेत.

१) ज्ञान हे विद्यार्थी व शिक्षकामध्ये शेअर केले जाईल.
२) विद्यार्थी व शिक्षक हे ज्ञानाचे मालक आहेत.
३) शिक्षकांची भूमिका ही सुलभकाची आहे.
४) विभिन्न गुणवैशिष्टये असणाऱ्या विद्यार्थ्याचे छोटे छोटे अध्ययन गट केले जातात.

ज्ञानरचनावादी अध्ययन स्तरनिहाय उद्दिष्टये :

Honebein (१९९६) यांनी ज्ञानरचनावादी अध्ययनाची सात स्तर सांगितले आहेत.

१) विद्यार्थ्यांना ज्ञानाची रचना करण्याचे अनुभव देणे.
२) विद्यार्थ्यांना बहुविध दृष्टिकोनाची ओळख करून देणे.
३) विद्यार्थ्यांमध्ये वास्तवतेची रूजवणूक करणे.
४) विद्यार्थीकेंद्रित अध्ययनावर भर देणे.
५) सहकार्यात्मक अध्ययनाची रूजवणूक करणे.
६) अध्ययनामध्ये विविध माध्यमांचा वापर करण्यास प्रोत्साहन देणे.
७) ज्ञानाची रचना करण्याची जाणिव जागृती निर्माण करणे.

ज्ञानरचनावादाचे फायदे :

१) कृतीयुक्त अध्ययनामुळे मुलांना आनंद मिळतो.
२) कृतीयुक्त शिक्षणातून मिळालेले ज्ञान चिरकाळ लक्षात राहते.
३) शिक्षकाच्या अनुपस्थितीत घरीदेखील मुले मुली या पद्धतीने हसत खेळत ज्ञान मिळवित राहतात.
४) ज्ञानरचनावादामुळे विद्यार्थ्यांत सकारात्मक बदल होतो.
५) विद्यार्थ्यांच्या मनात निर्माण होणाऱ्या शंकेचे निरसन स्वप्रयत्नातून, स्वतःच्या कृतीतून,स्वतःच्या जिज्ञासेतून व स्वतःच्या ज्ञानलालसेतून होणारी ज्ञानप्राप्ती व पूर्तता होय.
६) विद्यार्थ्यांची विचार करण्याची पद्धत बदलते
७) संशोधनवृती विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण होते.

पारंपारिक वर्ग व ज्ञानरचनावादी वर्गातील फरक :

ज्ञानरचनावादी वर्ग व पारंपारिक वर्ग यामधील नेमका फरक काय आहे, तो खालील तक्त्याच्या आधारे स्पष्ट करता येईल.

पारंपारिक वर्ग	ज्ञानरचनावादी वर्ग
अंशाकडून पूर्णाकडे अशा प्रकारे अभ्यासक्रमाला सुरूवात होते.	पूर्णाकडून सुरूवात करून विस्तार करण्यासाठी अंशाचा समावेश केला जातो.
अभ्यासक्रमाला चौकटीत काटेकोरपणे राहणे यास खूप महत्व	विद्यार्थ्यांनी प्रश्न विचारावेत व रूची दर्शवावी यावर भर माहितीचे प्राथमिक स्त्रोत व बदल करणे शक्य होईल असे साहित्य व साधनामध्ये समावेश.
पाठयपुस्तक व स्वाध्याय पुस्तिका हीच प्रमुख साधने शिक्षक माहितीचे प्रसारण करतात.विद्यार्थी त्याचा स्वीकार करतात.	शिक्षक विद्यार्थ्यांशी सुंसंवाद साधतात.ज्ञानरचनेसाठी विद्यार्थ्यांना सहाय्य करतात.
शिक्षकांची भुमिका निर्देशकांची, अधिकाराची असते.	शिक्षकांची भूमिका आंतरक्रिया घडवून आणणारी, सामंजस्याची असते.
अध्ययनात पूनरावृत्तीला खूप महत्वाचे स्थान असते.	अध्ययन विद्यार्थ्यांच्या पूर्वज्ञानावर आधारलेले व

विद्यार्थी वैयक्तिकरीत्या काम करतात.	आंतरक्रियांमधून घडून येणारे असते.
परीक्षा घेणे, उत्तरे बरोबर आहेत का तपासणे. यातून विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन केले जाते.	विद्यार्थी गटात काम करतात विद्यार्थ्यांनी केलेले काम त्यांची निरीक्षणे त्यांचा वैचारीक दृष्टिकोन आणि कसोटया यांच्या माध्यमातून मूल्यमापन केले जाते.
ज्ञान हे स्थिर असते अशी ठाम धारण ठेवली जाते.	ज्ञान हे गतिमान आहे,आपल्या अनुभवांवर ते बदलू शकते अशी धारणा असते.

ज्ञानरचनावादाची तत्वे

१ ज्ञानरचनावादी अध्ययन प्रक्रिया ही मानवी मेंदूशी संबंधित आहे. हे अलिकडील संशोधनाने सिद्ध झालेले आहे.

२ विद्यार्थ्यांसमोरची समस्या त्यांना जाणवायला हवी.जाणवणारी समस्या सोडविण्याची अंत:प्रेरणा त्यांना ज्ञानरचनावादामुळे मिळते.

३ समस्या समजावून घेवून तिच्यावर उपाय शोधण्यासाठी पूर्वज्ञानाचा, पुर्वानुभवाचा अथवा प्राप्त परिस्थितीचा सर्वांगाने विचार करून तर्कांच्या मदतीने अनुमान काढणे.

४ योग्य परिणाम आल्यास स्विकारणे व जर योग्य परिणाम आला नाही तर दुसरा उपाय करून योग्य परिणाम मिळवणे, हे सर्व औपचारिक शिक्षणात दिसून येत नाही.

५ अध्ययनावर भावना, मनोवृत्तीचा वृत्तीचा परिणाम होतो.

६ अध्ययनावर पर्यावरण, संस्कृती व पर्यावरणाचा प्रभाव असतो.

७ प्रायोगिक अध्ययन हे प्रभावी साधन होय.

८ वर्गवातावरण हे विद्यार्थ्यांना भितीदायक नसावे तर ते आनंददायक असावे.

९ विद्यार्थ्यांला व शिक्षकाला दडपण व दबावविरहित केल्यामुळे घडणारे मुक्त शिक्षण

१० स्पर्धात्मक युगात जगण्यासाठी आवश्यक कौशल्यांचे शिक्षण.

११ विद्यार्थी केंद्रीत शिक्षण

१२ शिक्षकांची सुलभकाची भूमीका.

अध्ययन व अध्यापनात ज्ञानरचनावादाचे प्रतिबिंब :

ज्ञानरचनावादामध्ये अध्यापकाची भूमिका ही सुलभकाची असते, ज्यांचे मुख्य काम विद्यार्थ्यांना सक्रिय अध्ययनकर्ता बनवणे.

Brooks आणि Brooks (1993) यांच्या मतानुसार ज्ञानरचनावादी शिक्षक तो जो

- विद्यार्थ्यांना संवाद प्रक्रियेत सहभागी करून घेतो.
- विद्यार्थ्यांना विविध प्रकारचे साहित्य पुरवतो.
- विद्यार्थ्यांना प्रश्न विचारण्याचे स्वातंत्र्य देतो.
- विद्यार्थ्यांना मुक्त प्रश्न विचारण्यासाठी प्रवृत्त करतो.
- विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन देऊन आनंददायी वर्गाध्यापन बनवतो.

समारोप :

ज्ञानरचनावादामध्ये विद्यार्थी हा केंद्रबिंदू असून तोच ज्ञानाची रचना करत असतो. ज्ञानरचनावादी तत्वानुसार वर्गरचना केली जाते व विद्यार्थ्यांना विशिष्ट अध्यनस्तरापर्यंत आणण्यासाठी विशेष उपक्रम राबवले जातात. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर अध्ययनासाठी केला जातो.

संदर्भ सूची

1) Brooks,J.G and Brooks, M.G (1993) In search of understanding : the case for constructivist classrooms Alexandria.
2) Dewey,J (1929) the quest for certainty; New york: Minton.

3) Honebein, P.C. (1996) Seven goals for the design of construcivist learning environments, in constrictivist Learning Environments. case studies i instructional Design Brent G. Wilson (Ed.) Englewood cliffs : Educational Technology Publications .
4) Tam, M (2000) constructivism, Instructional Design and technology : Implication for Transforming distence learning educational Techonology and society.
5) Vygotsky,L.S. (1962) Thought and langudge, cambrdge, M.A: MIT press.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती संवर्गातील शाळाबाह्य मुलींच्या समस्या - एक अभ्यास

कु. चित्रलेखा विठ्ठलराव मोरे
एम. ए.(इति,हिंदी), एम.एड् सेट
रिसर्च स्कॉलर शिक्षणशास्त्र संकुल
स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठ, नांदेड

सारांश :-

राज्यघटनेच्या माध्यमातून स्त्री-पुरुष समानतेचा पुरस्कार करण्यात आला आहे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी महिलांचे सबलीकरण व्हावे यासाठी घटनात्मक तरतूदी केल्या आहेत.मनुस्मृतीच्या काळापासून ते सद्यस्थितीपर्यंत जागतिकीकरणाच्या युगापर्यंत स्त्रीने पुढे संघर्ष केला आहे. त्यामुळे स्त्री आज ही मुक्त झालेली नाही अनेक क्षेत्रात पुरुषाच्या खांदयाला खांदा लाऊन सर्वच प्रकारची पदे भूषवित त्याच्या क्षमता सिध्द केलेली आहेत प्रसिध्द विचारवंत रोसलो पाऊंडच्या मते, च्कायद्याचे अंतिम ध्येय हे सामाजिक गरजांची पूर्तता करणे होयछ मानवाच्या आयुष्यातील बालपण ही अत्यंत आनंददायी अवस्था समजली जाते परंतु बहुतांशी अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमातीतील मुलींना शिक्षण घेता येत नाही कौटुंबिक, सामाजिक, आर्थिक समस्यामुळे शिक्षणापासून वंचित राहतात. देशापुढे ही मोठी समस्या आहे. सद्यस्थितीतील अनुसूचित जाती, जमातीतील संवर्गातील मुलींच्या शिक्षणाच्या बाबतीत शासन गांर्भियाने लक्ष देत आहे शिक्षणाचे सर्वात्रिकरण करण्यासाठी शासन विविध योजना, उपक्रम कार्यान्वित करित आहे.

सन २००२ च्या ८६ व्या घटना दुरुस्तीनुसार कायद्यान्वे शिक्षण हा मूलभुत हक्क मानला आहे. त्यानुसार वय वर्षे ६ ते १४ वर्षापर्यंत सर्व मुलांमुलींना सक्तीच्या व मोफत शिक्षणाची तरतूद करण्यात आली आहे. भारताच्या स्वातंत्र्याला ७० वर्षे पूर्ण झाली असली तरी सद्यस्थितीत उदिष्टानुरुप शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण झाले नाही. शिक्षण हा मुलांचा मूलभुत हक्क असला तरी देशातील ४ मुलांपैकी १ मुल शाळेत जावू शकत नाही. शाळा बाह्य मुलांमध्ये अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील मुलीचे शाळा बाह्य चे प्रमाण अधिक आहे अनेक शाळा बाह्य मुलींना अक्षरही ओळखता येत नाही. त्यांना शिक्षणाच्या मुख्ये प्रवाहात आणण्यासाठी समाजाच्या प्रत्येक घटकाकडून प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. केंद्र आणि राज्यशासन प्रभावी पणे योजनांची अमलबजावणी करणे आवश्यक आहे. अज्ञान, दारिद्रय, अंधश्रध्दा आणि शिक्षणाच्या अभावामुळे अनुसूचित जाती, जमातीतील संवर्गातील मुलींच्या शिक्षणाच्या बाबतीत पालक अत्यंत उदासीन दिसून येतात.

प्रस्तावना :-

भारतीय स्वतंत्र्यानंतर संविधानामध्ये सर्व भारतीय नागरीकांना कलम १४ नुसार कायद्यापुढे सर्व समान अधिकार आहेत. तर कलम १५ नुसार कोणत्याही स्त्री- पुरुषाला जात, लिंग, धर्म यावर आधारीत कोणताही भेदभाव करता येणार नाही या अधिकारामध्ये शिक्षण हा महत्वाचा अधिकार मानला आहे. घटनाकारांनी शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण व्हावे यासाठी कायद्याच्या स्वरुपात ही जबाबदारी शासनावर टाकली आहे. स्वातंत्र्य होवून ७० वर्ष लोटली तरी शिक्षणाचे संपूर्ण सार्वत्रिकरण झालेले नाही. भारतीय समाजातील अनुसूचित जाती जमाती संवर्गातील बहुतांशी लोकांवर अज्ञान, अंधश्रध्दा, अनिष्ट रुढी, परंपरा, आर्थिक, सामाजिक मागासलेपणा असल्यामुळे आजही अनुसूचित जाती - जमाती संवर्गातील बहुतांशी लोक मुलींना शिक्षण देत नाहीत. त्यांची शाळा बंद केली जाते सद्यस्थितीत अक्षर ओळखही नसलेल्या मुलांमध्ये या मुलींचे प्रमाण अधिक आहे. शिक्षणापासून वंचित राहिल्यामुळे यामुलींचा शारीरिक, मानसिक, बौध्दिक, भावनीक, सामाजीक विकास झालेला दिसत नाही. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळाबाह्य मुलींना शिक्षणाच्या मुख्ये प्रवाहात आनने आपल्या सर्व नागरिकांची जबाबदारी आहे. यामध्ये पालक शिक्षक, शासन यांची भूमिका महत्वाची आहे. शिक्षकांनी अध्यापनातून, विचारातून अशा मुलींना शिक्षणामध्ये आणावे. शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे प्रभावी माध्यम असून त्याचे सार्वत्रिकरण लोकशाहीच्या दृढिकरणासाठी अत्यंत महत्वाचे आहे.

संशोधनाची उद्यिष्टये :-

१. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींच्या समस्यांचा अभ्यास करणे .
२. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींच्या कौटुंबिक, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास करणे.
३. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींच्या शिक्षणासंबंधी शासनाच्या योजनाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहितके :-

१. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींना समस्या येतात.

२. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींना कौटुंबिक, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक समस्या येतात.

३. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींच्या शिक्षणासंबंधी शासनाकडून योजना कार्यान्वित करण्यात समस्या येतात.

संशोधनाची गरज व महत्व :-

भारत हा लोकशाही प्रधान देश आहे अनुसूचित जाती, जामतीतील बहुतांशी समाज असून सद्यस्थितीतही शिक्षणापासून वंचित आहे ग्रामीण भागात बहुतांशी लोक राहतात. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील लोक निरक्षर, अज्ञानी, दारिद्रय, आर्थिक, सामाजिक, समस्या , अनिष्ट प्रथा, अंधश्रध्दा या आहेत. त्यामुळे यांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी लोकशाहीच्या दृष्टिकोणासाठी या समाजातील मोठा भाग स्त्री ही शिक्षण घेत नाही. शिक्षणापासून वंचित असून मुलीच्या शिक्षणाकडे बहुतांशी पालक उदासिन दिसून येतात यामुळे संशोधन हे महत्वाचे आहे.

संशोधन पध्दती :-

संशोधनाचा विषय वर्तमान काळाशी निगडित असल्यामुळे संशोधकाने वर्णनात्मक संर्वेक्षण पध्दतीचा उपयोग केला असून प्रसार माध्यमांचा अधार संशोधकाने घेतलेला आहे.

शाळाबाह्य विद्यार्थ्यांसाठी शासनाच्या योजना :-

- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (१९८६)
- महात्मा फुले शिक्षण हमी योजना
- सावित्री दत्तक पालक योजना
- अहिल्याबाई होळकर योजना
- शालेय सकस आहार कार्यक्रम
- मुलींना मोफत शिक्षणे
- मुला - मुलींना उपस्थिती भत्ता
- पाळणाघरे
- आश्रमशाळा
- निवासीशाळा कस्तुरबा गांधी
- आदीवासी निवासीशाळा
- शासकीय वसतिगृहे
- एकलव्य शिष्यवृत्ती योजना
- आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल घटकांना फी माफी
- बालविकास शासकीय योजना
- एकात्मिक बालविकास सेवा कार्यक्रम
- राजीव गांधी राष्ट्रीय बाल संगोपण केंद्र योजना
- विशेष आधार कार्यक्रम
- किशोरी शक्ती योजना
- सर्व शिक्षण मोहिम
- बालदिन
- चाईल्ड सेवा
- राष्ट्रीय बाल पुरस्कार

संशोधनाचे निष्कर्ष :-

१. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींमध्ये वय वर्ष ६ ते १४ या वयोगटातील संख्या आधिक आहे.

२. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील ग्रामीण भागातील बहुतांश पालक मुलींच्या शिक्षणाबाबत नकारात्मक दृष्टिकोन असतो.

३. बहुतांशी शाळामध्ये भौतिक सुविधांचा अभाव असतो.

४. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील ग्रामीण भागातील शाळा बाह्य मुलीला घरकाम आणि कुटूंबातील लहान भाऊ - बहिणीचा सांभाळ करण्यासाठी ठेवतो.

५. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलीला वैयक्तिक विकासात समस्या येतात.

६. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींसंबंधी पालक, शिक्षक, समाज यांची भूमिका उदासीन आहे.

७. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील मुलींसंबंधी शासनाचे विविध उपक्रम हे प्रभावीपणे राबविले जात नाहीत.

संशोधनाच्या शिफारशी :-

१. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील शाळा बाह्य मुलींसाठी शासनाने अधिक योजना व कार्यक्रमाची अंमलबजावणी प्रभावीपणे करणे आवश्यक आहे.

२. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील कुटुंबाना मुलींच्या शिक्षणाचे महत्व प्रसार माध्यमाद्वारे पटवून देणे.

३. ग्रामीण भागातील स्थानिक संस्थाकडून शाळा बाह्य मुलींना शिक्षण देण्यासाठी योजना तयार करणे.

४. शाळामध्ये भौतिक सुविधाची व्यवस्था करणे आवश्यक आहे.

५. दुर्गम भागातील शाळांची स्थापना करणे

६. शिक्षणाच्या सार्वत्रिकरणासाठी, शिक्षक, शासन, समाज, पालक इत्यादीनी प्रयत्न करणे.

७. अनुसूचित जाती, जमाती संवर्गातील मुलींच्या शिक्षणांसाठी वाहनांची सोय करणे.

संदर्भ ग्रंथ :-

१. मुळे रा.श. उमाटे, शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.

२. के.व्ही. कुलकर्णी - शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन, पुणे.

३. अरविंद दुनाखे - उदयोन्मुख भारतातील समाज, शिक्षण व शिक्षण नित्य नूतन प्रकाशन.

४. भ.भा. जाधव - राजश्री शाहू महाराजांची भाषणे, पहिली आवृत्ती कोल्हापूर १९७१.

५. दैनिक लोकमत

६. दैनिक सकाळ

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित सामाजिक गटातील मुलांमधील मूल्यसंघर्ष

शिरोमणी विठ्ठलराव मोरे
एम.फिल.रिसर्च फेलो
शिक्षणशास्त्रे संकुल, स्वा.रा.ती.म. विद्यापीठ, नांदेड.

सारांश :

भारत देश हा लोकशाही प्रणित देश असून अतिप्राचिन देश आहे. प्राचीन काळातील चार्तुवर्णामुळे तसेच अनिष्ठ प्रथा व परंपरा यामुळे भारतीय समाजामध्ये अंधश्रध्दा, अज्ञान मोठ्या प्रमाणावर अस्तित्वात होते. त्याचा आधार घेऊन मागासवर्गीय, स्त्रिया व दुर्बल घटकांवर अन्याय अत्याचार मोठ्या प्रमाणात करण्यात असल्यामुळे सामाजिक विषमता मोठ्या प्रमाणामध्ये निर्माण झाली त्यातूनच वंचित समाजाची निर्मिती झाली. प्रामुख्याने उच्च वर्ग व निम्न वर्ग निर्माण होऊन त्यांच्यात मोठी दरी निर्माण झाली. प्रामुख्याने निम्न वर्गामध्ये मागासर्गीय अनुसूचित जाती, जमाती, स्त्रिया व दुर्बल घटक यांचा समावेश करण्यात आला आहे. मूल्य म्हणजे मानवाला पशुत्वापासून वेगळे करणे होय. त्यामध्ये सुसंस्कार ही संकल्पना अत्यंत महत्वाची आहे. मूल्य ही शिकविण्याची बाब नसून ती आत्मसात करावी लागतात. प्रामुख्याने मूल्य ही धर्मामधून उदयास आलेली आहेत. त्यामुळे चांगले आचरण व सुसंस्कार यास महत्व प्राप्त झाले आहे. प्रामुख्याने शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित सामाजिक गटातील मुले वंचित असल्यामुळे इतर परिस्थितीचा व घटकांचा परिणाम होऊन मूल्य आत्मसात करण्यासाठी संघर्ष निर्माण होतो. तो टाळण्यासाठी शिक्षण हे एक प्रभावी माध्यम आहे.

१.१ प्रस्तावना :

प्राचीन भारतामध्ये चार्तुवर्ण व्यवस्था अस्तित्वात होती त्यामुळे भारतात अनुक्रमे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र असे वर्ग निर्माण होऊन धर्माच्या आधारावर ब्राह्मण वर्ग प्रमुख ठरला. त्यामधून मोठ्या प्रमाणावर समाजामध्ये संघर्ष निर्माण होऊन शूद्र वर्ग हा समाजापासून वेगळा झाला. त्यातूनच दोन्ही समाजात मोठी दरी निर्माण होऊन सद्य:स्थितीत उच्च वर्णीय व मागासवर्गीयांना सदरील सुविधांपासून वंचित राहावे लागले आहे. भारत देश हा लोकशाही प्रधान देश असल्यामूळे भारतीय संविधानाच्या माध्यमातून समानतेच्या तत्वाचा स्वीकार करण्यात आला व त्याच्या अनुषंगाने मागासवर्गीय वंचित दुर्बल घटकांना समानतेची संधी प्रदान करण्यात आली. अशा स्थितीत शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित मुलांमध्ये मूल्यसंघर्ष निर्माण झाला. मूल्य ही संकल्पना धर्म व अध्यात्मिकतेतून उदयास आली आहे. धर्म, संस्कृती सुसंस्कार या बाबी महत्वाच्या मानल्या गेल्या. धर्म हा मूल्याचा आधार आहे. मूल्य ही मुख्यत्वे मानवाच्या भावनिकतेशी निगडीत आहेत. त्यामुळे मुलांचा सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी इतर क्षेत्राबरोबर भावनिक क्षेत्राचाही विकास साधण्यासाठी मूल्यांची आवश्यकता आहे. अशाप्रकारे मूल्याची संकल्पना ओटावे यांच्याकडून आधुनिक काळात मांडण्यात आली ती अशी. मूल्य म्हणजे मानवाला पशुत्वापासून वेगळे करणे हे होय. मानव हा सामाजिक प्राणी आहे. मानव आणि प्राणी यांचे गुणधर्म ब-याच अंशी समान आहेत. पण वास्तविक पाहता मानवाने बुध्दीच्या जोरावर मूल्याचा स्वीकार करुन आपली आदर्श संस्कृती निर्माण केली आहे. म्हणून मूल्य हे मानवाच्या जीवनात सुखी व समाधान निर्माण करण्यास अत्यंत महत्वाचे आहे. म्हणून शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित मुलांमध्ये मूल्यसंघर्ष सातत्याने होत असतो. ते टाळण्यासाठी शिक्षणाच्या माध्यमातून प्रयत्न करणे ही काळाची गरज असून निकोप समाज निर्माण करण्यासाठी मूल्यसंघर्ष टाळण्याची आवश्यकता आहे.

१.२ समस्या विधान : शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित सामाजिक गटातील मुलांमधील मूल्यसंघर्ष.

१.३ उद्दिष्ट्ये :

१. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांमधील मूल्यसंघर्षाचा अभ्यास करणे.
२. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांच्या कौटुंबिक परिस्थितीचा अभ्यास करणे.
३. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांच्या सामाजिक परिस्थितीचा अभ्यास करणे.
४. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांच्या शैक्षणिक परिस्थितीचा अभ्यास करणे.
५. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांच्या आर्थिक परिस्थितीचा अभ्यास करणे.

१.४ संशोधन पध्दती :

सदरील संशोधनात ऐतिहासिक व वर्णनात्मक पध्दतीचा वापर करण्यात आला आहे.

१.५ संशोधनाचे निष्कर्ष :

१. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांमध्ये मूल्यसंघर्ष अस्तित्वात आहे.
२. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांमध्ये मूल्यसंघर्ष निर्माण होण्यास कौटुंबिक परिस्थिती कारणीभूत आहे.
३. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांत मूल्यसंघर्ष निर्माण होण्यास पालकांचे अज्ञान कारणीभूत आहे.
४. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांमध्ये मूल्यसंघर्ष निर्माण होण्यास त्यांचा परिसर कारणीभूत आहे.
५. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांमध्ये मूल्यसंघर्ष निर्माण होण्यास सोबतचा समवयस्क गट जबाबदार आहे.
६. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांमध्ये समाजातील भेदभाव अस्तित्वात असल्यामुळे मूल्यसंघर्ष निर्माण होतो.
७. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांमध्ये मूल्यसंघर्ष हा उच्च शिक्षण मिळत नसल्यामूळे निर्माण होतो.
८. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांची आर्थिक परिस्थिती हालाखिची असल्यामूळे मूल्यसंघर्ष निर्माण होतो.

१.६ संशोधनाच्या शिफारशी :

१. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांमध्ये असलेला मूल्यसंघर्ष टाळण्यासाठी विविध उपाययोजनांची निर्मिती करणे आवश्यक आहे.
२. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांच्या कुटूंबाची परिस्थितीत काळानुरुप सुधारणा होणे आवश्यक आहे.
३. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांतील मूल्यसंघर्ष कमी करण्यासाठी पालकांना शिक्षणाच्या माध्यमातून सज्ञान करण्यात यावे.
४. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांतील मूल्यसंघर्ष कमी करण्यासाठी चांगल्या परिसराची निर्मिती करणे आवश्यक आहे.
५. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांतील मूल्यसंघर्ष कमी करण्यासाठी समवयस्क गटांना चांगल्या सवयी लावणे आवश्यक आहे.
६. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांतील मूल्यसंघर्ष कमी करण्याकरिता समाजातील भेदभाव कमी करणे आवश्यक आहे.
७. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांतील मूल्यसंघर्ष कमी करण्याकरिता सदरील गटातील मूलांचे उच्च शिक्षणातील प्रमाण वाढविणे आवश्यक आहे.
८. शैक्षणिकदृष्टया वंचित सामाजिक गटातील मुलांतील मूल्यसंघर्ष कमी करण्यासाठी आर्थिक परिस्थितीमध्ये सुधारणा होणे आवश्यक आहे.

१.७ संदर्भ साहित्य :

१. डॉ.बी.आर. आंबेडकर - भारतीय संविधान.
२. मुळे, रा.श. उमाटे - शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ, नागपूर.
३. अरविंद दुनाखे - उदयोन्मुख भारतातील समाज, शिक्षण व शिक्षण, नित्यनूतन प्रकाशन.
४. भ.भा. जाधव - राजश्री शाहू महाराजांची भाषणे, पहिली आवृत्ती कोल्हापूर १९७१.
५. प्राचार्य प्रभाकर वीरकर, डॉ. प्रतिभा विरकर - मूल्यशिक्षण संकल्पना व कार्यवाही, पुणे विद्यार्थी गृह प्रकाशन

शारिरीक स्वास्थ आणि आरोग्यासाठी शिक्षण

डॉ.मधुकर अंबाजी पुंडगे
श्रीसंत गाडगे महाराज अध्यापक
महाविद्यालय, बळसोंड हिंगोली.

शारिरीक आरोग्य ही संज्ञा आपल्याला चांगल्या प्रकारे माहित आहे. पण मानसिक आरोग्य ही संज्ञा आपल्याला फारशी परिचित नाही. आरोग्य संपन्न व्यक्ति म्हणजे ज्या व्यक्तीला कोणताही रोग अथवा आजार झालेला नाही अशी व्यक्ती पण आपल्या शरीरातील काही घटकामध्ये, रचनामध्ये थोडा फार बदल झाला की, त्या घटकाचे / भागाचे परस्पर संबंध बिघडले की त्याचा परिणाम आरोग्यावर दिसून येतो व ती व्यक्ती शरीराने नादुरुस्त असते. एखादी व्यक्ती शारीरिक निरोगी आहे की नाही हे पाहणे सापे असते. शक्यतो शरीराने निरोगी व्यक्ती सापडणे अशक्य आहे. अनेक व्यक्तीच्या आरोग्याचे निरीक्षण करून त्या व्यक्तीच्या आरोग्या बदल सर्वसाधारण निकष ठरवून त्यानुसार ती व्यक्ती आरोग्य संपन्न आहे किंवा नाही ते ठरविले जाते.

व्याख्या :- Health is the full harmonus functioning at the whale presondilty. हँडफील्ड शारीरिक आरोग्य संपूर्ण व्यक्तीमत्साचे सुसंवादी कार्य होय. दुसऱ्या भाषेत आपल्याला असे सांगता येईल की, ज्याचे व्यक्तीमत्व चांगले त्याचे शारीरिक आरोग्य देखील चांगले असते. एखादया व्यक्तीचे मानसिक, शारीरिक आरोग्य चांगले आहे किंवा नाही हे खालील निकषाच्या आधारे आपण सांगू शकतो.

आरोग्य संपन्न असलेल्या व्यक्तीचे लक्षणे

1) आरोग्य संपन्न असलेल्या व्यक्तीला स्वत:च्या कुवतीची पूर्ण जाणीव असते. अशा व्यक्तीला आपल्या सामर्थ्या बरोबर आपल्या उणिवाची व मर्यादांची ही जाणिव असते.
2) आरोग्य संपन्न व्यक्ती ही समायोजनक्षम असते
3) आरोग्य संपन्न व्यक्ती भावनिक दृष्टया पक्व व टिथर असते. तसेच तीचे आपल्या भावनांवर पूर्णपणे नियंत्रण असते.
4) आरोग्य संपन्न व्यक्ती जवळ समाजात मिसळण्याची क्षमता असते. तसेच ती समाज प्रिय असते.
5) आरोग्य संपन्न व्यक्तीचा बौध्दीक विकास पुरेपुर झालेला असतो आणि ती व्यक्ती स्वतंत्रपणे विचार करून योग्य निर्णय घेते.
6) अशी व्यक्ती कल्पना विश्वासात न तरंगता तिला वास्तवाचे भान असते.
7) आरोग्य संपन्न असणारी व्यक्ती आपल्या जीवनात येणाऱ्या अपयशांना अथवा दु:ख प्रसंगाना यशस्वीपणे तोंड देते व झालेल्या चुकी बदल अथवा अपयशा बदल दु:ख करीत बसत नाही.
8) आरोग्य संपन्न असणारी व्यक्ती जीवनात कोणतेही काम अत्यंत आत्मविश्वासाने, प्रामाणिकपणे व जास्तीत जास्त कौशल्याने करण्यांचा प्रयत्न करत असते.
9) आरोगय संपन्न असणारी व्यक्ती चिंता, मानसिक ताण, नैराश्य, वैफल्य व व्याधी यापासून अलिप्त असते.
10) अशा व्यक्ती मध्ये पूरेपूर आत्मविश्वास असतो त्यामुळे अशी व्यक्ती नवीन संपन्न व्यक्ती आपल्या कामात, विश्रांत व मनोरंजन यांच्या मध्ये बरोबर समतोल राखते आणि आपल्या जीवनामध्ये अनेक पैलूवर समाधानी, आनंदी, सुखी, आरोग्य संपन्न असते.

व्यक्तीच्या आरोग्यावर परिणाम करणारे घटक

1) अनुवांशिक घटक :- बऱ्याच वेळा असे दिसून येते की, व्यक्तीमध्ये त्यांच्या मातापित्याकडुन ज्या काही बाबी संक्रमित होत असतात त्याचा परिणाम व्यक्तीच्या वर्तनावर दिसून येतो अनुवांशिक कारणामुळे काही उणीवा शरीरामध्ये निर्माण झाल्या असतील तर त्या उणीव भरून काढण्यासाठी अनावश्यक ताण सहन करावा लागतो व हा ताण त्याचे मानसिक आरोग्य बिघडल्यास कारणीभू ठरतात.

2) शारीरिक घटक :-Sound mind is sound body या म्हणीनूसार ज्याचे आरोगय, शरीरप्रकृती आम असते त्याचे शारीरिक आरोग्य चांगले असते. ज्या व्यक्तीचे शारीरिक आरोगय चांगले नसेल त्याला आपली दैनंदिनी कार्ये करणे कठिण जाते. आणि त्याच्यामध्ये हळूहळू न्युनगंड निर्माण होऊ लागतो. याचा परिणाम समायोजन क्षमतेवर प्रतिकुल असा होतो. न्युनगंड, मानसिक ताण व विषय समायोजन ही शारीरिक आरोग्य बिघडण्याची प्रथम पायरी आहे.

3) परिस्थितीजन्य घटक :- अनुवंश आणि शारीरिक घटकापेक्षा मुलाला कुटूंब, शाळा व समाजा यामध्ये जे वातावरण मिळते ते मानसिक आरोग्य चांगले राहण्यासाठी किंवा बिघडविण्यासाठी जास्त जवाबदार असते. व्यक्तीचे शारीरिक आरोग्य बिघडविण्यास सामाजिक व भावनिक विषम समायोजन हेच मूळ कारण आहे. तसेच आपल्या कुटूंबातील इतर व्यक्ती, मित्र, सहकारी, शेजारी, शिक्षक, शाळेतील वातावरण यामधून जर मुलाच्या मूलभूत आशा भावनिक गरजा भागविल्या गेल्या नाही तर त्याचा परिणाम व्यक्तीच्या आरोग्यावर होतो.

व्यक्तीच्या जीवनात वैफल्य निर्माण होणे.

ज्यावेळी व्यक्तीला एखादया गोष्टीची गरज भासते त्यावेळी त्या गरजेची पूर्तता करण्यासाठी त्या व्यक्तीची धडपड चालु असते परंतू खूप प्रयत्न करून ही गरजेची पूर्तता झाली नाही तर त्यावेळी वेळी त्या व्यक्तीमध्ये वैफल्य निर्माण होण्याची शक्यता असते. व्यक्ती वस्तुस्थिती कडे डोळसपणे न पाहता व अपयशाची कारणमीमांसा समजून न घेता वागते त्यावेळी त्या व्यक्ती मध्ये वैफल्य निर्माण होते.

व्यक्तीमध्ये वैफल्य निर्माण होण्याचे परिणाम

1) वैफल्यग्रस्त व्यक्ती स्वत:चा आत्मविश्वास गमावून बसते व त्यामुळे तिला साध्या साध्या गोष्टी देखील फार कठिण वाटु लागतात.
2) वैफल्यग्रस्त विद्यार्थी भित्रा व भेकड बनेतो. तो वस्तुस्थितीला समोर जाण्यास धावतो.
3) वैफल्यग्रस्त व्यक्तीचे भावी जीवन अत्यंत स्थिर बनते व निर्णय घेण्याची क्षमता कमी होते.
4) वैफल्यग्रस्त व्यक्ती काही वेळा आक्रमक व विध्वसंक बनतात व समाज विघातक गोष्टीकडे वळतात.
5) वैफल्यग्रस्त व्यक्ती बऱ्याच वेळा मनात कुठत राहून चिंताग्रस्त होऊन मनोरूग्न घेण्याची शक्यता असते.

विद्यार्थ्यानमध्ये वैफल्य येऊ नये म्हणून शिक्षकाने विद्यार्थ्यांना त्याच्या कुवतीची जाणी करून दिली पाहिजे. विद्यार्थ्याला अपयश आले तर ते केवळ आपल्या व्यक्तीगत दोष नसून त्या अपयशास इतर ही बाबी कशा जबाबदार असू शकतात. हे विद्यार्थ्यांच्या लक्षात आणून दिले पाहिजे हे सर्व समजावून घेण्यासाठी व विद्यार्थ्याला मार्गदर्शन करण्यासाठी प्रथम शिक्षकाचे मानसिक आरोग्य चांगले असले पाहिजे तरच तो विद्यार्थ्यांच्या आरोग्याकडे चांगले लक्ष देऊ शकेल.

शिक्षकाचे आरोगय चांगली नसल्याची कारणे

1) वैफल्य :- शिक्षकाचा व्यवसाय स्वीकारतानाच काही व्यक्तींनी वैफल्यातून स्वीकारलेला असतो. त्यामुळे अशा व्यक्तींना व्यवसाय समाधान मिळत नाही. त्यामुळे अशा व्यक्ती या व्यवसायाकडे नाइलाजाने करतात याचा परिणाम त्याच्या संपूर्ण व्यक्तिमत्वावर होत असतो.

2) वैषम्य :- शिक्षकाच्या तुलनेने समाजातील क्षेत्रात शिक्षकाच्या पात्रतेच्या व्यक्तीला अधिक आर्थिक लाभ व सुखसोयी मिळत असतात. त्यामुळे शिक्षकाला वैषम्य वाटते.

3) सामाजिक दबाव :- इतर व्यवसाय व शिक्षकाचा व्यवसाय यामध्ये मुलभूत भेद आहे. त्यामुळे सामाजिक व नैतिक बंधन तुलनेने शिक्षकाला अधिक कटाक्षाने पाळावी लागतात. त्यामुळे त्याचा ताण शिक्षकाच्या व्यक्तीमत्वावर होत असतो.

4) शिक्षण संस्थातील हुकूमशाही कार्यपध्दती :- बऱ्याच वेळा शिक्षण संस्था चालक व मुख्याध्यापक हे मनमानी कारभार करतात या हुकूशाही वातावरणाचा परिणाम शिक्षकाच्या व्यक्तिमत्वावर होतो आणि त्यातून त्याचा आत्मविश्वास कमी होऊ लागतो.

5) कामाचा ताण :- शासन शिक्षकांना पगारवाढ करून त्यांच्याकडे अध्यापनापेक्षा बाहेरची जास्त कामे करावी लागत असल्यामुळे त्यांचा मुख्य कामावर ताण पडतो आणि या अतिताणामुळे शिक्षक चिडचिडा बनतो.

6) पात्रता नसतांनाही :- शिक्षक व्यवसायामध्ये आवश्यक असणारे गुण नसतांनाही केवळ उदरनिर्वाहासाठी काही लोकांनी / शिक्षकांनी हा व्यवसाय निवडलेला असतो त्यामुळे अशा शिक्षकांना काम करतांना सतत अस्वस्थता जाणवत राहते.

संदर्भ ग्रंथ :-

1) Chouble S.P. Modern Education Psychalogy
2) Foster John creativity and the Teacher
3) पवार ना. ग. शिक्षणातील विचारवंत.
4) दुनाखे अरविंद आधुनिक भारतीय शिक्षण.
5) नीलीमा सप्रे व प्राची पाटील शिक्षणातील नवे प्रवाह
6) जगताप ह. ना. शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र
7) जगताप ह. ना. शिक्षणातील नवप्रवाह व नव प्रवर्तक

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

शासकीय माध्यमिक आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना लैंगिक शिक्षणाची आवश्यकता :- एक अभ्यास

श्री. पंडीत तानाजी कदम
प्रा.डॉ. बालाजी आर. लाहोरकर

सारांश :-

महाराष्ट्र राज्यात महाराष्ट्र शासन ,आदिवासी विकास विभाग नाशिक संचलित ५०२ शासकीय आश्रमशाळा , १६ एकलव्य रेसीडेन्शीयल स्कूल व १४ इंग्रजी माध्यम आश्रमशाळांमधून दोन लाख एकोणतीस हजार आदिवासी जमातीचे विद्यार्थी सध्या शिक्षण घेत आहेत. शासकीय आश्रमशाळा ह्या दूर्गम भागात असल्याने विद्यार्थ्यांच्या आरोग्याच्या व स्वच्छतेच्या बाबतीत अनेक समस्या दिसून येतात. त्यासोबतच त्यांच्या परिसरातील अनिष्ठ रूढी परंपरांचा मोठा पगडा विद्यार्थ्यांवर दिसून येतो. शासकीय आश्रमशाळा ह्या निवासी असल्याने माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण घेत असलेल्या आणि पौगंडावस्थेत असलेल्या मुली व मुले गोंधळलेल्या अवस्थेत असल्याचे दिसून येते. यातूनच या विद्यार्थ्यांना जीवनकौशल्य प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून विशेष लैंगिक शिक्षण देण्याची आवश्यकता निर्माण झाली आहे. यातून त्यांच्या भावी जीवनातील आरोग्याबाबत जागरूकता निर्माण करता येते.

प्रस्तावना :-

लैंगिक शिक्षण ही काळाची गरज आहे. शिक्षणच्या आधूनिकीकरणचा व काळानुषंगिक बदलाला अनुरूप शिक्षणाचा भाग म्हणून याकडे पाहावे लागेल. महाराष्ट्र शासनाच्या आदिवासी विकास विभागामार्फत चालवल्या जाणाऱ्या शासकीय आश्रमशाळा ह्या मुळातच मूळ प्रवाहापासून दूर असल्याने व विशेषत: दूर्गम व अतिदूर्गम भागात असल्याने संबंधित परिसरातील अनिष्ठ रूढी - परंपरांचा मोठा पगडा त्यांच्या शैक्षणिक व सामाजिक प्रगतीतील एक अडथळा आहे. शासकीय आश्रमशाळा ह्या निवासी शाळा असल्याने येथील विद्यार्थ्यांना विशेषत: माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांना लैंगिक शिक्षणा विषयी अनेक गैरसमज असल्याचे दिसून येते.

विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासातील व शैक्षणिक , सामाजिक , सांस्कृतिक जडणघडणीतील महत्त्वाचा घटक म्हणून लैंगिक शिक्षणाविषयी असलेल्या चुकीच्या संकल्पनांचे निर्मूलन होण्यासाठी व सुदृढ समाजाच्या निर्मीतीसाठी व सर्वांगीण विकासासाठी लैंगिक शिक्षणावर आधारीत उपक्रमांद्वारे इ. नववी व दहावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी शास्त्रीय पध्दतीने प्रात्यक्षिक कार्याद्वारे , कृतीद्वारे , पथनाट्य व केस स्टडीच्या माध्यमातून लैंगिक शिक्षण कार्यक्रमाची आखणी करण्यात आली . यामध्ये मुलांमुलींमध्ये मोकळे वातावरण निर्मीती , लिंग व लैंगिक ओळख , लैंगिकता आणि किशोरवयीन मुलांमुलींची वर्तणूक , लिंग आणि लैंगिकता , मानवी शरीर , स्वशरीराची ओळख, मानसिक , भावनिक व शारिरीक विकास, सामाजिक बदल , स्वच्छतेच्या आरोग्यदाया सवयी, मासिक पाळीबद्दल माहिती , मुलांमध्ये वयात येताना होणारे बदल , किशोरवयीन मुलांमध्ये होणारे शारिरीक -मानसिक व सामाजिक बदल , हस्तमैथूनाबद्दल समज- गैरसमज , परीसर स्वच्छता व शौचालयाचा नियमीत वापर या घटकांवर आधारीत नियोजीत कार्यक्रम आखून शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये आदिवासी विकास विभाग नाशिक व प्रकल्प कार्यालय राजूर अंतर्गत शासकीय आदर्श आश्रमशाळा ,भंडारदरा , शासकीय माध्यमिक आश्रमशाळा रतनवाडी , शासकीय इंग्रजी माध्यम आश्रमशाळा राजूर या शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांसाठी कार्यशाळेद्वारे व शिक्षकांच्या सहकार्याने वरीलप्रमाणे उपक्रम घेऊन विद्यार्थ्यांना लैंगिक शिक्षणाची आवश्यकता या विषयावर प्रायोगिक पध्दतीने अभ्यास करण्यात आला.

संशोधनाची गरज आणि महत्त्व :-

१. चांगल्या आरोग्यदायी सवयी विकसीत करण्यासाठी
२. लिंग आणि लैंगिक ओळख होण्यासाठी
३. नैसर्गिक लिंग (SEX) व सामाजिक लिंग (GENDER) समजण्यासाठी
४. नैसर्गिक लिंग व सामाजिक लिंग यातील फरक समजण्यासाठी

५. समाजाने सामाजिक लिंगासाठी घेतलेली भूमिका आणि त्याचा किशोरवयीन मुलांमुलींच्या वर्तणूकीवर होणारा परिणाम समजून घेण्यासाठी
६. किशोरवयीन मुलांमुलींमध्ये एकमेकांविषयी आदराची भावना जागृत करणे

संशोधन विधान :- शासकीय माध्यमिक आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना लैंगिक शिक्षणाची आवश्यकता :- एक अभ्यास

कार्यात्मक व्याख्या :-

"स्त्री- पुरूषांमधील शारीरिक फरक व पुनरूत्पादन यंत्रणा अथवा त्यांच्यातील लैंगिक व्यवहारासंबंधी सामाजिक नीती ह्यांचे शिक्षण . "

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

१. विद्यार्थ्यांच्या लैंगिक शिक्षणाच्या जाणीवांचा शोध घेणे
२. योग्य लैंगिक शिक्षणाची जाणीव करून देणे
३. लिंग व लैंगिकता यातील भेदांविषयी जागृती करणे
४. लैंगिक शिक्षणाविषयी वैज्ञानिक व शास्त्रीय दृष्टिकोन विकसीत करणे्

गृहीतक :-

१. शासकीय आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना लैंगिक शिक्षणाची जाणीव करून देणे आवश्यक आहे.
२. शासकीय आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना लैंगिक शिक्षणाची जाणीव करून दिल्यास त्यांच्यात सुदृढ आरोग्याविषयी धनात्मक परिणाम जाणवतील.

संशोधानाची क्षेत्र व्याप्ती :-

सदर सेशोधनाची व्याप्ती ही आदिवासी विकास विभाग नाशिक संचलित व एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प राजूर अंर्तगत तीन शासकीय आश्रमशाळेतील माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी आहेत.

कार्यव्याप्ती :-

इयत्ता नववी व दहावीचे विद्यार्थी व विद्यार्थीनी

कालव्याप्ती :-

१. सदरील संशोधन हे शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ हे आहे.
२. सदरील संशोधनातून येणारे निष्कर्ष हे शासकीय आश्रमशाळेतील माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी व विद्यार्थीनींसाठी उपयुक्त आहेत.

संशोधन क्षेत्र मर्यादा :-

सदरील सेशोधन हे आदिवासी विकास विभाग , नाशिक संचलित व एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प राजूर अंर्तगत तीन शासकीय आश्रमशाळेपुरतेच मर्यादीत आहे.

कार्यमर्यादा :-

इयत्ता नववी व दहावीचे विद्यार्थी व विद्यार्थीनी पुरतेच मर्यादीत आहे.

कालमर्यादा :-

१. सदरील संशोधन हे शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ साठीच मर्यादीत आहे.

संशोधनाची कार्यपध्दती :-

सदरील संशोधन व अभ्यासासाठी प्रायोगिक संशोधन पध्दतीचा उपयोग केला आहे.

नमूना निवड :-

एकूण जनसंख्येच्या पंचवीस टक्के न्यादर्श सहेतूक नमूना निवड पध्दतीने संशोधनात्मक अभ्यासासाठी निवडण्यात आला.

संशोधनाची साधने :-

१. प्रश्नावली - विद्यार्थ्यांसाठी
२. पूर्वचाचणी - विद्यार्थ्यांसाठी
३. उत्तरचाचणी - विद्यार्थ्यांसाठी

माहिती विश्लेषण पध्दती :-

माहितीच्या विश्लेषणासाठी टी परिक्षीकेचा उपयोग करण्यात आला.

निरीक्षण व अर्थ निर्वचन :-

पूर्व चाचणीचे निरीक्षण :-

१. विद्यार्थ्यांना नैसर्गिक लिंग व सामाजिक लिंग यातील भेद माहिती नव्हता.
२. लिंग व लैंगिकतेबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये संभ्रम होता.
३. विरूध्द लिंगीविषयी संकूचित दृष्टीकोन होता.
४. आरोग्याच्या चांगल्या सवयीविषयी जागृतीचा अभाव होता.
५. मुलांमुलींमध्ये सुदृढ मोकळेपणाचा अभाव होता.
६. स्वत:च्या शरीराविषयी चुकीची संकल्पना होती.

उत्तर चाचणीचे निरीक्षण :-

१. विद्यार्थ्यांना नैसर्गिक लिंग व सामाजिक लिंग यातील भेद समजला.
२. लिंग व लैंगिकतेबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये संभ्रम दूर झाला.
३. विरूध्द लिंगीविषयी आदरभाव निर्माण झाला.
४. आरोग्याच्या चांगल्या सवयीविषयी जागरूकता निर्माण झाली.
५. मुलांमुलींमध्ये निकोप मैत्री व मोकळेपणा निर्माण झाला.
६. स्वत:च्या शरीराविषयी शास्त्रीय ज्ञान विकसीत झाले.

निष्कर्ष :-

शासकीय माध्यमिक आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना लैंगिक शिक्षणासाठी राबवलेल्या उपक्रमांतून लैंगिक शिक्षणाची आवश्यकता शासकीय माध्यमिक आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना असल्याचे दिसून आले.

संदर्भ सूची :- मराठी

१. आदिवासी विकास विभाग महाराष्ट्र राज्य , प्रशिक्षण पुस्तिका भाग-१ व भाग-२
२. मुलांसाठी लैंगिक शिक्षण- डॉ. किशोरी सुरेंद्र पै व डॉ. महेश सुरेंद्र पै (मित्र समाज प्रकाशन)
३. लैंगिक शिक्षण- प्रा. ए.पी. चौधरी- डायमंड प्रकाशन
४. लैंगिक अपराधांपासून बालकांचे संरक्षण अधिनियम-२०१२
५. लैंगिक शिक्षण : काल आणि आज- नरसिंग एकनाथ कोचेवाड

English Reference:-

1. Gender & sexual diversity in schools- Elizabeth J. Meyer (Springer Publication -2010)
2. Gender & sexualities in Education : A reader-Elizabeth J. Meyer & Dennis Carlson (Peter Long Publication -2014)
3. Teachers of India - Magazine
4. The Millennium Development Goals Report
5. UNICEF Report-2016

नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयातील क्लृप्त्या व सुत्रे यांचा गुण संपादणूकीवर होणारा परिणाम एक चिकित्सक अभ्यास

श्री लक्ष्मण माधवराव आकनगिरे **डॉ.सौ. सुनंदा गोपीनाथराव रोडगे**

- **प्रस्तावना :**

आज एकविसाव्या शतकाला सुरुवात झाली आहे. त्यामुळे ज्ञानाच्या कक्षा अफाट रुंदावल्या आहेत. ज्ञानाने गरुड झेप घेतली आहे. ज्ञानाला सीमाच राहिलेली नाही. कारण संशोधनाची प्रक्रिया अत्यंत वेगाने सुरु असून नवीन वेगवेगळे तंत्रज्ञान विकसित होत आहे. आजच्या समाजाचा संपूर्ण मानसिक, शारिरीक, आर्थिक विकास पूर्णपणे शिक्षणावर अवलंबून आहे.

शिक्षण ही निरंतर चालणारी प्रक्रिया आहे. शिक्षणामुळे मानवी जीवन, समाज जीवन व राष्ट्रजीवन घडविले जाते. म्हणूनच बदलत्या काळाबरोबरच शैक्षणिक प्रक्रिया गतिमान होत आहे. विकसित देशाबरोबर आणि जगाबरोबर रहावयाचे असेल तर नवे ज्ञान आत्मसात करण्याची गरज शिक्षक, विद्यार्थ्यांस असणे गरजेचे आहे. आपल्या राष्ट्राला महासत्ता बनवायचे असेल तर नवीन तंत्रज्ञान हे शिक्षक व विद्यार्थ्यांना आत्मसात करणे अत्यंत महत्वाचे आहे. त्यासाठी विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणासाठी प्रोत्साहित करणे अत्यंत महत्वाचे आहे. त्यासाठी वेगवेगळ्या शाखेत संशोधन होणे गरजेचे आहे.

" संशोधन म्हणजे एखादी गोष्ट शोधण्यासाठी सतत व पद्धतशीर केलेला प्रयत्न होय. " - **वेक्सटन**

संशोधन हे समस्या निराकरणाचे व जीवनस्तर उंचावण्याचे अत्यंत प्रभावी साधन आहे. प्रगतीबरोबरच अनेक नवीन समस्या व प्रश्न हे शिक्षक, शिक्षणतज्ञ व प्रशासक यांच्या समोर उभे आहेत. या समस्यांचे अभ्यासपूर्ण निराकरण करण्याचे व त्यावर उपाय शोधण्याचे संशोधन हेच उपयुक्त साधन आहे.

उच्च शिक्षणासाठी प्रवेश मिळण्यासाठी विविध प्रवेश परीक्षा द्याव्या लागतात. जसे की वैद्यकीय शाखेत प्रवेश घेण्यासाठी NEET ही परिक्षा द्यावी लागते, तसेच अभियांत्रिकी शाखेत प्रवेश घेण्यासाठी MHT- CET ही परिक्षा द्यावी लागते. या शाखेत अनेक शाखांचा समावेश होतो. उदा. स्थापत्य अभियांत्रिकी (Civil Engineering),संगणक अभियांत्रिकी (Computer Engineering),बांधकाम अभियांत्रिकी (Construction Engineering), डिझेल इंजिन (Diesel Engine), विद्युत अभियांत्रिकी (Electrical Engineering), पर्यावरण अभियांत्रिकी (Environmental Engineering) इत्यादी.

सद्या:परिस्थितीचा अभ्यास केला तर आपणास हे ज्ञान होते की, शहरी भागातील विद्यार्थी हे MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयामध्ये जास्तीत जास्त गुण घेऊन अभियांत्रिकी शाखेत प्रवेश घेत आहेत पण दुसरी बाजू हे सांगते की, ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचे MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयातील गुण फारच कमी असल्या कारणामुळे त्यांचा सहजा-सहजी प्रवेश अभियांत्रिकी शाखेत होऊ शकत नाही. म्हणून या संशोधनातून संशोधकाने ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयात गुण संपादणूकीवर होणारा परिणाम शोधण्याचा प्रयत्न केला आहे.

- **संशोधनाची प्रश्न :**

१) ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा गणित विषय घेण्याचा कल कमी का आहे ?

२) ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना गणित सोडताना येणाऱ्या अडचणी कोणत्या ?

३) उच्च माध्यमिक विद्यालयात शिक्षण घेताना कोणकोणत्या सुविधा उपलब्ध करुन दिल्या जातात ?

४) विद्यार्थ्यांना गणित विषयात जास्तीचे गुण प्राप्त करण्यासाठी त्यांना खाजगी शिकवणीसाठी पालकांची आर्थिक परिस्थिती कशी आहे?

- **शीर्षक : संशोधनाचे समस्या विधान**

" नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयातील क्लृप्त्या व सुत्रे यांचा गुण संपादणूकीवर होणारा परिणाम एक चिकित्सक अभ्यास"

समस्या विधानातील पारिभाषिक महत्वाच्या शब्दांच्या **कार्यात्मक व्याख्या**

१) स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ- महाराष्ट्र राज्यामधील मराठवाडा विभागातील नांदेड जिल्ह्यातील एक विद्यापीठ.

२) ग्रामीण भाग :

सर्वसाधारणपणे ५००० पेक्षा कमी लोकसंख्येच्या वस्तीला ग्रामीण भाग म्हणतात.

३) MHT-CET (Maharashtra Common Entrance Test) महाराष्ट्र शासनातर्फे अभियांत्रिकी शाखेत प्रवेश घेण्यासाठी घेतली जाणारी सामाईक प्रवेश परिक्षा.

४) संपादणूक : इ.१२ वी च्या विद्यार्थ्यांना MHT- CET या परिक्षेतील गणित विषयात प्राप्त होणारे गुण.

५) चिकित्सक अभ्यास :-

संशोधनाच्या विधानातील पुढील शब्द 'चिकित्सक अभ्यास' असा आहे.त्याचे शब्दांकन पुढील प्रमाणे आहे. " नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयातील क्लृप्त्या व सुत्रे यांचा गुण संपादणूकीवर होणारा परिणाम एक चिकित्सक अभ्यास" अशा अर्थाने हा शब्दप्रयोग वापरण्यात आला आहे.

चिकित्सक अभ्यास म्हणजे संबंधित विषयाचा विविध अंग-उपांगांनी अभ्यास होय. चिकित्सक अभ्यासात सखोल सुक्ष्म,अंतरभेदी निरीक्षण, विश्लेषणात्मक अभ्यास अपेक्षित आहे.

ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना MHT- CET परिक्षेतील गणित विषयातील क्लृप्त्या व सुत्रे यांचा गुण संपादणूकीवर होणारा परिणाम यांची चिकित्सा प्रस्तुत संशोधनात होणार आहे.

- **संशोधनाची उद्दिष्टे :**

" नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयातील क्लृप्त्या व सुत्रे यांचा गुण संपादणूकीवर होणारा परिणाम एक चिकित्सक अभ्यास" हया प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने पुढील उद्दिष्टे निश्चित केली आहेत.

१) ग्रामीण भागातील MHT- CET परिक्षेला बसलेल्या विद्यार्थ्यांची माहिती घेणे.
२) MHT- CET परिक्षेला बसलेल्या विद्यार्थ्यांच्या अभ्यास सवयींचा शोध घेणे.
३) MHT- CET परिक्षेत बसलेल्या विद्यार्थ्यांना केल्या जाणाऱ्या मार्गदर्शनाचे स्वरुप जागून घेणे.
४) विद्यार्थ्यांचा MHT- CET परिक्षेतील गुण संपादणूकीचा शोध घेणे.
५) विद्यार्थ्यांच्या MHT- CET परिक्षेतील गुण संपादणूकीत वृद्धि होण्यासाठी उपाय सुचविणे.

- **संशोधनाची गृहितके :**

" नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना MHT-CET परिक्षेतील गणित विषयातील क्लृप्त्या व सुत्रे यांचा गुण संपादणूकीवर होणारा परिणाम एक चिकित्सक अभ्यास" हया प्रस्तुत संशोधनासाठी पुढीलप्रमाणे गृहितकांची मांडणी केली आहे.

१) MHT- CET परिक्षेला बसलेल्या विद्यार्थ्यांवर सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक बाबींचा प्रभाव आढळून येत असावा.
२) MHT- CET परिक्षेच्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करतांना अडचणी येत असाव्यात.
३)उच्च माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांना प्रशिक्षण किंवा उद्बोधनाची सोय यांचा अभाव असावा.
४)MHT- CET परिक्षेच्या विद्यार्थ्यांना अध्ययन करताना अडचणी येत असाव्यात.

वरील प्रमाणे संशोधनातील गृहितकांची मांडणी करण्यात आली आहे.

- **परिकल्पना :**

१) MHT- CET परिक्षेतील गणित विषय अभ्यासक्रमातील मार्गदर्शनाचे शुन्य परिकल्पना स्वरुप सारखेच असावे.
२) MHT- CET परिक्षेतील गणित विषयाच्या गुण संपादणूकी मध्ये फरक असावा.

- **संशोधनाची गरज :**

मानवाच्या सर्वांगीण विकासासाठी शिक्षणाचे अनन्य साधारण महत्व आहे. त्यासाठी शिक्षणामध्ये विद्यार्थ्यांच्या विकासाकडे विशेष लक्ष देणे आवश्यक आहे. आजकाल सर्वच ठिकाणी प्रचंड प्रमाणावर स्पर्धा सुरु झाली आहे. या स्पर्धेमध्ये कोणीही मागे राहू नये असे वाटते. गणित हा विषय तसा किलष्ट वाटणारा विषय आहे. या विषयामध्ये इतर (विज्ञान) विषयापेक्षा कमी गुण मिळतात असा अनुभव आहे. जर या विषयामध्ये जास्त गुण मिळवता आले तर इतरही विषयामध्ये अभ्यास करणे सुलभ होईल अभियांत्रिकी, इतर शाखांमध्ये गुणवत्तेच्या आधारावर प्रवेश मिळणे सुखकर होईल.

गणित विषयाचा पाया कच्चा असल्या कारणाने विद्यार्थ्यांना इतर शास्त्र विषयातील उदाहरणे सोडवणे फार अवघड आहे असे वाटते. इयत्ता १२ वी पूर्वी झालेल्या संबोधाचे आकलन योग्य न झाल्याने त्याचा इतर परिस्थितीत वापर कसा करायचा हे विद्यार्थ्यांच्या लक्षात येत नाही. उदाहरणे सोडवताना काही आवश्यक सुत्रे,समीकरणे, जी पूर्वी शिकलेली असतात त्यांचा उपयोग पुढील वर्गाचे अध्ययन अध्यापन करताना केला जातो हे लक्षात असणे गरजेचे आहे.

भावी जीवनात बदलत्या काळानुसार द्याव्या लागणाऱ्या प्रवेश अथवा स्पर्धा परीक्षांसाठी आवश्यक असणारी पूर्वतयारी या परिक्षेच्या निमित्ताने होते. आकलन, वर्गीकरण, तर्क, अनुमान अशा विविध क्षमतांचे मुल्यमापन या परिक्षेतून होते. एकूणच विद्यार्थ्यांच्या बुद्धीला आव्हानात्मक अशी ही परिक्षा आहे.

वर्गातील गणित विषयाचे विद्यार्थी परिक्षेला असल्यामुळे शिक्षकांची जबाबदारी वाढते. विषयाचा निकाल १०० टक्के लागावा म्हणून प्रयत्न करावे लागत आहेत. शालेय कामकाज सांभाळून शिक्षकाला हे काम वेळेत पूर्ण करावे लागत आहेत. एवढे प्रयत्न करुनही अपेक्षे पेक्षा कमी विद्यार्थी चांगल्या गुणवत्तेने पास होतात. परंतू काही मुलांना कौटूंबिक वातावरण, आर्थिक परिस्थितीमुळे काही अडचणींना सामोरे जावे लागते. त्यांचा प्रभाव त्यांच्या परिक्षेतील गुणांवर होतो.

विद्यार्थ्यांच्या परिक्षेतील गुण संपादणूक कमी असण्या मागची कारणे शोधणे ? त्यांच्या अध्ययन समस्या कोणत्या ? तसेच शाळेतील मार्गदर्शनाच्या स्वरुपात काही बदल केले तर परिक्षेतील गुण वाढ होईल का ? या सर्व बाबींचा अभ्यास करुन त्यावर काही उपाय सुचवता येतात का ते असभ्यासण्यासाठी या संशोधन विषयाची गरज भासत आहे.

संशोधनाचे महत्व :

प्रस्तुत संशोधन हे अत्यंत महत्वाचे आहे. कारण विद्यार्थ्यांच्या जिवनाला दिशा देण्याचे कार्य यातून होऊ शकते. हे संशोधन सर्वव्यापी आहे. शिक्षणाच्या प्रत्येक पैलूवर याचा परिणाम होऊ शकतो. हे संशोधन शिक्षण क्षेत्र, सामाजिक क्षेत्र व राष्ट्र या सर्वांनाच फलदायी आहे.

१) मुख्याध्यापकासाठी महत्व :

आपल्या उच्च माध्यमिक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या विविध विषयातील गुण वाढवून निकालात उत्कृष्ठ वाढ होण्यासाठी उपयोगी होईल.

२) विद्यापीठासाठी महत्व :

विद्यापीठांतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना MHT- CET परिक्षेतील गणित विषयातील गुण संपादणूक वाढवून उच्च शिक्षणासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

३) शासनासाठी महत्व : उच्च शिक्षण प्राप्त विद्यार्थ्यांनामुळे बेरोजगारीचे प्रमाण कमी होण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

चल :-

१) स्वाश्रयी चल (स्वतंत्र)

ग्रामीण भागातील विद्यार्थी

२) परिश्रयी चल (परतंत्र)

ग्रामीण भागाती उच्च माध्यमिक विद्यालयातील मुख्याध्यापक, शिक्षक, पालक यांच्या मुलाखतीच्या प्रतिसाद व प्रश्नावलीचा प्रतिसाद

- **संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :**

संशोधनाच्या व्याप्तीमध्ये आवश्यक संबंधित क्षेत्र,संबंधित आशय व घटकाचा समावेश करण्यात आला आहे.

व्याप्ती :

१) **क्षेत्र व्याप्ती :** प्रस्तुत संशोधन हे नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उ.मा. विद्यालयाशी संबंधीत आहे.

२) **आशय व्याप्ती :** प्रस्तुत संशोधन हे नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना MHT- CET या परिक्षेतील गणित विषयात गुण संपादणूक याविषयी निगडीत आहे.

३) **घटक व्याप्ती :** प्रस्तुत उपक्रमात नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उच्च माध्यमिक विद्यालयात शिकत असलेले विद्यार्थी तसेच पालक, शिक्षक व मुख्याध्यापक यांचा समावेश करण्यात आला आहे.

मर्यादा :

१) **क्षेत्र मर्यादा :** प्रस्तुत संशोधन हे नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील उच्च माध्यमिक विद्यालयापुरते मर्यादीत आहे.

२) **आशय मर्यादा:** प्रस्तुत संशोधन हे नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना MHT- CET परिक्षेतील गणित विषयातील क्लृप्त्या व सुत्रे यांचा गुण संपादणूकीवर होणारा परिणामां पुरते मर्यादीत आहे.

३) **काल मर्यादा :** प्रस्तुत संशोधन हे २०१७-२०१९ पुरते मर्यादीत आहे.

- **संबंधित साहित्याचा आढावा :**

प्रस्तुत संशोधनाचा मुख्य आधार सर्वेक्षण पद्धती आहे. त्यासाठी विद्यार्थ्यांना MHT- CET परिक्षेतील गणित विषयात गुण संपादणूक करताना येणाऱ्या समस्यांवर आधारित समग्र ग्रंथावलोकन करणे आवश्यक आहे. तसेच शाखांतर्गत प्रवेश परिक्षा वरील ग्रंथ ही येथे उपयुक्त ठरले आहेत.

संशोधन पद्धतीसाठी रा.श.मुळे व वि.तु. उमाठे, Research Methodology- Kothari यांच्या शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे याचा आधार घेण्यात आला. Buch M.B. Fourth Survey of Research in Education १९८३-१९८८ volume -II आणि J.W. Best & Khan J.V. (VII -१९९६) IX-२००६, X-२००८) Research in Education नुसार अध्यापन आराखडा उपयुक्त ठरला.

- **संशोधन पद्धती :**

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीला अवलंब करावयाचा असून सर्वेक्षणासाठी मुलाखत तसेच प्रश्नावलींचा उपयोग करण्यात येईल.

- **संशोधनाची साधने :**

MHT- CET परिक्षेतील गणित विषयात गुण संपादणूक करताना येणाऱ्या समस्यांवर आधारीत बहुपर्यायी प्रश्नावली, संरचित मुलाखत पत्रक ही संशोधनाची साधने वापरण्यात येतील.

- **सांख्यिकीचा वापर:**

प्रस्तुत संशोधनासाठी आवश्यकतेनुसार सांख्यिकीय तंत्राचा वापर करण्यात येईल.

- **जनसंख्या :**

नांदेड जिल्हा अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामीण भगातील उ.मा.वि.विद्यार्थ्यांचा गट.

- **न्यादर्शन :**

प्रस्तुत संशोधनात एकूण जनसंख्येच्या १०% यादृच्छिक (गुच्छ न्यादर्शन) पद्धतीने निवड करण्यात येईल.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

१. **Buch M.B**. Fourth survery of Research in Education १९८३-१९८८ Volume - II National Council of Educational research Training

२. **बापट भा.गो.** शैक्षणिक संशोधन प्रकाशन : गो.के. जोगळेकर, नुतन प्रकाशन नारायण सदन, सदाशिव, टिळकपथ पुणे- ४११०३०

३. **भिंताडे वि.रा.** शैक्षणिक संशोधन पद्धती प्रकाशन : गो.के. जोगळेकर, नुतन प्रकाशन नारायण सदन, सदाशिव, टिळकपथ पुणे- ४११०३०

४. **मुळे रा.श. /उमाटे वि.तु. :** शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे प्रकाशक : महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ नागपूर- ४४०००१

५. **महाराष्ट्र राज्य सामाईक प्रवेश परिक्षा :** पुस्तिका

६. Best J.W. & Khan J.V (२००८) Researh in Education (१०th) New Delhi. Prentice hall of India.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

आंतरविद्याशाखीय संशोधनातील सर्वेक्षण संशोधन पध्दतीचे महत्व

शैलेंद्र विठ्ठलराव मोरे
संशोधक
सामाजिकशास्त्रे संकुल
स्वा.रा.ती.म. विद्यापीठ, नांदेड.

सारांश : -

कोणत्याही राष्ट्राचा विकास, समाजाचा विकास हा शिक्षणाच्या स्वरुपावर अवलंबून असतो . शिक्षण हे देशाच्या विकासाचा पाया आहे. त्यानुसार प्रत्येक देश आपली शिक्षण पध्दती विकसित करण्याचा प्रयत्न करतो. भारत याला अपवाद नाही प्राचीन काळापासून आपल्या देशात शिक्षणाची केंद्रे सुरु होती. यामधील सर्वेक्षणातून त्यामध्ये कालांतराने परिवर्तन होत गेले. भारत स्वतंत्र्य झाल्यानंतर या ठिकाणी उच्च शिक्षणाची संस्कृती यांची जोपासूना विद्यापीठ शिक्षणातून करतांना दिसतात . पूर्वी सामाजिक शास्त्राचा अभ्यास स्वतंत्र्यपणे केला जात होता. पण संशोधनातून असे स्पष्ट होत गेले की, सामाजिक शास्त्रांना एकमेकांचा आधार घेतल्याशिवाय प्रभावीपणे संशोधन करणे शक्य नाही. या दृष्टिकोनातून विविध विषयांनी एकत्रित येऊन एक अभ्यासशाखा तयार केली या शाखेस आंतरविद्या शाखा असे म्हणून ओळखतात . या सामाजिक शास्त्रामध्ये समाजातील राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, कौटुंबिक, शैक्षणिक या समस्यांचा संशोधकाला सर्वेक्षण संशोधन पध्दतीचा आधार घ्यावा लागतो. कारण सर्वेक्षण संशोधन पध्दती ही समाजाच्या, व्यक्तीच्या वर्तमानकालीन सद्यस्थितीचा आढावा घेते. त्यामुळे संशोधकाला समाजातील समस्या त्यातील गुंतागुंतीची माहिती संशोधकाला संशोधन करण्यासाठी उपयुक्त ठरते. यामुळे आंतरविद्याशाखीय संशोधनात सर्वेक्षण संशोधन पध्दती महत्वाची मानली जाते.

प्रस्तावना : -

शिक्षण हे देशाच्या विकासामध्ये महत्वाची भूमिका बजावते प्रत्येक देश आपली शिक्षण पध्दती विकसित करण्याचा प्रयत्न करित असते. आपल्या देशातील प्राचीन काळापासून शिक्षणाची केंद्र अस्तित्वात होती त्यातील तत्कालीन समाजाचा, देशाचा अभ्यास केला जात असे. हा अभ्यास सर्वेक्षण पध्दतीने केला जात असे कारण तत्कालीन समाजातील लोकांच्या समस्या, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक परिस्थितीचा मागोवा सर्वेक्षणामार्फत घेतल्या जात असे कालांतराने भारताच्या शिक्षण प्रणालीमध्ये बदल होत गेला सद्यस्थितीतील उच्च शिक्षण हे विद्यापीठातून दिल्या जाते.

आंतरविद्या शाखेतील सर्वेक्षण संशोधन पध्दतीचे महत्व :-

विद्यापीठीय शिक्षणातून ज्ञान, संशोधन संस्कृती यांची जोपासना करतान दिसतात. आंतरविद्या शाखेतील शिक्षणशास्त्र, शारिरिक शिक्षणशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र, समाजकार्य, अर्थशास्त्र, भूगोल, मानसशास्त्र या विषयांचा समावेश आंतरविद्याशाखे अंतर्गत करण्यात आला आहे. आंतरविद्या शाखेतील सामाजिक शास्त्रे ही परस्पर पूरक मानण्यात आली आहे. कारण सामाजिक संशोधनामध्ये दोन किंवा अधिक शास्त्राचा आधार घेऊन संशोधन करण्यात येते. सामाजिक शास्त्रामध्ये व्यक्ती आणि समाज हे महत्वाचे घटक मानले जातात. व्यक्तीचा, समाजाचा, राष्ट्राचा विकास होण्यासाठी शिक्षणाची उदिष्टे पूर्ण करता येणे आवश्यक आहे. आंतरविद्याशाखेचे उदिष्टे आहे यात प्रामुख्याने दोन किंवा अधिक विषय एकत्रित करुन संशोधन केले जाते. अशा संशोधनाला आंतरविद्याशाखीय संशोधन असे म्हणतात. या प्रकारच्या संशोधनात दोन किंवा अधिक अभ्यासक्रम शाखाची गरज ओळखून परस्परांचा आधार घेऊन आंतरविद्या शाखीय अभ्यासक्रम विकसित केला आहे. आंतरविद्याशाखेच्या माध्यमातून विविध उपक्रम, अभ्यासक्रमातील नाविन्यता, विद्यार्थ्यांचा सर्वांगिण विकास, समाजासाठी उपयुक्तता यासाठी आंतरविद्या शाखा प्रयत्न करीत असते.

आंतरविद्याशाखेतील संशोधनातील अभ्यास करतांना संशोधन सर्वेक्षण संशोधन पध्दतीचा आधार घ्यावा लागतो . त्याशिवाय संशोधन प्रभावीपणे करता येणार नाही. कारण सामाजिकशास्त्रामध्ये वर्तमानकालीन समस्यांचा अभ्यास केला जातो. व्यक्ती, समाज, विविध संघटना, समाजातील शैक्षणिक, आर्थिक,कौटुंबिक, राजकीय, सामाजिक परिस्थितीचा आढावा घेवून संशोधन करावे लागते यामुळे आंतरविद्याशाखेतील सर्वेक्षण संशोधन पध्दती ही महत्वाची मानली जाते.

सामाजिक शास्त्रामध्ये एका व्यक्तींचा नव्हे तर संपूर्ण समाजाचा अभ्यास करावा लागतो. व्यक्तीच्या, समाजाच्या शैक्षणिक, आर्थिक, राजकीय, सामाजिक, कौटुंबिक या सर्वाचा प्रभाव व्यक्ती, समाज आणि राष्ट्रावर पडतो या सर्वांच्या प्रश्नांचा सखोल अभ्यास आंतरविद्याशाखीय संशोधात केला जातो.

संदर्भ ग्रंथ : -

१. मुळे रा.रा. आणि उमाठे वि.तू. शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे दुसरी आवृत्ती, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ नागपूर.

२. शिक्षण संक्रमण महाराष्ट्र राज्य माधमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ २०१० पुणे, ऑगस्ट.

३. http://en.wikipedia,org/wiki/ Interdisciplinary.

४. Indian council of social sciences research (ICSSR)

शिक्षणातुन सामाजिक शांतता व सलोख्याचे मूल्ये रुजविणे भारतीय समाजाची गरज

डॉ.नासीर तालीप गिरासे
सहाय्यक प्राध्यापक
ज्ञानज्योती शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
सोयगांव, जि.औरंगाबाद

प्रस्तावना :-

शाळा आणि समाज हे एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. दोन्ही घटक एकमेकांवर अवलंबून आहेत. शाळ हे सुध्दा एक छोटेसे समाजच आहे. शाळा हे मुलांना उत्तम प्रकारचे संस्कार देण्याचे संस्कार केंद्र आहे. कारण शाळेत विद्यार्थ्यांचे शिक्षणासोबत संस्कार व जीवनावश्यक मूल्यांची रुजवणूक होत असते. विद्यार्थ्यांची सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, शारीरीक बौध्दीक व सांस्कृतिक विकास हा शाळेतच होतो. शाळा ही समाजाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी तयार केलेले साधन आहे. समाजासाठी आवश्यक ते सर्व घटक शाळेतुन निर्माण केले जातात. म्हणुन समाज व शाळा हे दोन्ही घटक परस्परावलंबी आहेत. मानव हा जन्माला आल्यावर या तीन मुलभूत गरजांची आवश्यकता भासू लागली. अन्न, वस्त्र, निवारा या तीन मुलभूत गरजा तर पुर्ण झाल्या. मानव हा या तीन गोष्टींच्या साहाय्याने जीवंत तर राहुल शकतो. पण त्याला उत्तम जीवनमान जगण्यासाठी शिक्षणाची नितांत गरज वाटू लागली. प्राचीनकालीन मानव हा पशु व प्राण्यांसारखे जीवन जगत होता. मग तो शिक्षण घेऊ लागला. जसजसा त्याच्या बुध्दीचा विकास होत गेला व तो शिक्षण घ्यायला लागला तसतसे त्याचे जीवन हे उज्वल होत गेले. शिक्षणात नवनविन संकल्पना उदयास येऊ लागल्या.

मानव हा सामाजिक प्राणी आहे. समाज आणि मानव या दोन घटकांना जोडणारा सेतू म्हणजेच शाळा होय. शाळा ही समाजासाठी आहे व शाळेची निर्मिती ही समाजातुनच झाली आहे. शालेय जीवनातच मुलांना सामाजिक बांधिलकी, शांतता, सामाजिक सलोख्याचे वातावरण टिकवुन ठेवण्यासाठी त्याच्यावर योग्य ते संस्कार केले जातात. कोणत्याही देशाची प्रगती ही त्या देशातील शांतता व सामाजिक सलोख्यावर अवलंबुन असते ज्या देशात सामाजिक शांतता व सलोख्याचे वातावरण असते. तो देश कधीही कोठल्याही बाबतीत मागे राहु शकत नाही.

सामाजिक शांतता व सलोख्याचे महत्त्व :-

१) देशाला जागतिकीकरणाच्या स्पर्धेत टिकवून ठेवण्यासाठी :- आपल्या देशाला जर जागतिकीकरणाच्या स्पर्धेत टिकवुन ठेवयचे असेल तर आपल्या देशात सर्वप्रथम सामाजिक शांतता व सलोख्याचे वातावरण अबाधीत ठेवणे जास्त महत्त्वाचे आहे. आज प्रत्येक देश हा स्वत:ला जागतिक स्पर्धेत वरचढ सिध्द करण्याचा प्रयत्न करत आहे. जर देशात सामाजिक सलोख्याने व शांततेचे वातावरण असेल तर तो देश कोणत्याही स्पर्धेत अव्वल क्रमांकावर राहु शकतो.

२) राष्ट्राच्या आर्थिक विकासासाठी :- राष्ट्राच्या आर्थिक विकासात त्या देशातील सामाजिक परिस्थितीचा खुपच महत्त्वाचा वाटा असतो. ज्या देशात समाजिक अशांतता, अराजकता, असंतोष, कलह असेल तो देश कधीही विकसित होऊ शकत नाही. कारण त्या देशाची पुर्ण शक्ती ही तेथील अंतर्गत कलह मिटविण्यासाठी खर्च होत असते. जी शक्ती राष्ट्राच्या विकासाठी कामाला यायला पाहीजे ती अतंर्गत सामाजिक अशांतता व असंतोष व अराजकता मिटविण्याच्या कामासाठी वाया जात आहे. म्हणुन कोणत्याही देशाला आज त्या देशातील अंतर्गत सामाजिक शांतता व सलोख्याचे वातावरण निर्माण करुन अबाधीत ठेवण्याची गरज आहे.

३) आंतर्राष्ट्रीय सामजस्य निर्माण करण्यासाठी :- सद्यस्थितीत प्रत्येक देशाला आंतराष्ट्रीय संबंध व सामंजस्य निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे. ज्या देशाचे आंतर्राष्ट्रीय संबंध चांगले असेल तोच देश भविष्यात जगाच्या नकाशावर राहु शकतो. आज अण्वस्त्र स्पर्धेमुळे अशी परिस्थिती निर्माण झाली आहे की, जर थोडीशी जरी असंतोष व अराजकतेची ठिणगी पडली तर पूर्ण जग नष्ट होऊ शकतो. जर आपल्या देशाचे अस्तित्व हे कायम ठेवायचे असेल तर परर्राष्ट्रीय संबंध चांगले ठेवावेच लागेल.

४) देशातील नागरिकांना शांततेने जीवन जगण्यासाठी :- देशात जर शांतात व सामाजिक सलोख्याचे वातावरण असेल तर त्या देशातील नागरिक हे चांगल्या पध्दतीने जीवनमान जगू शकतील. समाजातील प्रत्येक घटक हा गुण्यागोविंदाने आपला दैनंदीन व्यवहार करु शकतील देशातील नागरिकांमध्ये सामाजिक सलोख्याचे वातावरण असेल तर देशाचा विकास होण्यासाठी हातभार लागु शकतो. एक उत्तम जीवनमान जगण्यासाठी सामाजिक शांतता व सलोख्याची नितांत गरज आहे.

५) राष्ट्रीय एकात्मता प्रस्थापित करण्यासाठी :- राष्ट्रीय एकता व एकात्मता प्रस्थापित करुन ती कायम अबाधीत ठेवण्यासाठी सामाजिक शांतता व सलोख्याची खूप महत्त्वाची भूमिका माणली जाते. समाजात विविध प्रकारचे व्यावसायिक प्रशासकीय,

न्यायपालिका, नगरपालिका, समाजातील विविध घटकांमध्ये कामकाज करत असतांना एकात्मता ही फक्त सामाजिक सलोख्याच्या माध्यमातुनच निर्माण होऊ शकते.

६) राजकीय कामकाज सुरळीतपणे व यशस्वीरित्या पार पाडण्यासाठी :- देशातील राजकीय व्यवहार व कामकाज यशस्वीरित्या पारपाडण्यासाठी प्रशासकीय कामात समाज सहभाग खुप महत्त्वाची बाब आहे. समाजाच्या सहभागाशिवाय राजकीय व्यवहार व कामकाज सुरळीतपणे पार पाडणे कठीण आहे. देशातील राजकीय, प्रशासकीय, न्यायपालिका, नगरपालिका, पंचायत, व्यवसाय, उद्योग धंदे, शिक्षण विभाग, सांस्कृतिक विभाग, आरोग्य विभाग हे सर्व सामाजिक घटक आहेत. यांचे कार्य तेंव्हाच सफल होऊ शकते जेव्हा समाजाचा पुर्णपणे पाठींबा असेल. समाजातील शांतता व सलोखा या बाबींवरच देशाची विकसनशीलता अवलंबुन आहे.

संदर्भ ग्रंथ :-

१) प्रा.बन्सी बिहारी पंडीत - शिक्षणातील संशोधन - नित्यनुतन प्रकाशन - पुणे २००७
२) डॉ. वि.रा.भिंताडे, शैक्षणिक संशोधन पध्दती - नित्यनुतन प्रकाशन पुणे - २००५

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

ग्रामीण भागातील मानवी आरोग्य आणि पर्यावरण स्वच्छते विषयक जनजागृती

संशोधक विद्यार्थीनी
आम्रपाली रामराव भद्रे
शिक्षणशास्त्र संकुल
स्वा.रा.ती.म. विद्यापीठ नांदेड

डॉ. सुनिता वाय. पाटील
सहाय्यक प्राध्यापक
स्वा.रा.ती.म. विद्यापीठ नांदेड

प्रस्तावना :

भारताच्या २०११ च्या जनगणनेनुसार देशाच्या ग्रामीण भागातील ८९ % लोक अशा परिसरात राहतात जेथे शौचालयाची सोय नाही. आरोग्यविषयक वर्तनास उत्तेजन देण्यासाठी सार्वजनिक शिक्षण कार्यक्रम तयार करणे, भारतात स्वच्छतेविषयक शिक्षणाच्या कार्यक्रमाचे मुल्यांकन करणे आहे. भारतातील महीलांमध्ये शौचालय सुविधांचा वापर आणि शैक्षणिक स्तरावर यांच्यातील संबंधाचे परिक्षण होणे हे देखील खूप महत्वाचीबाब आहे. योग्य पर्यावरण व्यवस्थापनासाठी मानवी आरोग्याला घातक ठरणाऱ्या पर्यावरणातील घटकांविषयी जागरुकता वाढत आहे. परंतु ही जागरुकता शहरांच्या तुलनेत कमी प्रमाणात आहे. मानवाने केलेल्या कामाचा परिणामामुळे पर्यावरणात बदल होत आहे. आणि हा पर्यावरणात होत असलेल्या बदलामुळे मानवी जीवन धोक्यात आलेले आहे. मानवाची होणारी आर्थिक प्रगती ही मानवाची एकूण प्रगती साधण्याचा प्रयत्न केला जात आहे.वाढती लोकसंख्या व जलस्त्रोतांचे प्रदुषण झाल्यामुळे आरोग्य विषयक समस्या निर्माण होत आहेत. वाढत्या प्रदुषणामुळे संक्रमित होणाऱ्या अतिसार व वायुप्रदुषणामुळे होणाऱ्या क्षयरोगासारख्या विकाराचे प्रमाण वाढत आहे.

अन्नधान्याचे उत्पादन वाढविण्यासाठी उपयोगात आणल्या गेलेले किटकनाशके तसेच रासायनिक खतांच्या वापरामुळे शेतीत काम करणारे शेतकरी तसेच या पिकांचा उपयोग करणाऱ्या लोकांवर या रसायनांचा विपरित परिणाम दिसून येत आहे.विकास प्रक्रियेमुळे मानवी आरोग्या संबंधी अनेक गंभीर समस्या निर्माण झाल्या आहेत. पृथ्वीवरील बदलत्या वातावरणाचा मानवी आरोग्यावर गंभीर परिणाम होत आहे. हवा, पाणी तसेच बदलते ऋतुचक्र मानवी आरोग्यावर प्रभाव टाकते. सामाजिक स्वास्थ, चांगले अन्न,स्वच्छ पाणी व योग्य निवाऱ्यावर अवलंबून असते. वाढते चक्रीवादळे व पुरासारख्या नैसर्गिक आपत्तीमुळे दरवर्षी हजारो लोकांना आपले प्राण गमवावे लागतात. पावसाचे प्रमाण अधिक वाढल्यास मलेरिया तसेच पाण्याव्दारे संक्रमित होणाऱ्या रोगांचे प्रमाण वाढते. त्यामुळे परिसर स्वच्छ ठेवणे आणि कुटूंबातील स्वच्छता देखील खुप महत्वाची आहे.

आरोग्य शिक्षणाची आवश्यकता :

आपल्या आरोग्याविषयी जागरुक राहण्यासाठी आरोग्यविषयक शिक्षण ग्रामीण भागातील लोकांना देणे आवश्यक आहे. संसर्गजन्य रोगांची माहिती ग्रामीण भागातील लोकांना देणे आवश्यक आहे. रोगराई, प्रदुषण, दुषित पदार्थ याविषयी माहिती देणे आवश्यक आहे. रोगाचा जास्त फैलाव होऊ नये याची काळजी घेण्याविषयी सांगणे आरोग्य शिक्षणातून व्यायाम, योगासने, कवायत, शारीरिक खेळ यांची माहिती दिली जाते. सुदृढ आरोग्य व आरोग्य संपन्न पिढी निर्माण करण्यासाठी आरोग्य विषयक जागरुकता वाढवणे आवश्यक आहे.

चांगल्या आरोग्याचे अंग म्हणजे जीवनरुपी चक्र आहे. याची माहिती देऊन शारीरिक व सामाजिक घटकांची काळजी घेणे आयुष्यभर सामर्थ्य आणि उत्साह निर्माण होईल अशा सवयी व जीवनसत्वे त्यांच्यात निर्माण करणे आणि भविष्यकाळात अधिकाधिक आरोग्यसंपन्न पिढी निर्माण करुन देशाला जास्तीत जास्त आरोग्य संपन्न व सुदृढ होण्यासाठी जागरुकता वाढवणे.

वैयक्तिक आरोग्यविषयी जागरुकता वाढवणे :

ग्रामीण भागातील मानवी जीवन निरोगी करण्यासाठी सर्वप्रथम त्यांना स्वच्छतेचे महत्व पटवून सांगणे आवश्यक आहे. घरातील प्रत्येक व्यक्तीने आपले आरोग्य निरोगी राहण्यासाठी काळजी घेतली पाहिजे.

स्वयंपाक घर :

घरातील प्रत्येक उमेदवाराने आपल्या घरातील स्वयंपाक घराची स्वच्छता राखली पाहिजे. कारण स्वयंपाक घराचा संबंध प्रत्येकाशी येतो स्वयंपाक घर म्हटले की, सर्वप्रथम ती महिलांचीच जबाबदारी असते. असा समज आहे परंतु ती जबाबदारी केवळ महीलांची नसुन घरातील प्रत्येकाची आहे. उदा : लहान मुले पिण्याचे पाणी कसे घेतात ते पाणी घेऊन झाकूण ठेवतात का याकडे देखील प्रत्येकाचे लक्ष असले पाहीजे.

स्वच्छतागृहे :

प्रत्येकाच्या घरी स्वच्छता गृह असते ग्रामीण भागात देखील स्वच्छता गृहे आहेत. स्वच्छता गृहे वेळोवेळी साफ करणे, डास न होऊ देणे अशा गोष्टीकडे लक्ष दयावे. डेटॉल फिनेल यांसारख्या गोष्टी स्वच्छता गृहात वापरावे.

जेवनाची जागा :

घरातील प्रत्येक कोपरा स्वच्छ असला पाहिजे स्वयंपाक घरापासून ते आपल्या आजुबाजुचा परिसर देखील स्वच्छ असणे आवश्यक आहे घरातील लहान मुलांना जेवनाची जागा स्वच्छ करावयास लावणे घरातील केर कचरा काढून टाकणे घर स्वच्छता करणे इत्यादी प्रकारची काळजी प्रत्योकने घेतली पहीजे.

परिसराची स्वच्छता :

केवळ आपले घर व घरातील काना कोपरा स्वच्छ असून चालत नाही तर आपल्या आजु- बाजुचा सर्व परिसर स्वच्छ ठवेणे आले कर्तव्य आहे. प्रत्येकाने आपल्या आजुबाजुचा परिसर स्वच्छ ठेवला तर आपल्या सर्वाचे आरोग्य हे निरोगी राहण्यास मदत होईल.

संतुलित आहार व स्वच्छ परिसर याविषयी जागरूकता वाढवणे :

कोणत्याही व्यक्तीला जीवन जगण्यासाठी अन्न आवश्यक आहे. त्याची एक मुलभुत गरज समजली जाते चांगल्या प्रकारे जीवन व्यतीत करावयाचे असेल तर आहारही त्याप्रमाणेच घ्यायला हवा. ज्यामुळे व्यक्तीच्या शरीराचे पोषण चांगल्या प्रकारे होईल तसेच त्यामुळे व्यक्ती जास्ती जास्त निरोगी राहण्यात मदत होईल. निरोगी व रोगी या अशा दोन्ही अवस्थेत योग्य आहार मिळणे आवश्यक असते उत्तम आरोग्यासाठी सर्व अन्नघटकांचा योग्य प्रमाणात सामावेश करायला हवा.

- आवश्यक तेवढा प्रकाश व खेळती हवा रूममध्ये असावी
- दुर्गधी व गोधंळ घरात असु नये
- अन्न हे नेहमी ताजे व योग्य तापमानाचे असावे.
- जेवणाआधी स्वच्छ हात धुवणे .
- घराच्या आवारातील कचरा जाळून टाकणे .
- ओला कचरा किंवा सडलेला कचरा दफण करणे.
- घरातील सांडपाणी रस्त्यावर न सोडता गटारात सोडणे .
- डास होणार नाहीत याची खबरदारी घेणे.

पर्यावरण शिक्षण व जनजागृती :

जागतिक आरोग्य संघटनेव्दारे पर्यावरणीय आरोग्याची व्याख्या करताना मानवी आरोग्य व जीवनस्तरावर प्रभाव टाकणाऱ्या घटकात भौतिक.रासायिक जैविक, सामाजिक तसेच मनोवैज्ञानिक घटकाव्दारे प्रभावित होणाऱ्या मानवी आरोग्यास पर्यावरणीय आरोग्याचा विचार करताना मानवी आरोग्यावर प्रभाव टाकणाऱ्या पर्यावरणीय घटकांबाबत संशोधन, नियंत्रण तसेच प्रतिबंध करण्याविषयी अधिक जाण करुन घेऊन त्यांचा आजच्या व भावी पिढ्यावर काय परिणाम होईल ते जाणुन घेणे आवश्यक आहे.

आर्थिक विकास प्रक्रियेत जेंव्हा आरोग्यासंबंध विचार न करता आरोग्याची योग्य काळजी घेतली गेली नाही तर आरोग्य विषयक अनेक समस्या निर्माण होतात. पण जर योग्य पदधतीने आरोग्याची काळजी घेतली गेली तर त्यामुळे पर्यावरणाचेही रक्षण होण्यास मदत होते यावरून आपणास लक्षात येईल की मानवी आरोग्य व पर्यावरण एकमेकांशी निगडीत आहेत. पर्यावरणाचे अयोग्य व्यवस्थापन व पिण्याच्या पाण्याचे अयोग्य तऱ्हेने शुदधीकरण केल्यामुळे अतिसार यांसारखे रोग पसरतात व आरोग्य विषयक समस्या निर्माण होतात.

- मानवी अरोग्याची काळजी व नैसर्गिक संसाधनांचा योग्य वापर करण्याकडे विशेष लक्ष देणे आवश्यक आहे.
- आरोग्यदायी जीवनशैलीकरीता स्वच्छ पिण्याचे पाणी पोषक आहाराची गरज
- पारंपारिक उर्जास्त्रोतांऐवजी अपारंपारिक उर्जास्त्रोतांचा वापर करणे.
- घातक किटकनाशके, तणनाशके यांचा उपयोग टाळणे व त्याऐवजी बिनविषारी जैविक किटकनाशकांचा वापर करणे
- श्वसनासबंधीचे विकार टाळण्यासाठी स्वच्छ उर्जा संसाधनांचा वापर करणे.

पर्यावरणाचे योग्य रीतीने व्यवस्थापन केले तरी आपल्याला मानवी अरोग्य योग्य पदधतीने सुरक्षित ठेवता येईल. ग्रामीण भागातील लोक इंधनासाठी कोळसा जाळल्यामुळे होणा-या प्रदुषणाची समस्या अत्यंत गंभीर आहे चुलीत जाळण म्हणुन वापरल्या जाणाऱ्या कोळश्यापासुन निर्माण होणाऱ्या धुरामुळे अनेक अरोग्यविषयक समस्या निर्माण होतात. ग्रामीण भागातील प्रदुषण रोखण्यासाठी धुम्रविरहित चुली तसेच घरांना धुर जाण्यासाठी व्यवस्था करणे आवश्यक आहे.

घरातील सांडपाणी रस्तयावर येऊ नये म्हणुन नाला किंवा गटारांची व्यवस्था करणे आवश्यक आहे. कारण रस्तयावर घाण पाणी साचल्यामुळे अनेक रोग होण्याची शक्यता असते त्यामुळे अशा पाण्याची व कचऱ्याची योग्य पद्धतीने विल्हेवाट लावून आपण मानवी आरोग्य सुरक्षित ठेऊ शकतो.

आधुनिक युगात सामाजिक व नैसर्गिक परिस्थिती मोठ्या झपाट्याने बदलत आहे. विज्ञानातील बदल झाले पण अपायकारक घटक मोठ्या प्रमाणावर पर्यावरणात शिरले आहेत. त्यामुळे पर्यावरणाचे संतुलन बिघडलेले आहेत. पृथ्वीवरील मानव व मानवतेवर प्राण्याच्या जीवनाला धोका निर्माण होत आहे. विज्ञानामुळे जग समृध्द बनले आहे. विज्ञानाचे मानवी जीवनास व सजीव सृष्टीला मोठे फायदे झालेले आहेत. ज्ञानाच्या स्फोटामुळे मानवाला अशक्य काहीच राहीले नाही. मानवात आत्मविश्वास धैर्य, निर्भिडपणा निर्माण झाला आहे. एकीकडे निसर्गावर मानवाने मात केली तर दुसरीकडे अमर्याद वापराने मानवाने स्वत:चे नुकसानही करुन घेतले आहे. त्यामुळे सष्टीतील सजीवाचे अस्तित्व धोक्यात आले आहे.

संदर्भ :

१. आधुनिक भारतीय शिक्षणाचे समाजशास्त्र - प्रा.के.के. जाधव, डॉ. एन.आर. कापडणीस
२. समजशास्त्र - डॉ. नीलम ताटके
३. शिक्षणाची तात्विक व समाजशास्त्रीय भुमिका - पारसनीस न.रा.
४. शैक्षणिक समाजशास्त्र - भंडारी प.ब.

Website:

1. htttps ://buyessayfriend.com
2. htttps ://www.everydayhealths.com
3. http://en.m.wikipedia.org
4. https://www.who.int
5. listden.com
6. www.emro.who.int
7. ww.chheo.org
8. www.health.gov.aua.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

आधुनिक मुल्यमापनाची साधने

प्रा.डॉ. त्रिपती व्यंकटराव कोनापुरे
एम.कॉम. एम.ए.(मराठी) एम.एड्. पी.एचडी
सहाय्यक प्राध्यापक
अध्यापक महाविद्यालय नायगाव (बा)

प्रस्तावना:

कोणत्याही संशोधनासाठी समस्या व उद्दीष्टाच्या अनुषंगाने माहितीचे संकलन करावे लागले आणि तिचे मुल्यमापन योग्य व नि:पक्षपातीपणे करणे महत्वाचे आहे. संशोधकाने हाती घेतलेल्या प्रकल्पासाठी प्राथमिक तयार झाल्यनंतर त्याची व्यापती व मर्यादा लक्षात घेऊन माहिती जमा करावी लागते माहिती मिळवणे हे महत्वाचे असले तरी ती माहिती त्याने कोणत्या मार्गाने व कशीही मिळवुन चालणार नाही. कारण अशा माहीतीचे पृथकरण करणे, अनुमान काढणे, सारणी तयार करणे, इत्यादी बाबतीत महत्वाचे असते.

संशोकाचे संशोधनाचे साधन जितके शास्त्रशुद तितकी त्याद्वारे मिळणारी माहिती विश्वासनीय सप्रमाणित असु शकते. संशोधन कार्यात माहिती मिळण्याची विविध व्याप्ती लक्षात घेऊन विचारपुर्वक माहिती जमा करण्याच्या एका व अनेक साधनाची निवड करा वी लागते.

अशा या संशोधनाच्य विविध साधनाच्या परिचय करुन घ्यावयाचा आहे.

स्पष्टीकरण : आधुनिक मुल्यमापनाच्या विविध साधनाची माहिती आपण खालील प्रमाणे करणार आहोत.

आधुनिक मुल्यमापनाचे साधने

प्रश्नावली, मुलाखत, निरिक्षण, अनुसुची, अभिव्यक्ती माफीका, शोधीका, पडताळण सुची, पदनिश्चयन श्रेणी, समाजमिती, प्रेक्षपणशीलतत्र

1) प्रश्नावली :- संशोधन कार्यात समस्या व साधने ही परस्पुरक व पोषक असावी लागतात प्रश्नावलीच्या मोठया प्रमाणावर उपयोग होत आहे.

वास्तविक संशोधनात माहिती गोळा करण्यासाठी मोठया प्रमाणात प्रश्नावलीचा वापर करण्यात येतो उत्तम प्रश्नावली तयार करण्यासाठी अतिशय, श्रम, वेळ, पैसा, व कौशल्य व दक्षता इत्यादीची आवश्यकता असते प्रश्नावली हे माहिती संकलनाचे आत्मनिरिक्षनात्मक साधन आहे.

व्याख्या :- 1) पुर्व नियोजीत क्रमाने तयार केलेल्या प्रश्नाचा संच म्हणजेच प्रश्नावली
2) ज्या व्यक्तीकडून माहिती हवी आहे. त्यांना दिलेल्या पध्दतशीर प्रश्नाचा संच म्हणजे प्रश्नावले होय.
3) प्रश्नावली म्हणजे. प्रश्नाची आवली अथवा ओळी किंवा तालीका होय.

प्रश्नावलीचे वैशिष्ये :-

1) पश्नावली ही लहान असावी. 2) प्रश्नावलीतील सुचना स्पष्ट असाव्यात.
3) प्रश्नावलीची भाषा अचुक असावी. 4) प्रश्नाची मांडणी योग्य व चांगली असावी.

चांगली प्रश्नावलीचे निकष

1) प्रश्नावलीला शिर्षक दयावे. 2) स्पष्ट शब्दात सुचना असाव्यात 3) प्रश्न संदीग्ध नसावेत
4) प्रश्नाची लांबी मर्यादीत असावी. 5) प्रश्नाचा क्रम योग्य असावा.

प्रश्नावलीचे प्रकार :-

1) मुक्त प्रश्न 2) बध्द प्रश्न

1) मुक्त प्रश्न :- ज्या प्रश्नाचे उत्तरे प्रतिसादक स्वत:च्या शब्दात देवु शकतात त्या प्रश्नाना मुक्त प्रश्न असे म्हणतात.
2) बध्द प्रश्न :- ज्या प्रश्नाचे उत्तर दिलेल्या पर्यायामधुन निवडायचे असते त्या प्रश्नाना बध्द प्रश्न असे म्हणतात.

प्रश्नावलीचे गुण किंवा फायदे :- 1) कमी वेळात जास्त माहिती प्राप्त करता येते. 2) खर्च कमी येतो. 3) प्रतिसादकाला स्वत:च्या आवडीनुसार भरता येते. 4) वस्तुनिष्ठता आढळुन येते. 5) विश्वासनिय माहिती मिळविता येते इत्यादी.

मर्यादा किंवा दोष : - 1) अशिक्षित लोकांना देता येत नाही. 2) प्रश्नावलीची लांबी जास्त असते. 3) प्रश्नावलीतील प्रश्न संदीग्ध असतात. 4) वेळ व खर्च जास्त लागतो.

2) मुलाखत :- 1) एखादया व्यक्ती बद्दल प्रत्यक्ष माहिती मिळविण्याचे एक उत्तम प्रभावी व रुढ साधन म्हणजे मुलाखत होय. मूलाखत या साधनाचा उपयोग संशोधन कार्यात करुन घेतला जातो. प्रतिसाधकाच्या भावना, विचार, मते, क्रिया प्रतिक्रिया व समस्येची नोंद प्रत्यक्ष चर्चेतुन घेण्यासाठी मुलाखत हे साधन उपयोगात आणतात .

व्याख्या :- 1) मुलाखत ही मुल स्वरुपाने सामाजिक आंतरक्रियाची प्रक्रिया होय.

2) मूलाखतीत दोन अथवा अधिक व्यक्तीमध्ये संवाद अथवा तोंडी प्रतिसाद असतो त्यास मुलाखत असे म्हणतात.

3) मुलाखत म्हणजे दोन व्यक्तीमधील एक सामाजिक प्रसंग होय.

मुलाखतीचे प्रकार :-

1) संशोधनात्मक मुलाखत - विद्यार्थ्याच्या आवडी निवडी प्रात्रता व्यक्तीमत्वाच्या विविध पैलुचा शोध घेण्यासाठी ही मुलाखत घेतली जाते.

2) निदानात्मक मुलाख - विद्यार्थ्याच्या अपयशाच्या कारणावर शोध घेण्यासाठी या प्रकारची मुलाखत घेतली जाते.

3) उपचारात्मक मुलाखत - विद्यार्थ्याच्या अडचणी, समस्या, चिंता, भिती, दडपण, गैरसमज इत्यादी दुर करुन त्याच्यात सुधारणा घडून आणण्या करीता या मुलाखत

4) माहितीपर मुलाख :- निरनिराळे विषय, परिक्षा, विविध विद्यालयीन व महाविद्यालयीन अभ्यासक्रम, नोकरी , शिष्यवृत्ती इत्यादी विषयी माहिती देणे हा या मुलाखीतचा उददेश होय.

5) मार्गदर्शनपर मुलाखत :- वेगवेगळया क्षेत्राबाबत मुलाना उपयुक्त सुचना देवुन मार्गदर्शन करण्याच्या हेतुने या मुलाखतीचे आयोजन केले जाते.

मुलाखतीचे फायदे किंवा गुण :- 1) मुलाखत हे साधन सरळ व सुलभ असल्यामुळे मुलाखत उपयुक्त असते. 2) सर्वसामान्य माहिती गोळा करता येते. 3) माहितीची सत्यता पडताळता येते. 4) सखोल प्रतिसाद मिळविता येते. 5) भुतकालीन घटनेचे अध्ययन करता येते.

मर्यादा किंवा दोष:- 1) अनावश्यक विस्तार 2) वेळ व श्रम अधिक लागते 3) न्युनगंडाची भावना
4) व्यक्तीगत पुर्वग्रह 5) प्रतिसादकावर निर्भर असते. इत्यादी.

3) निरिक्षण (अवलोकन) - ज्ञानप्राप्तीचे फार जुने तंत्र म्हणजे निरिक्षक होय, लोकांचे विचार कृती जाणुन घेण्यासाठी संशोधनामध्ये निरिक्षण तंत्र उपयुक्त आहे. यामध्ये प्रत्यक्ष माहिती संकलीत करता येते त्यामुळे हे नैसर्गिक तंत्र आहे.

व्याख्या :-1) अवलोकन म्हणजे निरिक्षन होय. 2) निरिक्षण म्हणजे डोळयाद्वारे प्रत्यक्ष घडत असलेल्या घटना संबंधी क्रमबध्द व विचारपुर्वक केलेले अध्ययन होय.

निरिक्षणाचे प्रकार :- 1) आत्मनिरिक्षण व बाहय निरिक्षक 2) सहभागी निरिक्षक व अलिप्त निरिक्षण 3) नियंत्रीत व अनियंत्रीत निरिक्षण इत्यादी प्रकार पडतात.

निरिक्षणाचे फायदे : - 1) यर्थाथ व विश्वसनियता असते. 2) लोकप्रिय तंत्र आहे. 3) घटनेचे सखोल व विस्तृत निरिक्षण करता येते. 4) पडताळणी करता येते. 5) वेळ व पैसा बचत करता येते

मर्यादा : 1) प्रत्यक्ष व्यवहाराचे निरिक्षण अशक्य 2) खर्चीक व वेळखाऊ पध्दत .3) व्यवहारात कृत्रीमता येते.

4) अनुसुची :- अनुसुचीमध्ये अध्यय विषयाशी निगडीत प्रश्नाची एक सुची दिलेली असते. तीच अनुसुची होय अनुसुची आणि प्रश्नावली हि दोन्ही तंत्र एकाच नाण्याच्या दोन बाजु समजण्यात येतात या दोन्ही तंत्रात प्रश्न जरी विचारले असले तरी

प्रश्नावली तंत्रात प्रश्नावली ही प्रतिसादकाकडे पोष्टाने पाठविण्यात येते. प्रश्नावली मिळाल्यानंतर प्रश्नावलीतील प्रश्नाची स्वत: उत्तरे देण्याचा प्रयत्न करतो यात संशोक व प्रतिसादक यांचा परस्पर संपर्क येत नाही. अनुसुची मध्ये मात्र संशोधक प्रतिसादकाशी प्रत्यक्ष संपर्क येतो. संशोक प्रतिसादकास स्वत: प्रश्न विचारुन प्रश्नाची उत्तरे संशोधक स्वत: लिहुन काढतो अनुसुची ही वास्तववादी वाटते कारण आवश्यक आणि योग्य माहिती गोळा करण्यास कोणताच अडथळा येत नाही.

व्याख्या : - अनुसुची एक प्रकारची प्रश्नावली असुन ती मुलाखत घेणारा संशोक प्रतिसादकास प्रश्न विचारुन इतर व्यक्ती समोर भरण्याचे काम करतो त्यास अनुसुची असे म्हणतात.

अनुसुची प्रकार :- 1) मुलाखत अनुसुची 2) प्रलेख अनुसुची 3) अवलोकन अनुसुची 4) मुल्यांकन अनुसुची 5) संख्यात्मक अनुसुची

गुण व फायदे :- 1) तथ्य महत्वपुर्ण व विश्वासनिय असते 2) संशोक स्वत: प्रश्न विचारतो 3) धन व श्रम बचत होते.

मर्यादा व दोष : 1) लहान क्षेत्र असते 2) वस्तुनिष्ठ माहिती होणे कठीन 3) अनुसुची भरणे कठीन काम आहे.

5) अभिवृत्ती माफिका (मतावली) :- व्यक्तीमत्व संशोधनात अनेकदा व्यक्तीच्या समजुती व त्याच्या मनाचे कलाचे मापन करावे लागते. या भावना व समजुती व्यक्त केल्या गेल्या की त्यांना मत म्हणता येते. पण ते मत स्थिर व बदलती असतात अभिव्यक्ती मते खऱ्या व्यक्ती व मनाच्या कलाची निर्देशक असतीलच असे नाही एवढेच नव्हे तर कित्येकदा सामाजिकप्रथा चालीरितीच्या प्रभावामुळे वर्तनाचे बाहय स्वरुपही मनातील मुळ स्वभावापेक्षा अगदीच वेगळे असते. असे असले तरी मत प्रदर्शन व त्याचे मापन बहुदा व्यक्तीच्या मुळ भावना व कल याच्याशी अतिशय मिळते जुळते असते. त्यामुळे या सर्व मर्यादा लक्षात घेवुन ही संशोधनामध्ये याचा उपयोग करुन घेतला जातो.

व्याख्या :- 1) एखादया राष्ट्रीय किंवा वांशिक समुह किंवा रुढी, संस्था अथवा इतर निर्देशीत उदिपकाच्या बाबतीत अनुकुल अथवा प्रतिकुल प्रतिक्रिया करणाऱ्या वृत्तीस अभिवृत्ती असे म्हणतात.

गुण व फायदे :-

1) सर्व्हेक्षणासाठी वापर 2) पुर्वकथन 3) आदर्श नमुना निवडण्यासाठी 4) व्यवहारीक उपयोग

मर्यादा : 1) मर्यादीत वापर 2) विश्वासनियतेचा अभाव इत्यादी

6) शोधिका : - व्यक्तीमत्वाच्या भावनात्मक अंगासंबंधीच्या उपयुक्त ठरणारे अनखिन एक साधन म्हणजे शोधिका होय प्रयोजाच्या भावना, मते, अभिवृत्ती इत्यादी समजुन घेण्यासाठी वापरावयाची अनुबंधीत चाचणी यात पडताळा सुची म्हणजे शोधिका, या शोधिकेत अभ्यास विषया संबंधी प्रश्न समाविष्ट केलेले असतात या दृष्टीने प्रश्नावली व शोधीका यांचे स्वरुप जवळजवळ सारखेच असते. फक्त दोहोच्या उपयोगाच्या हेतु भिन्न असतात यात प्रश्नाची उत्तरे चुक, बरोबर ठरविले जात नाहीत. होय, नाही अशा स्वरुपाच्या विविष्ट गटात उत्तरे घेण्यात येतात. शोधिका सामान्यता, अभिरुची, अभिवृत्ती व व्यक्तीमत्वाचे घटक या संबंधीच्या असतात.

7) पडताळा सुची :- निरिक्षणावर आधारीत असे आणखी एक साधन म्हणजे पडताळा सुची एखादी व्यक्ती, प्रक्रिया व संस्था इत्यादी बद्दलच्या विधानाचे तयार केलेली यादी म्हणजे पडताळा सुची होय. एखादया व्यक्तीत विशिष्ठ गुण , पात्रता, कौशल्य, अपेक्षीत वर्तन, कल्पना इत्यादी आढळतात की नाही हे या विधानावरुन पडताळता येते. पडताळा सुची मुळे विशिष्ठ बाबीचे अस्तीत्व कळु शकते मापन आहे. पडताळा सुचीचा उपयोग करताना एकाच प्रयोजाच्या निरनिराळया निरिक्षकानी वेळोवेळी केलेल्या निरिक्षणाची सरासरी न काढता केवळ नोंद केलेली असते त्यामुळे निरिनिराळया स्थितीत त्यांच्या वर्तनातील विविधता व विस्तार स्पष्ट होतो.

8) पदनिश्चयेन श्रेणी :- संशोधनाच्य सर्वच क्षेत्रात सहजतेने मापन करता येत नाही. अशा वेळी व्यक्तीनिष्ठि निर्णय आवश्यक ठरतात शिक्षणासारख्या सामाजिक क्षेत्रात अनेक बाबीचे वर्गीकरण व क्रमबंध्द रचना अंदाजाने विशिष्ठ परिमानाच्या गटात करावी लागते अशा वेळी पदनिश्चन उपयुक्त ठरते पदनिश्चयनाची कल्पना फॅकनरने काढलेली आहे. पण पदनिश्चयन श्रेणी गाल्टने 1883 मध्ये प्रकाशीत केली.

9) समाजमिती :- व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्वाचे अध्ययन अनेकदा त्यांच्या सामाजिक पार्श्वभुमीवर करणे आवश्यक ठरते कारण व्यक्तीमत्वाचा घडनेत त्याचे सामाजिक स्थान अत्यंत महत्वाचे असते व्यक्तीमत्वाचा विकास हा व्यक्तीच्या इतराशीघडत असलेल्या आंतर क्रियेतुनच होत असतो. म्हणुन व्यक्तीचे आदर्शन, प्रेरणा, समाधान, या गोष्ठ सामाजीक अंतर क्रियेतुनच ठरत असतात.

10)प्रेक्षपणशिल तंत्रे :- आतापर्यंत संशोधनाच्या ज्या साधनाची माहिती आपण पाहिली सामान्यतः प्रयोज्य स्वतःबद्रल काय सांगतो इतरांना तो कसा दिसतो याच्या कृती काय आहेत यासंबंधी माहिती मिळविण्याच्या दृष्टीने केला जातो या माहितीवरुन प्रयोजाच्या व्यक्तीमत्वाबदल निष्कर्ष काढले जातात पण प्रयोजाला बाहय जग कसे दिसते या बद्लच्या कथनावरुनही त्यांच्या व्यक्तीतत्वावर प्रकाश पडू शकतो अशा पध्दतीने व्यकतीमत्वाचे अध्यय करणाऱ्या तंत्राना प्रेक्षपण क्षेत्रे असे म्हणतात.

11)समारोप :- वरील सर्व आधोनिक मुल्यमापनाचे साधने विविध संशोधन कार्यासाठी वापरली जातात त्यामुळे संशोधकाला संशोधन कार्यास एक नवीन दिशा मिळते संशोधन कार्य करीत असताना साधनाची निवड करुन त्याद्वारे संशोधनाचे अर्थ निर्वचन आणि विश्लेषन करावे लागते जेणे करुन संशोधन हे विश्वासनिय व सत्य झाले पाहिजे म्हणुन संशोधक संशोधन करताना वरील पैकी विविध साधनाचा वापर आपल्या संशोधनात करुन घेत असतो.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

शांततापुर्ण शिक्षण आणि सामाजिक सुसंवाद

डॉ. एस. एम. साखरे
एम.ए. (Eng) एम. ए. (लोकप्रशासन) एम.एड. सेट (Edu)
पी.एच.डी. (Edu) सहयोगी प्राध्यापक
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय नांदेड

श्री. नंदकुमार गणपतराव ढोके
बी.एड. एम.ए. (इति.) एम. ए. (शिक्षणशास्त्र) सेट
प्राथमिक पदविधर शिक्षक
जि. प. प्रा. शा. वडाळी ता. जिंतूर जि. परभणी

प्रस्तावना :-

मानवी जीवनातील नवीन बदल हा महत्वाचा नियम आहे. मानवी जीवनामध्ये काळानुरूप, परिस्थितीनुरूप संशोधनातून व विविध ज्ञानशाखातील वाढत्या ज्ञानानुसार गुणात्मक बदल घडून येत असतात. मुलत: मणुष्यामध्ये नाविण्याची ओढ असून तो स्वत:च्या विचार प्रक्रियेने परिस्थितीमध्ये बदल घडविण्यासाठी, समस्या सोडविण्यासाठी, कार्य अधिक सुककर करण्यासाठी नाविण्यपुर्ण मार्गाचा अवलंब करीत असतो.

व्याख्या :- ए. पी. जे. अब्दुल कलाम म्हणतात की, 'नवीन विचार हे मानवी गती देत असतात.' [१]

शिक्षणातील नवप्रवाह :-

शिक्षणाची ध्येय व उदिष्ट्ये साध्य करण्यासाठी मानवी जीवनातील बदलांना अनुसरून जेव्हा नवीन विचार प्रवाह स्विकारून त्याची रूजवणुक विद्यार्थ्यांमध्ये अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, अध्यापन पध्दती, मुल्यमापण, प्रणाली इत्यादीमध्ये सुयोग्य बदल करून केली जाते तेंव्हा त्याला शिक्षणातील नवप्रवाह असे म्हणतात.

सध्याच्या काळात समाज व्यवस्थेमध्ये हिंसाचार, दहशतवाद, खुन, अस्थैर्य यासारख्या घटना वाढत असल्याच्या दिसतात. अवाजवी महत्वकांक्षेतून दुसरे महायुध्द लढले गेले. व त्याचे दुष्परिणाम संपुर्ण जगास भोगावे लागले. त्यामुळे संपुर्ण मानव जातीचा विकास होण्याच्या दृष्टीने जगाला शांततेची सध्या प्रचंड गरज आहे. यासाठी सामाजिक सुसंवाद घडवून समाज अर्थात व्यक्तीचे संघटन, मैत्री, प्रेम, सहकार्य, भावनांचे बंध शिक्षणातून जोपासले जाने आवश्यक आहे.

महात्मा गांधी म्हणतात की, 'चिरकाल शांती हवी असेल तर त्याची सुरूवात मुलांपासून करावी.' [१]

शांततापुर्ण शिक्षण व सामाजिक सुसवांद :-

२१ व्या शतकात ज्ञानाचा प्रस्फोट झालेला आहे. ज्ञान विज्ञानाने विविध तंत्रज्ञान उपलब्ध झाले आहे. मानवाने भौतिक जीवनात खुपच प्रगती करून सोई-सुविधापुर्ण सुखी व आनंदी जीवन केले आहे. तथापी जगातील सर्व देशातील विकसीत असो वा विकसनशील, सम्रध्द वा दारिद्री सामान्य मानवाच्या जीवनात सुसंवाद दिसत नाही. मानव ज्ञान संपन्न झाला आहे. भौतिक सुख त्याच्या पायाशी लोळणे घेत आहेत.

तरी तो असमाधानी अस्थिर आहे. मानव शिक्षीत झाला ज्ञानी झाला. पण त्याच वेळी तो आत्म केंद्रि बनला त्याने स्वविकास व स्वसुखाचाच ध्यास घेतला तो पराकोटीचा स्वार्थी झाला. त्यातच त्यांच्या अशांततेचे व सामाजिक दुरावस्थेचे मुळ आहे. म्हणूननच १९९० मध्ये याकडे विचारवंताचे लक्ष राममुर्ती समितीने वेधले. व भारतीय शिक्षणामध्ये मुल्य शिक्षणाचा अंतर्भाव केला पाहिजे. मुल्यांचे शिक्षण, मुल्य बनविणे, त्याच्या जोपासना । करणे ह्या बाबी अभ्यासक्रमाचा अविभाज्य भाग बनला पाहीजे.[२]

समाजातील व्यक्तीला समाजाचा परिपुर्ण घटक बनविण्यासाठी शांततापुर्ण शिक्षण व सामाजिक सुसंवादाची आवश्यकता असते. शिक्षणामुळे व्यक्ती सामाजिक प्रक्रियेमध्ये सहभागी होऊन सुसंवाद घडल्याने समाजाला सुविचारी, सुसंस्कृत, सुस्थिर, ज्ञानसमृध्द करण्यास शांततापुर्ण शिक्षण महत्वाचे आहे. शांततेसाठी शिक्षण व सामाजिक सुसंवाद ही संकल्पना अलिकडे जोर धरू लागली आहे. सभोवतालच्या वातावरणाकडे जर बारकाईने नजर फिरवली तर सर्वत्र शांतता भंग वापलेली आढळते.

असहिष्णुता, धर्मांधता, भांडणे आणि वैमनस्याने ग्रस्त अशा हिंसक काळात आपण जगतो आहोत. जगभरात देशात तसेच स्थानिक पातळीवर हा हिंसाचाराच्या घटना वाढतच आहेत. म्हणून राष्ट्रीय शालेय अभ्यासक्रमाच्या मसुदा आराखड्यात शांततेच्या शिक्षणासाठी नेमकी जागा व वेळ निश्चीत करण्याची कधी नव्हे इतकी गरज आज निर्माण झाली आहे. शाळेतील शिक्षण व्यवहारातही हिंसाचाराच्या घटना घडतांना आपण वृत्तपत्रे, रेडिओ, दुरचित्रवाणी इत्यादी प्रसार माध्यमातून ऐकतो. आजच्या या हिंसक वातावरणास आळा घालण्यासाठी ठोस पावले उचलणे ही प्रत्यक्ष शिक्षण प्रक्रियेची गरज आहे व शिक्षकांचे कर्तव्य आहे.

शांतता शिक्षणाची व्याख्या :-

राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५ :-

व्याख्या :- ज्या शिक्षणातून व्यक्तीगत व परिसरातील इतरांशी एकोप्याने राहता यावे यासाठी दृष्टी कौशल्य व मुल्ये रूजविली जावून नैतिक विकासाची पायाभरणी केली जाते. त्या शांतता शिक्षण (Pease Education) असे म्हणतात. [३]

शांततेसाठी शिक्षण व सामाजिक सुसंवाद यामधून सहिष्णुता, न्याय, विविध संस्कृतीचे एकमेकाविषयीचे सामंजस्य आणि एकमेकांप्रति जबाबदारीचे भान निर्माण होण्याच्या प्रक्रियेचा शिक्षण हा महत्वपुर्ण आयाम आहे. शांतता एक मुल्य म्हणून अभ्यासक्रमात समाविष्ठ होणे गरजेचे आहे. शांततेसाठी शिक्षण व सामाजिक सुसंवाद यातून नैतिक विकासाची पायाभरणी करण्यावर भर असला पाहीजे.

ज्या प्रक्रियेने स्वत:शी व पर्यावरणासह इतरांशी सहकार्याने व एकोप्याने राहता यावे यासाठीची दृष्टी, मुल्य व कौशल्य विकसीत होतील. तसेच त्यात जगण्याचा आनंद आणि मानवाधिकाराबद्दल आदर, न्याय, सहिष्णुता, सहकार, सामाजिक जबाबदारी सांस्कृतीक विविधते बद्दल आदर आणि लोकशाहीवर ठाम निष्ठा तसेच विवादाची सामाजिक सुसंवादातून अहिंसक सोडवणुक आदि घटक अंतर्भत असायला पाहीजे. शांततेचे शिक्षण ही अभ्यासक्रम, पुरक अभ्यासक्रम, वर्गातील वातावरण, शाळेचे व्यवस्थापन शिक्षक विद्यार्थी संबंध सामाजिक वातावरण, शिकण्या-शिकवण्याच्या प्रक्रिया आणि शालेय उपक्रमाचा संपुर्ण परिघ शालेय जीवनाला व्यापून पुरणारी आस्था बनली पाहिजे. म्हणून अभ्यासक्रम व परिक्षा (मुल्यमापन) मुलांमध्ये अपुरेपणाची, नैराश्याची अधिरतेची, असुरक्षीततेच्या भावना निर्माण करतात का या दृष्टीतून शालेयस्तरावर त्याची तपासणी होणे गरजेचे आहे. असे झाले तरच विद्यार्थी शांततापुर्ण शिक्षण व सामाजिक सुसंवाद प्रक्रियेचे नुसते वाहक न बनता निर्माण करते बनतील व हेच परिस्थितीनुरूप आपेक्षित आहे.

व्याख्या :-

सामाजिक सुसंवाद :-

समाजातील व्यक्तीला समाजाचा परिपुर्ण घटक बनविण्याकरीता, आत्मीयवृत्ती, व्यक्तीचे संघटन, मैत्री, प्रेम, सहकार्य, भावनांचे बंध, ज्या समाजातून जोपासले जातात त्याला सामाजिक सुसंवाद असे म्हणतात. [४]

आजही विविध माध्यमातून घरातील व सामाजिक किरकोळ विसंवादही मुलांवर खोलवर परिणाम करू शकतात. पालकांमधील परस्पर बिघडत जाणारे संबंध त्यामुळे मुले एक प्रकारच्या अपरिमित भितीने नैराशाने ग्रासली जातात. आणि परिणामी बऱ्याचदा तारूण्याच्या पहिल्या पायरीवरच मुले आक्रमक होतात. म्हणून पालक व शिक्षकांनी अभ्यासविषयक कारणा व्यतिरिक्तही एकत्र ऐक्याची व सामाजिक सुसंवाद साधण्याची गरज आहे.

शांततापुर्ण शिक्षण आणि सामाजिक सुसंवाद याची गरज.

- कौटुंबीक कलह कमी करणे.

- स्त्रियांना सन्मानास्पद वगणुक देणे.
- कोणत्याही प्रश्नावर चर्चा व सामंजस्याने मार्ग काढता येतो विद्यार्थ्यांना समजने आवश्यक आहे.
- वैज्ञानिक शोधाच्या जगाच्या कल्याणासाठी उपयोग करणे.
- किमान गरजांमध्ये जीवन जगण्याचे शिक्षण मनुष्याला शांतता शिक्षणामुळे समजते.
- स्थानिक पातळीवरील हिंसाचार थांबविणे.
- सामाजिक न्याय, सहिष्णुता, एकमेकांप्रती आदर, जबाबदारीचे भान या मुल्यांवर उभारणी करणे.
- विद्यार्थ्यांची लोकशाहीवर व सांस्कृतीक विविधतेवर दृढ श्रध्दा निर्माण करणे.
- विद्यार्थ्यांचा प्रेम, धाडस व आशा या गुणावर आधारित व्यक्तीमत्व विकास घडविणे.
- नैतिक व शांततापुर्ण आयुष्य जगण्याची सखोल जाणीव समाजात निर्माण करणे.

शांततापुर्ण शिक्षण व सामाजिक सुसंवाद यासाठी उपक्रम :-

१)अभिरूप न्यायालय :-

शांतता विषयक कायदे व सामाजिक सुसंवाद यावर नियम पालन कसे करावे याची विद्यार्थ्यांमध्ये चर्चा घडवून आणता येईल.

२)वाचन गट :-

शाळेत वाचन गट बनवून शांततापुर्ण बातम्या वाचून घेणे.

३)राष्ट्रीय सन :-

प्रजासत्ताक दिन, स्वातंत्र्य दिन, महाराष्ट्र दिन, मराठवाडा मुक्ती संग्राम दिन यामधून सुसंवाद घडवू आणता येईल.

४)स्त्रियां प्रती आदर :-

मिनामंच, राजुमंच यातून विविध उपक्रम राबविता येतील.

५)तत्वज्ञांच्या विचारांची ओळख करणे :-

उदा. भगवान महाविर, गौतम बुध्द, शंकराचार्य, स्वामी विवेकानंद, महात्मा गांधी

६)शांतता विषयक सामाजिक सुसंवादाचे चित्रपट दाखविणे.

७)प्रार्थना समुह गिते :-

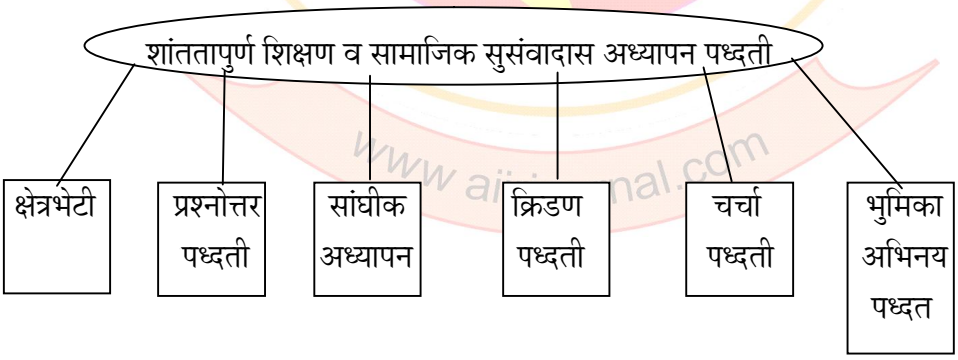

शांततापुर्ण शिक्षण व सामाजिक सुसवांद मुल्यमापन साधने :-

शांततापुर्ण शिक्षण आणि सामाजिक सुसंवाद विद्यार्थ्यांमध्ये किती प्रमाणात रूजला पाहण्यास निरिक्षण, समाजमितीतंत्र, पडताळसुची, व्यक्तीमत्व अभ्यास पध्दती.

शांततापुर्ण शिक्षण व सामाजिक सुसवांदामध्ये शिक्षकाची भुमिका :-

१) शिक्षकांनी भारतीय संस्कृतीतील अध्यात्मिक व सामाजिक संदेश सुसंवादातून विद्यार्थ्यांना समजावून सांगुण यांच्यात शांतता मुल्य रूजवावे.

२) शिक्षकांनी वर्गातील चर्चेत सर्वांना सक्रिय सहभागी करावे, चर्चेतून सामंजस्याने सर्व प्रश्न सोडविता येतात हे विद्यार्थ्यांवर रूजवावे.

३) मुलांचा विश्वास संपादन करून दहशितीची भाषा व आक्रमक परिभाषा टाळून सुसंवाद घडवून आणण्याची जबाबदारी शिक्षकाची असते.

४) शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना मानवी हितसंबंधाविषयी निगडीत गुंतागुंतीचे हेतू नैतिक पेच स्पष्ट करून विद्यार्थ्यांना चिंतनात्मक विचार करण्याची सवय लावावी.

५) शिक्षकांनी पाठ्यक्रमामध्ये थेटपणे न झालेल्या गोष्टी चर्चेस आणत आपण विद्यार्थ्यांमध्ये सकारात्मक भावना, शांतता व सामाजिक सुसंवाद यावर चिंतन करण्याची, शोध घेण्याची रचना करण्याची व्युहरचना वापरात आणायला हवी.

निष्कर्ष :-

अशा तऱ्हेने शांतता शिक्षण व सामाजिक सुसंवाद हे विद्यार्थ्यांमध्ये नैतिक व शांततापुर्ण आयुष्य जगण्याची चिंतन शिलता निर्माण करते. त्यातून समाजामध्ये न्याय, क्षमता, बंधुता, प्रेम, या मुल्यांवर श्रध्दा असणारे नागरीक घडून येतात.

संदर्भ ग्रंथ :-

१) *प्रा.शशिकांत अन्नदाते :-जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था* DIET

२) *प्रा.विश्वंभर कुलर्णी, प्रा. मधुकर सोनार, :-शिक्षणाचे सामाजिक व यथार्थ दर्शन प्रा. श्रीरंग गुणे, प्रा. सौ. प्रतिभा विरकर*

३) *महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व:-शिक्षक हस्तपुस्तिका (नवनियुक्त शिक्षकांचे प्रशिक्षण परिषद पुणे ३० (विद्यापरिषद)प्रशिक्षण)*

४) *डॉ. सौ. प्रतिभा सुधीर पेंडके:-शिक्षणाची तात्वीक व समाजशास्त्रीय भुमिका*

५) *राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५*

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

Skill Development In Teachers Through Pre-Service Training

Dr. O. M. Kshirsagar
Principal
S.R.T. College of Education,
Kandhar, Dist. Nanded

Introduction:

Skill development in pre-service teacher training is essential to prepare the teachers as entrepreneurs in teaching profession. The skilled and well trained teacher will able to meet the new challenges of society. The teacher education institute shall encourage lifelong learning through skill development. There will be the broad scope for skilled and trained teacher in the various sectors of education and training.

Present Status Of Pre-Service Training :

The teacher training institute is going in its bad phase in India. It needs major reformation in the implementation of curriculum and pedagogy. The education sector presently faces a dual challenge of lack admissions as well as non-employability. There is imbalance between demand and supply level. So, to bridge the gap between demand and supply level it needs to create skilled and trained teachers. The teacher must be equipped with necessary skills and training.

The NCTE has also given the guidelines to reform curriculum that can create new entrepreneurship and lifelong learning. As remarked by International Labor Organization, "Education, vocational training and lifelong learning are central pillars of employability, employment of workers and sustainable enterprise development". The teacher training institute must accept the challenge of non employability and create entrepreneurs through lifelong learning and skill development. Skill development is broader concept which involves society and its requirement. It is used to describe a wider array of institutions and activities influencing employment and earnings.

Development of professional teachers is major concern in pre-service teacher training institutes. There are other major concerns that should not be neglect such as the quality of infrastructure, teacher training, as well as curricula and pedagogy. The availability of good quality teacher trainers is also a key concern. The quality of teacher trainers is affected due to limited efforts towards re-training and skill improvement programme and another major concern is negative mentality of students towards this profession. The cream of education is rarely entered in this profession now days.

Major Concern:

The teacher educator of the training institute must prepare the programme to develop the skill such as presentation, problem solving, communication, conversation, counseling, use of ICT and soft skills. The skill development programme and lifelong learning will surely open various doors to new teachers as employments and to develop profession. There are following ways that which is the requirement of today's and tomorrow's. The trained and skilled teacher may work in the following sectors of education because it is the need of society.

- Private Tutor
- Educational Marketing
- Educational Guidance & Counseling
- Educational Publications
- Coaching Classes
- Content Developer
- Proof Reader
- Language Expert

The teacher educators and institute must be always in best practices to develop their students. So, they will be employable in various sectors of education or in self profession. Here are some suggestions to Teacher Training Institutes to develop the various skills in their students:

- Must have effective school and community partnership
- Emphasizing on pedagogical content knowledge in practice
- Teacher education must be as lifelong learning
- Programme for leadership development through training
- More practical work in school campuses
- Awareness on need for skilling in the training institute
- Use of different communication mechanism e.g. social media, video conferencing etc.
- Effective counseling on skill development activity
- Encourage students to actively participate in skill development programme
- Orientation on financial assistance to create entrepreneurships
- Massive Open Online Courses (MOOC) to be developed
- Use of information technology through e-education and training
- Talks of successful entrepreneurs in the institutes
- Conducting various workshops and seminars on skill development
- Arranging field visit and Educational tours

The teachers must be lifelong learner as well as they should enable their learner to be a lifelong learner. It is a framework which encompasses learning throughout the lifecycle, from early childhood through retirement. It encompasses formal learning, non-formal learning and informal learning. It allows people to access learning opportunities as they need them rather than because they have reached a certain age.

References:

1. Aggarwal, R.N. (1964) . Educational & Psychological Measurement. Dehli : Vinod Putak Mandir.
2. Best, J.W. & Khan J.V. (2010 Xth Ed$_n$) Research in education, New Delhi: PHI Learning Pvt.Ltd.
3. Cronbach, Lee. (1972) Essential of Psychological Testing. New York : Harper & Raw

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

Pre-Primary Education Of Curriculum Teaching Learning Process - A Study

***Miss. Pratiksha Talangkar,**
Assistant Professor, Mahatma Gandhi B.Ed College Cidco New Nanded, Maharashtra,
****Dr. Suresh V. Ghule,**
Principal, Mahatma Gandhi B.Ed College Cidco New Nanded, Maharashtra

1. Abstract

Education means all-round development of the child. If you want to develop a child's overall development then you have to understand the child first and to necessary to study pre-primary education because 80% of the child's emotional, psychological, intellectual development is experienced in this age. It is important to understand their thoughts child's mental action, ***how they think? And how they act?*** *Every child is aware of the situation as per the concept of her/his mind and these concepts develops in three to six years of age to clarity the concept is to move towards development. So it is important to understand how these concepts are formulated and affect any factors to understand the nature of such a development such as intellectual capacity, language development, educational development, needs to study mental psychology of the child Pre-primary education is the foundation of educational development. The researcher tries to find out the basic answer about how to students will learn basically and their learning abilities should be find out for what purpose which is reliable for the development of students and it should be find out the role of parents during school time as well as their role regarding gives the education from different schools so the researcher has chosen the subject to find out the basic structure of pre primary education curriculum and teaching learning process with role of parents in Nanded city. This research will be beneficial for those students which helps pre primary educational level as well child own development from schooling in different learning institutes in teaching learning field in the world.*

1.Introduction:-

Various types of pre primary schools are available in India and more children are now attending pre-school (NIPCCD, 2006) Pre-primary education is considered to be very important for the child as it is the first step towards entering the world of knowledge as well as a healthy and purposeful life. Pre-primary education helps children become more independent and confident as well as promoting the all round development of the children (Ramachandran et al., 2003) there are some basic provisions are available under the Indian Constitution up to 14 years of the child's education has been made free and compulsory in order to facilitate education a educational institution has been set up in India Children before they enter formal school (Kaul, 2002) This structure includes level's Pre-Primary, Primary, Secondary, and higher education.

If that does not happens then the education development building will collapse therefore, it is important to pay attention to this level of education. This level of education curriculum is the teaching-learning process and what exactly is the role of parents in all of these because expectation of parents one the biggest burden on the child. So, all these factors are important for researcher to study on this subject. Family involvement is the strongest predictor of child educational outcomes.

This dimension associated significantly with children's motivation to learn, attention, task persistence, receptive vocabulary skills, and low conduct problems. Family involvement in education has been identified as a beneficial factor in young children's learning (National Research Council [NRC], 2001; U.S. Department of Education, 2000). Facilities are important and must be safe, healthy and suitable environments for young children to make the overall development of the child, it is important to study which factors are affected by their development. This study will help to realize the current status of pre-primary education. Only with the power of intelligence, success can be achieved. It will help in understanding the understanding of many educated people in the society.

2. Objectives Of Study:-

1. To study the pre-primary education of curriculum for teaching point of view.
2. To study the teaching learning process of pre-primary education for students learning point of view.

3. **Research Question**

- Does the Students are learned properly as given curriculum?
- Does the teachers are given freedom to students to learn as they required?
- How many programme has been run by institute according to pre primary school?
- Can teachers are fulfilled the basic criteria of education for of pre primary schools?

4. Research Methodology

1. The researcher has taken survey method for the study
2. Stratified random sampling method will be used for this research.
3. The researcher it means self made questioner for teachers, head masters.
4. The researchers will be used percentage as a statistical analysis for the research.

5. Population And Sample Of The Research

Sr. No	Name	Selected Schools	Total Sample	Total Population
1	Teachers	10	10	100
2	Head Masters	10	10	100
4	Schools	10	10	100
	Total	**30**	**30**	**300**

6. **Majar Findings Of The Research**

1. There is no basic correlation between learning of pre primary students and teaching of teachers in English medium schools only.
2. There are no cognitive possibilities useful for learning point of view of students at pre primary education in English medium schools only.
3. The teacher has not properly aware and properly connectivity in curriculum of pre primary education.
4. Maximum teacher can't get information about child actual learning requirement in pre primary education.
5. Minimum teacher knows about only implement the contents of curriculum and understands it to teach students at pre primary education.
6. Minimum student teacher does not know to use the curricular activities taken in the school at primary level.
7. The teachers from pre primary education are not properly known the basics of curriculum as well as child psychology in learning point of view.
8. Some teacher says that we should provide the facilities for learning properly but the finding is shows that this is not used properly.
9. The teaching process is imbalanced due to insufficient knowledge of curriculum at pre primary education.
10. Educational problems happen in the life of child at pre primary education.
11. Curriculum is overloaded to pre primary students as required to cognitive ability of students.
12. Teacher's basic education and their teaching will be effected on student's academic performance.
13. There are some basic development issues raised from pre primary education through not properly implemented curriculum and teachers academic knowledge effected students learning capability.

7. Majar Recommendations Of The Research

Whenever the researcher doing the research there should be possible to upgrade and useful to those child which is going to be in the pre primary school and there are some anticipated outcomes given below.

1. Pre primary curriculum has been overloaded and it should be concise to pre primary Childs
2. Teacher's role should be broad and precise regarding the teaching to students as well it will be beneficial to as both them.
3. Factors affected learning of child is changed from different perspective as per curriculum norms.
4. Role of teachers will be little bit change according the study and research in the field of pre primary education.
5. The development issues of pre primary education regarding child development must be fruitful to them
6. Teachers must be aware to use the curriculum in proper mode at pre primary education.

8. References

1. Austin, Granville *The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation*, Oxford: Clarendon, 1996, New Delhi.
2. Kashyap, S.C. *Our Constitution*, New Delhi: National Book Trust, 1995, India.
3. Rao M. N. *Ambedkarism and its impact of constitution of India*, 2010, Hederabad
4. Bhintade V. R. "*Educational Research Methodology*" Nitya Nutan Pub. 2010, Pune
5. Agrawal. L. P. *"Modern Educational Research"* Dominant Publication and distributer, 2008 Delhi.
6. Dr. Jagtap H. N. "*Educational and Experimental Psychology"* Nitya Nutan Pub. 2008, Pune
7. Pre-Primary Education In India, *Create India Policy Brief 1, D* Consortium for Research on Educational Access, Transitions and Equity 2010, (CREATE) http://www.create-rpc.org
8. Dinesh N.A.1 Dr. Chandrashekar.E2 "Parents' Attitude and Perception towards Primary Education in Rural Karnataka" (IOSR-JHSS) Volume 20, Issue 12, Ver. IV PP 20-26 e-ISSN: 2279-0837, p-ISSN: 2279-0845. Dec. 2015 www.iosrjournals.org
9. Kathy Sylva, *School Influences on Children's Development,* J-Child Psychol. Psychiat.Vol.35,No.1,pp.135-1994

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

Role Of Constitutional Values For Peace Education: A Study

***Mr. Dhammadeep C. Sawant,**
Research Scholar, School of Educational Science,
S. R. T. Marathwada. University, Nanded-431603,

1.1 Abstract:

Democracy has run in India in different ways in different institutions but it is important to inculcate constitutional values in students through education and understand the values in Indian constitution for the future of students and also Indian peoples. Some terms has been changed by Indian constitution and some points of view happens in democratic situation as well as technological, sociological, philosophical values has effect on students attitude and behavior in twenty first century. So many changes will be happens not only in past but also in current situation as well as also in future because of some of the major institutes are not implementing constitutional values among schooling. So the researcher tries to find out the correlation between using the constitutional values during the running when we have to classify most important constitutional values of Indian constitution like these ***Justice, Liberty, Equality and Fraternity.*** *So it's time to include and implement constitutional values among student teacher. These values are too much important for peace education in school.*

1.2 Introducation:

Our education system has suffers some basic problems according to national problems of Indian people. The role of constitutional values of Indian constitution is too much important for not only refreshing the structure of B. Ed colleges and curriculum but also it defines and regulates the some major consciences which is happens during the running time of B. Ed programme. ***Economical, Social, Political, Mental, Personal, Environmental and also Philosophical of every administrator.*** The constitutional values are too much important to change the structure and syllabi as well as understand the equal capacity of students towards their own behavior and observe itself during implementing teacher education program at B.Ed level. There are some major effects happens in schooling of students at any level in India. No discrimination happens by teachers on behalf of properly ingrain constitutional values among student teacher during teacher education programme at any level. (D.T.Ed, B.Ed, M.Ed). It is must be change attitude of those people which has run the teacher education programme. The deficiency of this programme has come into effect on the position of this course. It is important to understand the constitutional values of Indian constitution because of there are so many problems happens in playing teacher education programme as they have and not achieving constitutional objectives and goals as well. These constitutional values ***Justice, Liberty, Equality and Fraternity*** are given must spider space to every students and peoples of Indian society but they do not properly understand these values as well. The impact of these values is miserable for students learning point of view and student behavior will be changed by analyzing constitutional values in life. The awareness of constitutional values is important to all students and teachers as well as peoples of India because this information could be change the attitude, behavior, knowledge and other important aspects of life.

So there are so many rezones for not implementing constitutional values among student teacher in classroom teaching or external pattern of learning point of view. So when we will be think out the specific empowerment of teacher education programme there are so many point of views and consequences to apply and implement at school level at that time the teacher educator means student teacher has doing this course but not implement all facts which they are thinking it means the constitutional values of freedom has must be inculcate in teacher education programme so there is an much importance to aware students, student teacher, teacher, head master, assistant professor and principle about constitutional values and objectives of the preamble of Indian constitution.

1.3 Statement Of The Problem

Empowerment of Teacher Education Programme Though Constitutional Values of Indian Constitution: A Study

1.4 Objectives Of The Research:

1. To study constitutional values of Indian constitution.
2. To correlate the constitutional values and teacher education programme.
3. To study teacher education programme and available curriculum at B. Ed level.
4. To study the possibilities to inculcate values in curriculum in B. Ed level.

1.5 Methods And Tool Of The Research

1. Researcher selected Survey Method for this research.
2. Lottery method was used for sampling selection.
3. Researcher has selected Questioner as a tool of research.
4. Researcher has chosen10 teachers from a 2 B. Ed Colleges and fills a Questioner from them.
5. Researcher has chosen 20 Students from 2 B. Ed Colleges and fills a Questioner from them.
6. Total population of this research is 50 teachers and 100 Students from 4 colleges.

1.6 Major Findings Of The Research

Students Perspective

1. Student aware the preamble but cant can't understand micro level.
2. Students are unknown about how our constitution values are runs in our country.
3. Students understand the content on behalf of ten core elements of our curriculum.
4. Students are facing some problems of discrimination, freedom of speech, casticism etc.
5. Students face justice, liberty and taking fraternity environment among schooling time.
6. Students are doing work on qualitative but teachers response is not sufficient.

Student Teachers Perspective

1. Student teachers are not aware the constitutional values of Indian constitution.
2. Student teachers do not understand basic values of Indian constitution.
3. Student teachers are doing these courses as their own capacity but some major and minor effects of administration point of views.
4. Student teachers are not cultivating constitutional values because of there should not include in our curriculum.
5. Student teachers are not trying to ingrain constitutional values among students because of the environment of that school is different.
6. Student teachers are not present the classroom during running the course as well.

Teachers And Administration Perspective

1. Teachers are understand these values but can't ingrain as well because of nervousness.
2. Teachers are full understand the Indian constitution and constitutional values but not given wider space to students because lack of knowledge of Indian constitution.
3. Teachers are listening all forms of administration and fallow their point of views.
4. Administration is using the teachers intellectually as well as physically and mentally but not provides and secures their own problem.
5. Administration is listening teacher's point of view but implement as they think.
6. The colleges and schools are not fully aware how to ingrain and inculcate constitutional values during the course as well as other point of views.

1.7 Major Recommandations Of The Research

1. Administration must be giving preferences to implement constitutional values among student teachers during the running time of course.
2. Administration must be giving financial assistant for taking workshop, conferences for understanding constitutional values of Indian constitution.
3. Administration should be providing freedom to all teachers to implement some basic values of Indian constitution on behalf of our curriculum.
4. Students should understand the constitutional values of Indian constitution and the preamble.
5. Teachers should understand micro level and teach student the constitutional values.

1.8 Conclusion

When we will think about how to cultivate these values among students, students teachers, teachers, administration as well. The course structure of teacher education programme has taking into the ten core values of National Education Policy 1986. The structure are made upon that level so firstly it will basically change the curriculum on behalf of basic constitutional values of Indian constitution and gives wider space to teachers to teach these values from Preamble and students learn these values from Content, Curriculum, Teacher and some of basic technological appreciation in our syllabus as well as trained to the teacher to suggest and teach as they have the capacity of teaching. So it's important to inculcate and ingrain these constitutional values in schooling, teaching, running teacher education programme etc.

1.9 References

1. The Constitution of India, government of India, New Delhi.
2. Indian Constitution, D D Basu, Ajanta pub, 2012
3. Indian Constitution, Subhash Kashyap Ajanta pub, 2013
4. Ambedkarism and its impact of constitution of India, M N Rao, Hederabad Spet 2010,
5. Bhintade V. R. – "Educational Research Methodology" Nitya Nutan Pub. Pune. 2010.
6. L. P. Agrawal. – "Modern Educational Research" Dominant Publication 2008.
7. Dr. H. N. Jagtap "Educational and Experimental Psychology" Nitya Nutan Pub. (2008) Pune.
8. Dr. Suresh Karandikar "Educational Psychology" Phadke Pub. Kolhapur

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

E-Learning & Teaching

Dr. Kishorkumar H.Kulkarni
Assistant Professor
S.S.College of Education (M.Ed.)
Vishnupuri, Nanded.

Abstract

"It is no longer a question of whether or not we will implement e-learning in our schools. But whether we will do it well." Indian schools and their rapidly developing use of information and communication Technology (ICT) Its key focus and emphasis is on the changes to teaching and learning that will result from and e-education environment. Understanding the impact of e-teaching, e-learning ande-education is seen as fundamental to moving us forward so we can make greater use of the opportunities provided by the Internet.

Introduction:-

The "e" word has become increasingly evident on the lives of Indians in ways many could not have imagined less than ten year ago. The "e" is attached to activities like real estate, retailing, banking, entertainment and now education. What we can hope to do it's begin to understand the complexities of the of the new environment and how we can support schools and help teachers to work effectively as e-teacher.

Three key areas are addressed in this paper;-

- As Analysis of e-learning and its impact on teachers.
- The changing roles of teachers and the classroom environment with the advent of e-learning.
- How Indian schools can move towards establishing strong pedagogical bases for e-learning.

What Is E-Education?

"An effective e-learning strategy must be more than the technology itself and the content it carries. It must also focus on critical success factors that include building a learning culture, marshalling true leadership support, deploying a nurturing business model, and sustaining the change throughout the organization."

E-Learning And Its Impact On Teachers:-

What makes the implementation of e-teaching so challenging is that we are asking teachers of the dot.com age to teach in a way in which they have never been taught when they were at school. The will work in an environment in which they have never been learners and may have had few first-hand experiences. E-learning is not going to replace libraries, friends, colleagues and many of the existing social networks

that contribute to a satisfying learning and teaching experience. In fact many of these will be enhanced by the ability of the teachers to access them in different ways.

What Might Effective E-Learning Environment For Teachers Like?

E-learning can give students much greater control over their own learning experience while giving e-teachers an opportunity to further meet the needs of individual students in a digital age (Layton, 2000, wallhaus 2000). This comparison highlights some of the day-to-day differences that may become apparent according to how school chooses to offer e-education and the choices with families will make for their children.

Changing Role Of Teachers And The Classroom Environment With Advent Of E-Learning:-

Teachers do not necessarily mind change, what they do mind is being made to change and become e-teachers in the new e-education environment. The e-teachers who is surrounded by rapidly changing e-environment and technologies must at times feel like they are trying it is change a tyre on a moving vehicle. Alternatively it may be virtual classrooms where the students only visit

electronically. This seamless transition from what we now accept as learning to an e-learning environment will in time mean that the "e" ceases to have any particular significance.

How Indian Schools Can Move Towards Establishing Strong Pedagogical Bases For E-Learning:-

When e-learning is measured against what schools are traditionally doing using the same measurements, aims and objective, then the very advantages of e-learning may be ignored and the perceived status of e-learning will suffer. Education is a non face-to-face situation has been regarded by some people as a depersonalization of the teaching activity.

Institutions who are investing heavily in the technology are providing opportunities for networked learning. However it is not the networked Technologies that will make the difference, it is the teaching and learning communities in and around the school who understand how they can use them.

Conclusions:-

This paper has deliberately avoided discussion of the hardware and software that may be required to meet the needs of e-education and e-teachers. The technologies can easily become solutions looking for problems to solve, a trap that will be avoided by e-educators who have a vision for what they can achieve.

References:-

1. Campbell, N.G.(1997) Learning to teach online : An investigation of practice in teacher education Unpublished masters thesis, University of Waikato, Hamilton, New Zealand.
2. .Healy, J. (1999). Failure to connect: How computers affect our children's minds - and what we can do about it. New York: Touchstone Books.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com